

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

***Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας
στην ιστορική κοινωνική σκέψη του Michael Mann***

***The problem of causality and indeterminacy in Michael
Mann's historical social thought***

Πλιάνος Κώστας (Α.Μ. 4545)

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή

Βαφέας Νίκος (επόπτης)

Κουμπουρλής Γιάννης (μέλος)

Λαβράνου Αλίκη (μέλος)

Ρέθυμνο, Νοέμβριος 2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
- I. Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην ιστορική κοινωνική σκέψη: η σχετικιστική παράδοση	14
<u>A. Φορμαλιστικές επιστημολογικές προσεγγίσεις .....</u>	<u>14</u>
<i>Carl Menger: φορμαλιστική επιστημολογική προσέγγιση και απροσδιοριστία .....</i>	<i>14</i>
<i>Max Weber: τυχειότητα και απροσδιοριστία στην κοινωνικο-επιστημονική κατανόηση .....</i>	<i>23</i>
<u>B. Ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις .....</u>	<u>32</u>
<i>Wilhelm Dilthey: κατανόηση και απροσδιοριστία στην ερμηνευτική παράδοση .....</i>	<i>33</i>
<i>Paul Ricoeur: η “διαλεκτική εξήγησης και κατανόησης” στην ερμηνευτική παράδοση.....</i>	<i>39</i>
<u>Γ. Η έννοια του αγώνα και της εξουσίας στην κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση .....</u>	<u>45</u>
<i>Max Weber: η έννοια του “αγώνα” και της εξουσίας στην κοινωνικο-ιστορική κατανόηση .....</i>	<i>45</i>
<i>Anthony Giddens: εξουσία, “διαλεκτική του ελέγχου” και το πρόβλημα της αιτιότητας στην κοινωνικο-ιστορική ανάλυση .....</i>	<i>51</i>
<u>Δ. Κάποιες προσπάθειες σύγκλισης ερμηνευτικών και θετικιστικών (τελεολογικών) επιστημολογικών παραδόσεων: Von Wright, Giddens .....</u>	<u>61</u>
<i>Georg Henrik Von Wright: εξήγηση και κατανόηση. Μια προσπάθεια σύγκλισης ενάντια στη σχετικιστική παράδοση .....</i>	<i>61</i>

*Anthony Giddens: το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας ανάμεσα στην ερμηνευτική και την τελεολογία.....*67

- II. Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην ιστορική κοινωνική σκέψη του Michael Mann 78

*Θεωρία περί κοινωνίας *79

*Θεωρία περί ιστορίας *88

Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας 93

Επίμετρο: Απροσδιοριστία και σύγχρονη κοινωνική θεωρία 122

Βιβλιογραφία 137

Εισαγωγή

Το πρόβλημα της απροσδιοριστίας είναι κεντρικό στη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών και στο κοινωνικοθεωρητικό εγχείρημα εξήγησης του αντικειμένου τους, ήδη από τις απαρχές της προσπάθειας θεμελίωσης τους από το δεύτερο μισό του 19ου και κυρίως από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως τις μέρες μας. Στο περιεχόμενο, στις διαστάσεις και στον προσανατολισμό που λαμβάνει αυτό το πρόβλημα, κυριαρχούν από τότε συγκεκριμένες τάσεις σχετικιστικού χαρακτήρα. Τόσο ο προσδιορισμός, όσο και η προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος της απροσδιοριστίας εντάσσονται στο γενικότερο εγχείρημα προσδιορισμού των προβλημάτων που πηγάζουν από τη διάκριση δράσης και δομής, υποκειμένου και αντικειμένου και, ως πρόβλημα της αιτιότητας, κατανόησης και εξήγησης, διακρίσεις που στέκονται τροχοπέδη στη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών και θέτουν στο προσκήνιο ζητήματα σχετικισμού στην κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση του κοινωνικού “γίνεσθαι”.

Ο σχετικιστικός προσανατολισμός της ιστορικής και κοινωνικής σκέψης στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία κληρονομείται από την ερμηνευτική επιστημολογική παράδοση της σχολής του Dilthey και τη βεμπεριανή φορμαλιστική επιστημολογία, κυρίως κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα¹. Αυτές οι σχετικιστικές προσεγγίσεις αποκλείουν μια αξιολογική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών στη βάση ενός “αντικειμενικού νοήματος” και προτάσσουν την αξιακή αποδέσμευση του κοινωνικού αντικειμένου (μη αξιολόγηση της νομιμοποίησης του κοινωνικού πράττειν). Στο πεδίο της κοινωνικοθεωρητικής εξήγησης (κατηγορία της αιτιότητας), η σχετικιστική αυτή ατραπός της κοινωνικοϊστορικής σκέψης αποκρυσταλλώνεται στο πρόβλημα της απροσδιοριστίας και στον τρόπο προσδιορισμού του περιεχομένου και των διαστάσεών της. Πιο συγκεκριμένα, το πρόβλημα της απροσδιοριστίας, υπό το προαναφερθέν κυρίαρχο επιστημολογικό πρίσμα, δεν προσεγγίζεται ως αξιολογικό πρόβλημα – ως πρόβλημα της ίδιας της φύσης του κοινωνικού αντικειμένου (της κοινωνικότητας)- αλλά ως πρόβλημα γνώσης (και

---

¹Βλ. Ψυχοπαίδης (2005: 153).

κατανόησης) του δρώντος ατόμου (ζήτημα του υποκειμένου) και ως τέτοιο επιχειρείται να επιλυθεί.

Σε σύγχρονες επιστημολογικές προσεγγίσεις (επηρεασμένες από την προηγούμενη κληρονομιά των σχετικιστικών επιστημολογιών) που προσανατολίζονται σε θεωρίες της δράσης από μια μακρο-θεωρητική σκοπιά - ακριβώς διότι αναγνωρίζουν την ανάγκη υπέρβασης του σχετικισμού στην κοινωνικοθεωρητική εξήγηση του (μακρο-ιστορικού) αντικειμένου (αποφεύγοντας όμως και τα αδιέξοδα του θετικιστικού² τελεολογικού προτύπου στη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών)- εντοπίζεται μια “υπεριστορική” διάσταση στο πρόβλημα της απροσδιοριστίας. Σε αυτές τις προσεγγίσεις -του δεύτερου μισού του 20^{ου} και των αρχών του 21^{ου} αιώνα (Giddens, Mann)- η απροσδιοριστία και η συμπτωματικότητα (συμβεβηκός) του κοινωνικο-ιστορικού “γίνεσθαι” γίνονται οντολογική κατηγορία της πραγματικότητας και ντετερμινιστικός παράγοντας για την εξήγηση της ανθρώπινης ιστορίας. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο αυτό της αποδόμησης του κοινωνικού αντικειμένου, στην κοινωνική θεωρία εισάγεται μια θεώρηση για την ύπαρξη απροσδιοριστίας εξαρχής στην κοινωνική συγκρότηση εν γένει, που δεν αφήνει τα περιθώρια κριτικής άρσης της.

---

² Για τον Giddens (1995: chapter 5, κυρίως σσ. 136-7), το θετικιστικό πρότυπο εξήγησης στηρίζεται σε νομολογικού/απαγωγικού τύπου μοντέλα εξήγησης στη βάση της «φυσικής επιστήμης της κοινωνίας», στην οποία η εξήγηση του κοινωνικοϊστορικού “γίνεσθαι” στηρίζεται σε ένα «σύστημα νόμων», το οποίο μπορεί να ανασυγκροτήσει η επιστημονική σκέψη, στα χνάρια της “θετικής φιλοσοφίας” του Comte- και κατ’ επέκταση στα χνάρια του Κύκλου της Βιέννης. Ο Giddens εντοπίζει δύο βασικές «κριτικές στις θετικιστικές φιλοσοφίες»: αυτή της “νεότερης φιλοσοφίας της επιστήμης” (Popper κ.α.) –κυρίως στον αγγλόφωνο κόσμο- και αυτή της Σχολής της Φρανκφούρτης (Κριτική Θεωρία). Κατά το Marcuse (1985: μέρος II, ενότητα II, κυρίως σσ.310-11, 329-33), από τη σκοπιά της Κριτικής Θεωρίας, η θετική φιλοσοφία –και ο θετικισμός με τη σύγχρονη έννοια- εκλαμβάνει τα κοινωνικά φαινόμενα ως «ουδέτερα αντικείμενα που κυβερνιούνται από καθολικά ισχύοντες νόμους». Στηρίζεται στην πρωτοκαθεδρία της εμπειρίας και στη μελέτη της κοινωνίας «από την άποψη της αντικειμενικότητας». Η σύγχρονη κοινωνική θεωρία, για το Marcuse, «έλαβε τη μεγαλύτερή της ώθηση από το θετικισμό» κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και η κοινωνιολογία γεννήθηκε μέσα στα πλαίσιά του. Ο θετικισμός αποτελούσε την απάντηση στην “αρνητική φιλοσοφία”, όπως αυτή αναπτύχθηκε από την παράδοση του Ντεκάρτ και του Διαφωτισμού στη Γαλλία και από το εγελιανό σύστημα στη Γερμανία (βλ. σχετικά Marcuse, ο.π.: 309).

Η ίδια η κοινωνική συνοχή (το κοινωνικό αντικείμενο) τότε θεμελιώνεται στη βάση α-κοινωνικών, δηλαδή αντι-κοινωνικών, όρων, όπως η “τυχειότητα” των εξουσιαστικών σχέσεων, με την έννοια πως οι τελευταίες αποτελούν απειλή για την ίδια την κοινωνική συνοχή. Ό,τι συνέχει το κοινωνικό και το θεμελιώνει αξιακά καθίσταται τότε ένα ανταγωνιστικό πλαίσιο σχέσεων και οι ατομικές ευθύνες ανταγωνιστικών δρώντων- και όχι μια συνεννόηση σε έναν κοινό σκοπό. Εν ολίγοις, στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας η παραγωγή των κατηγοριών και των εννοιών του αντικειμένου της –καθώς κι ο τρόπος που σχετίζονται μεταξύ τους- πραγματοποιούνται στη βάση των εξατομικευμένων όρων συγκρότησης της νεωτερικής κοινωνίας και του κυρίαρχου νεοφιλελεύθερου θεωρητικού προτύπου της. Αυτό δε συμβαίνει τυχαία, καθώς οι εν λόγω επιστημολογικές προκείμενες νομιμοποιούν τις σχέσεις εξατομίκευσης της σύγχρονης κοινωνίας και καθίστανται πηγή επιχειρημάτων για τη μη αναγκαία άρση τους³. Αντίστροφη λογική διακατέχει τις θεωρίες απροσδιοριστίας στο πλαίσιο της διαλεκτικής κρίσης μαρξικού τύπου, που αντιλαμβάνονται την απροσδιοριστία ως αλλοίωση του αξιολογικού περιεχομένου της κοινωνικής συνύπαρξης- ως πρόβλημα δηλαδή της μη αξιολογικής θεμελίωσης του κοινωνικού αντικειμένου-και προτάσσουν την κριτική άρση της κατάστασης αυτής. Έτσι μια αξιολογική θεμελίωση με πραξιακό-αναστοχαστικό περιεχόμενο θα οδηγούσε στην χειραφέτηση της εξήγησης του ανθρώπινου “γίνεσθαι”.

Το κυρίαρχο επιστημολογικό μονοπάτι σχετικιστικού χαρακτήρα για τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα φτάνει στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία εντείνοντας τις μορφές έκπτωσης της διαλεκτικής κρίσης⁴, που προσδιορίζονται με τους παραπάνω όρους. Σε αυτή την επιστημολογική κοινωνικοεπιστημονική κληρονομιά εντάσσεται και το κοινωνικοθεωρητικό εγχείρημα του Άγγλου ιστορικού κοινωνιολόγου⁵ Michael Mann, ο οποίος επιχειρεί να διατυπώσει μια κοινωνική

---

³Για μια παρόμοια κριτική βλ. Ψυχοπαίδης (ο.π., σ. 156).

⁴Ψυχοπαίδης (ο.π., για λεπτομέρειες κυρίως κεφάλαιο έκτο).

⁵Πρόκειται για το ρεύμα της Ιστορικής Κοινωνιολογίας, που αναπτύσσεται μετά τη δεκαετία του 1960 και επιχειρεί μια επιστημολογική και μεθοδολογική προσπάθεια σύγκλισης μεταξύ Ιστορίας και

θεωρία από τη δεκαετία του 1980 ως τις μέρες μας. Θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πως η σύγχρονη κοινωνική θεωρία του Mann⁶ δομείται στη βάση του προβλήματος της απροσδιοριστίας και λαμβάνει συγκεκριμένες σχετικιστικές διαστάσεις ως αποκύημα των μορφών έκπτωσης της διαλεκτικής κρίσης και των προβλημάτων, που αυτές οι μορφές δημιούργησαν –και κληροδότησαν- στη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών ήδη κατά τα τέλη του 19^{ου} και κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ως τις μέρες μας, όπως θα θεματοποιηθούν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας ανασυγκροτείται το περιεχόμενο της ιστορικής και κοινωνικής σκέψης και οι σχετικιστικές διαστάσεις που έλαβε, στη βάση του προβλήματος της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας, όπως αυτή η σκέψη (και θεώρηση περί κοινωνίας) αναπτύχθηκε σε τέσσερις επιστημολογικές κατευθύνσεις που αλληλοσχετίζονται: τις φορμαλιστικές επιστημολογικές προσεγγίσεις των Menger και Weber στο κομμάτι Α, τις ερμηνευτικές επιστημολογικές παραδόσεις της σχολής του Dilthey (Dilthey, Ricoeur) στο κομμάτι Β, την ένταξη του ανταγωνιστικού πλαισίου (αγώνας, εξουσία) στη διαδικασία της παραγωγής των κατηγοριών του αντικείμενου και την εννοιολόγηση στους Weber και Giddens στο κομμάτι Γ και στις προσπάθειες σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικών και θετικιστικών (τελεολογικών) επιστημολογικών προσεγγίσεων των Von Wright και Giddens στο κομμάτι Δ.

Στο πλαίσιο της βεμπεριανής φορμαλιστικής επιστημολογικής προσέγγισης (κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα)- που έχει τα θεμέλιά της στην ατομιστική προσέγγιση της μενγκεριανής ανάλυσης για τη θεμελίωση της θεωρητικής Οικονομίας (τελευταίο τέταρτο 19^{ου} αιώνα)- το κοινωνικό αντικείμενο (η κοινωνική πραγματικότητα) σε πραγματιστικό επίπεδο στηρίζεται στην απροσδιοριστία (συμπτωματικότητα, αθέλητες συνέπειες του πράττειν, χαώδες αντικείμενο). Αυτή την απροσδιοριστία επιχειρεί να τακτοποιήσει μέσω του φορμαλιστικού επιστημολογικού και μεθοδολογικού

Κοινωνιολογίας (κοινωνικών επιστημών). Για λεπτομέρειες βλ. ενδεικτικά Skocpol (1999, κυρίως εισαγωγή) και Abrams (1982).

⁶Ο Mann επιχειρεί ρητά μια μακρο-θεωρητική προσέγγιση στα χνάρια του Weber και του Marx.

μονοπατιού με μονοδιάστατο “τυπικό” (μέσω αφαιρετικών σχεσιακών τύπων) και “ατομιστικό” προσανατολισμό (ατομικές επιδιώξεις και κίνητρα των δρώντων). Πρόκειται για μεθοδολογικές προ-αποφάσεις και ad hoc επιλογές προσέγγισης του κοινωνικού αντικειμένου, που οδηγούν το κοινωνικοθεωρητικό εξηγητικό εγχείρημα στην απροσδιοριστία και το σχετικισμό. Η απροσδιοριστία έτσι καθίσταται πρόβλημα ανθρώπινου “υπολογισμού” και ανακατασκευής του υποκειμενικού νοήματος του εκάστοτε ατομικού δρώντος, και η αιτιακή εξήγηση “απόκλιση” από νοητικά κατασκευασμένους “ιδεατούς τύπους” της ανθρώπινης δράσης. Τίθενται έτσι στο προσκήνιο τα ζητήματα της τυπικά οργανωμένης κοινωνικής πραγματικότητας (φορμαλιστική θεμελίωση) –και της παραγωγής των κατηγοριών της- και του μεθοδολογικού ατομισμού, ως επιλογές –σε μεθοδολογικό και επιστημολογικό επίπεδο- θεμελίωσης της μεθόδου των κοινωνικών επιστημών, που οδηγούν τις τελευταίες σε σχετικιστικά αδιέξοδα.

Σύμφωνα με τις ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (όπως θεμελιώνονται από τη σχολή του Dilthey από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα), το πρόβλημα της απροσδιοριστίας τίθεται ως ζήτημα κατανόησης και –κατ’ επέκταση- γνώσης του υποκειμένου. Τίθεται ως τέτοιο διότι η κοινωνική επιστήμη επιλέγει έναν “ατομιστικό” προσανατολισμό μελέτης του αντικειμένου της (ανακατασκευή των υποκειμενικών νοημάτων των ατομικών δρώντων), στηριζόμενη στην εκάστοτε σκοπιά του επιστήμονα (βλ. Dilthey). Η απροσδιοριστία, κατά το Ricoeur, αναπτύσσεται ως πρόβλημα “λογικής απροσδιοριστίας” (ζήτημα από τη σκοπιά του “υποκειμενικού λόγου”), το οποίο μπορεί να επιλυθεί αν η έκβαση κάθε ιστορίας –ατομικών δράσεων- θεωρείται ταυτόχρονα τυχαία συνεπαγόμενη και αποδεκτή. Στα πλαίσια αυτά, η ερμηνευτική επιστημολογική παράδοση έχει κοινή επιστημολογική βάση προσέγγισης –και κληρονομεί- πολλά από τα προβλήματα των φορμαλιστικών επιστημολογικών προσεγγίσεων, που προσδίδουν στο κοινωνικοθεωρητικό εξηγητικό εγχείρημα συγκεκριμένες διαστάσεις: μεθοδολογικός ατομισμός, εξηγητικός σχετικισμός, τυχαιότητα στη συνύφανση των κοινωνικών σχέσεων, μακροθεωρητική προσέγγιση του ατομικού μέσω μιας τυπικής «τάξης» του ανθρώπινου “γίγνεσθαι”, που του προσδίδει μια –ιονεί- “κανονιστικότητα”.

Μάλιστα, πρόκειται για προσπάθειες που προτάσσουν την “ερμηνεία” στην προσέγγιση του ανορθολογικού/ γεμάτου εκπλήξεις κοινωνικοϊστορικού “γίγνεσθαι” κι όχι την αιτιακή εξήγηση με την έννοια της αναγωγής σε γενικευτικούς νόμους και αίτια. Αυτή, όμως, τη διαπίστωση η ερμηνευτική παράδοση δεν την εντάσσει μόνο στην επιλογή της καταλληλότερης μεθοδολογικής οδού (βλ. Menger, Weber), αλλά τείνει να τη συνδέει με μια θεώρηση περί του κοινωνικού αντικειμένου εν γένει, που εκλαμβάνει τη συμπτωματικότητα και την απροσδιοριστία –με τους παραπάνω όρους- ως οντολογική κατηγορία και συστατικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η απροσδιοριστία και οι διαστάσεις που λαμβάνει, μέσα από αυτό το σχετικιστικό πρίσμα, προσδιορίζει -και προσδιορίζεται από- τον τρόπο παραγωγής των κατηγοριών του κοινωνικού αντικειμένου και την κατασκευή των εννοιών προσέγγισης του τελευταίου στην κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση. Ο Weber με την έννοια του “αγώνα” και της εξουσίας και ο Giddens με τη “διαλεκτική του ελέγχου” και το εξουσιαστικό πλαίσιο δομούν τη θεώρησή τους περί της φύσης του κοινωνικού αντικειμένου στη βάση ενός ανταγωνιστικού πλαισίου και ασύμμετρων (άνισων) εξουσιαστικών σχέσεων πρόσβασης στους κοινωνικούς “πόρους”. Μάλιστα ο Weber –ως μεθοδολογική επιλογή- και ο Giddens ρητά κατατάσσουν τις εξουσιαστικές σχέσεις στα συστατικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής συγκρότησης και του πολιτισμού εν γένει. Η ερμηνευτική παράδοση και η ανάπτυξή της έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (βλ. Ricoeur) θέτει τις βάσεις (και αποτελεί επιστημολογική κληρονομιά) για τις προσπάθειες σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας, που επιχειρούνται μετά το 1960, και ιδίως αυτή του Giddens, που –όπως θα διαφανεί παρακάτω- επιχειρεί τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών όχι μόνο με επιστημολογικούς και μεθοδολογικούς, αλλά και με οντολογικούς όρους. Με αυτόν τον τρόπο όμως το κοινωνικό αντικείμενο θεμελιώνεται στη βάση όρων που θέτουν την κοινωνική συνοχή σε διακινδύνευση (ανταγωνισμός, κυριαρχία, εξουσία, έλεγχος).

Το ζήτημα της απροσδιοριστίας έτσι τίθεται ως πρόβλημα γνώσης στο πλαίσιο της συνύφανσης ανταγωνιστικών εξουσιαστικών δρώντων

(ατομισμός), οι σχέσεις των οποίων προσεγγίζονται τυπικά φορμαλιστικά, δηλαδή εντάσσονται στο πλαίσιο ιδεοτυπικών εννοιολογικών κατασκευών. Πρόκειται για συγκρότηση του κοινωνικού αντικειμένου θεμελιωμένη στους εξατομικευμένους όρους συγκρότησης της νεωτερικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η ιστορικότητα του κοινωνικού αντικειμένου (συνύφανση σχέσεων εξατομίκευσης στη νεωτερική κοινωνία) εντάσσεται και εδραιώνεται στη θεωρία για την κοινωνία εν γένει και στο θεωρητικό εγχείρημα της εννοιολόγησης και της παραγωγής των κατηγοριών της.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας (κατανόησης- εξήγησης) για την αντιμετώπιση των σχετικιστικών αδιεξόδων που προκύπτουν από την ερμηνευτική παράδοση –και τις επηρεασμένες από αυτή επιστημολογίες-, ο Von Wright, μετά το 1960, συνδέει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας στο ανθρώπινο “γίγνεσθαι” –και στο κοινωνικοθεωρητικό εξηγητικό εγχείρημα- με τις ασύμμετρες άνισες σχέσεις, που το διέπουν. Αυτή τη σύνδεση –όμως- δεν την προτάσσει οντολογοποιώντας αυτές τις σχέσεις, όπως η παράδοση της ερμηνευτικής και το κοινωνικοθεωρητικό εγχείρημα του Giddens (βλ. παρακάτω). Για τον ίδιο, η απροσδιοριστία είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί ως πρόβλημα στη βάση πρακτικών και εμπειρικών όρων κι όχι προ-εμπειρικών (a priori) ιδεολογικών αναγωγισμών. Η προσπάθεια σύγκλισης μιας θεωρίας της δράσης -με ερμηνευτική προσέγγιση- και ενός τελεολογικού τύπου εξήγησης οφείλει, για τον ίδιο, να θεμελιώνεται στη βάση μιας «κριτικής της ιδεολογίας», μιας κριτικής σκοπιάς θέασης έναντι της θεμελίωσης της θεωρίας της δράσης στην «καθημερινή συνείδηση» και στην «ψευδή ερμηνεία» περί πραγματικότητας.

Στο επιστημολογικό πλαίσιο σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας εντάσσεται και το εγχείρημα του Giddens, για τον οποίο η απροσδιοριστία δεν τίθεται μόνο ως πρόβλημα γνώσης και κατανόησης, αλλά και ως πρόβλημα με εν γένει “υπεριστορικές” και οντολογικές διαστάσεις. Από τη μεριά του, θεματοποιεί την απροσδιοριστία ως ζήτημα της συνεχώς διευρυνόμενης γνώσης των συνθηκών της δράσης ανταγωνιστικών δρώντων, που δημιουργούν αναπόδραστα τις αθέλητες συνέπειες της δράσης. Επακόλουθα των φορμαλιστικών και ερμηνευτικών επιστημολογικών

προσεγγίσεων –προβλήματα των οποίων κληρονομεί- προβαίνει ρητά σε μια οντολογοποίηση των εξουσιαστικών σχέσεων εξάρτησης (βλ. κομμάτι Γ του πρώτου μέρους), καθώς και της συμπτωματοκότητας, ως δομικά χαρακτηριστικά της ιστορίας της ανθρώπινης κοινωνίας. Στην κοινωνική θεωρία που αναπτύσσει (θεωρία δομοποίησης, διαλεκτική του ελέγχου) το μακρο-θεωρητικό προσανατολισμό στην κοινωνική εξήγηση των επιμέρους συμβάντων προσδίδει η ένταξη των τελευταίων σε ένα ασύμμετρο και μη συναινετικό πλαίσιο ανταγωνιστικών δρώντων. Με αυτόν τον τρόπο, ο Giddens επιχειρεί να αποφύγει τα σχετικιστικά τέλματα της ερμηνευτικής παράδοσης – και του φορμαλιστικού επιστημολογικού προσανατολισμού- και της απροσδιοριστίας των “αθέλητων συνεπειών του ατομικού πράττειν”, προβαίνοντας σε μια προσπάθεια σύγκλισης ερμηνευτικής κατανόησης και εξήγησης. Το πραγματοποιεί, όμως, αυτό προτάσσοντας ως οντολογική κατηγορία τις πηγές (εξατομικευμένες ανταγωνιστικές σχέσεις)- αντί να επιχειρεί μια κριτική άρση τους-, στις οποίες εδράζονται οι διαστάσεις της σχετικιστικής ατραπού που έλαβε η θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών και της κοινωνικο-επιστημονικής εξήγησης ήδη από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου}αιώνα.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, αναπτύσσεται η σύγχρονη κοινωνική θεωρία του Mann και η θεωρία του περί ιστορίας, και προσδιορίζεται το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στο κοινωνικο-θεωρητικό του εγχείρημα –και οι διαστάσεις που λαμβάνει- στη βάση των ιδιαίτερων προβλημάτων, που προκύπτουν από τη σχετικιστική ατραπό που έλαβε η θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπως ανασυγκροτούνται στο πρώτο μέρος. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της ανάλυσης συγκεκριμένων παραδειγμάτων της κοινωνικοθεωρητικής του εξήγησης για μείζονα ιστορικά γεγονότα, εντοπίζονται διαστάσεις του προβλήματος της απροσδιοριστίας, που κληροδοτήθηκαν από τη βεμπεριανή (και μενγκεριανή) φορμαλιστική επιστημολογική προσέγγιση και από την παράδοση της “ερμηνευτικής” και των προσπαθειών σύγκλισης μεταξύ της ερμηνευτικής και της τελεολογίας –κυρίως αυτή του Giddens. Ιδιαίτερα διακρίνονται τα προβλήματα σύνδεσης των επιμέρους σκοποθεσιών –ομάδες ή πρόσωπα των

ελίτ- (μεθοδολογικός ατομισμός) με το μακρο-θεωρητικό πλαίσιο της εξήγησης - όπως το γεωπολιτικό πλαίσιο της εξουσίας- (με τις σχέσεις εξουσίας να συγκροτούνται φορμαλιστικά ως "ιδεατοί τύποι"), μέσα από τα οποία προκύπτει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας (συμπτωματικότητα, συγκυρίες), καθώς ο Mann έχει την πρόθεση να διατυπώσει μια μακρο-θεωρία για τις ανθρώπινες κοινωνίες. Με άλλα λόγια, η απροσδιοριστία στο εν λόγω εξηγητικό εγχείρημα προκύπτει στα πλαίσια της προσπάθειας σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής κατανόησης και αιτιακής εξήγησης, κληρονομώντας όμως προβλήματα από τις επιστημολογικές παραδόσεις που προτάσσουν την πρώτη, καθώς και από αυτές που εντάσσουν την ερμηνευτική κατανόηση σε ένα τελεολογικού τύπου πλαίσιο εξήγησης μέσω της πρόταξης ενός ανταγωνιστικού (οιονεί) μακρο-θεωρητικού πλαισίου δράσης, του Weber στις αρχές και κυρίως του Giddens στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Στο επίμετρο επιχειρείται μια συστηματική προσέγγιση του προβλήματος της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στο κοινωνικο-θεωρητικό εγχείρημα του Mann στη βάση τεσσάρων αξόνων οργάνωσης των μορφών της διαλεκτικής κρίσης που κληρονομούνται από τη σχετικιστική παράδοση (με όρους Ψυχοπαίδη), επεκτείνοντας τον κριτικό προσανατολισμό του εγχειρήματος σύγκλισης κατανόησης-εξήγησης του Von Wright στηριγμένο σε μια "κριτική της ιδεολογίας": φορμαλιστικός επιστημολογικός προσανατολισμός, μεθοδολογικός ατομισμός, ανορθολογισμός ανθρώπινου "γίγνεσθαι", ανταγωνιστικό πλαίσιο ανάλυσης του ανθρώπινου "πράττειν". Θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πως όταν η κοινωνική θεωρία δεν δύναται να αποφύγει τα προβλήματα που πηγάζουν από αυτό το πλαίσιο των μορφών έκπτωσης, τότε οι διαστάσεις που λαμβάνει η απροσδιοριστία οδηγούν σε κρατιστικές λύσεις "εξωτερικής ρύθμισης" και παρέμβασης. Μ' αυτόν τον τρόπο, η επίλυση δεν αναζητάται στη συνύφανση των ίδιων των ιστορικών σχέσεων, που γεννούν το πρόβλημα στην κοινωνική συνοχή και συνύπαρξη, καθώς η τελευταία και η διατήρησή (και διατάραξή) της λαμβάνουν -υπό αυτό το πλαίσιο- απροσδιόριστες και ανορθολογικές διαστάσεις στην κοινωνική τους εξήγηση.

Κρίσιμη σημασία έχει να τεθεί η απροσδιοριστία ως πρόβλημα αξιολογικό και πολιτικό – και ως τέτοιο να προσεγγιστεί με πραξιακούς/αναστοχαστικούς όρους. Αυτό σημαίνει πως η κοινωνική θεωρία (και πρακτική) οφείλει να αναστοχαστεί πάνω στην αξιολογική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών (και του ανθρώπινου “γίγνεσθαι”) –της ανακατασκευής ενός αντικειμενικά μοιρασμένου νοήματος- και να θέσει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας ως κατεξοχήν ζήτημα της “φύσης” του κοινωνικού αντικειμένου⁷ και της “κοινωνικότητας” (κι όχι ως ζήτημα του υποκειμένου –της γνώσης- με οντολογικούς όρους) -και ως τέτοιο να επιχειρηθεί να αρθεί. Βέβαια μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει την πρόθεση για αξιολόγηση και αμφισβήτηση της νομιμοποίησης των κυρίαρχων υπάρχουσών ασύμμετρων κοινωνικών σχέσεων της νεωτερικής κοινωνίας και των εξατομικευμένων όρων θεμελίωσής της (και της κοινωνικής θεωρίας της), ένα εγχείρημα με ξεκάθαρα κριτικό και πραξιακό περιεχόμενο.

Λέξεις- κλειδιά: αιτιότητα, εξήγηση, κατανόηση, απροσδιοριστία, φορμαλισμός, σχετικισμός

Key- words: causality, explanation, understanding, indeterminacy, formalism, relativism

---

⁷ Όπως προσεγγίζεται από μια μαρξικού τύπου διαλεκτική κρίση ως “αλλοίωση” του αξιολογικού περιεχομένου της κοινωνικής συνοχής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω και θα αναλυθεί στο επίμετρο της παρούσας εργασίας.

I. Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην ιστορική κοινωνική σκέψη: η σχετικιστική παράδοση

A. Φορμαλιστικές επιστημολογικές προσεγγίσεις

Carl Menger: φορμαλιστική επιστημολογική προσέγγιση και απροσδιοριστία

Ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας, που ενέχεται στο εγχείρημα της κατανόησης και της εξήγησης του κοινωνικο-στορικού "γίγνεσθαι", απασχολεί και τίθεται στο προσκήνιο της ιστορικής κοινωνικής σκέψης και στο εγχείρημα της θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών. Ο Menger στις *Έρευνες στη Μέθοδο των Κοινωνικών Επιστημών* επιχειρεί να προσεγγίσει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας και της κατανόησης των ιστορικο-κοινωνικών φαινομένων από τη σκοπιά των ζητημάτων της Θεωρητικής Οικονομίας. Για τον ίδιο (βλ. Menger, 1985: 43-5, 47), η «κατανόηση» ως διαδικασία εντοπισμού του «λόγου της ύπαρξης ενός φαινομένου» μπορεί να λάβει «ιστορικό προσανατολισμό», μελετώντας την «ατομική διαδικασία της ανάπτυξής του»- την «ιστορία» του. Από την άλλη μπορεί να λάβει «θεωρητικό προσανατολισμό», όταν το φαινόμενο μελετάται εντασσόμενο σε ένα γενικότερο «κανονιστικό» πλαίσιο «ακολουθίας και συνύπαρξης φαινομένων», που «συμμορφώνονται σε κάποιο νόμο»⁸. Η «θεωρητική κατανόηση»- και οι θεωρητικές επιστήμες γενικότερα- έχουν «τυπική φύση», συγκροτούνται φορμαλιστικά⁹. Για τον Menger η

---

⁸ Τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να προσεγγιστούν από μια «ατομική» (ιστορική) σκοπιά και μια «γενική» (θεωρητική). Η πρώτη στοχεύει στη «γνώση συγκεκριμένων φαινομένων» και η δεύτερη στον εντοπισμό «εμπειρικών τύπων» και «νόμων» στην «ακολουθία και τη συνύπαρξη των φαινομένων» (Menger, 1985:42). Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του Menger (1985) *Investigations into the Method of the Social Sciences* είναι δική μας.

⁹ Σύμφωνα με τον Πανταζή (2003:6) στα πλαίσια της διδακτορικής του διατριβής «με τον όρο φορμαλιστική προσέγγιση... κατανοείται η προτεραιότητα των όρων της ανάλυσης του αντικειμένου οι οποίοι αφαιρούν από ένα πλαίσιο σχέσεων μεταξύ των δρώντων και ανακατασκευάζουν το πλαίσιο δράσης τους μέσω ατομικών σκοποθεσιών».

«θεωρία» και η «ιστορία» είναι δύο διαφορετικά πεδία γνώσης και δεν πρέπει να συγχέονται μεταξύ τους. Σε αυτό το σημείο δεν αναγνωρίζει τη διάκριση θεωρίας και πρακτικής ως βασικό πρόβλημα της κοινωνικής θεωρίας και των αντιφάσεων του κοινωνικού αντικειμένου εν γένει, αλλά επιχειρεί να το λύσει μέσω της φορμαλιστικής οδού από τη σκοπιά της θεωρητικής γνώσης, μιας «τυπικής» τακτοποίησης της απροσδιοριστίας της εμπειρικής-πραγματιστικής θεώρησης της πραγματικότητας, την οποία έχει εντοπίσει όπως θα δούμε παρακάτω. Δεν επιχειρεί να προσδιορίσει την απροσδιοριστία του κοινωνικού “γίγνεσθαι” με τρόπο πέραν της φορμαλιστικής οδού¹⁰.

Στο πεδίο των πραγματικών «φαινομένων» μπορούν να εντοπιστούν «καθορισμένοι τύποι φαινομένων» και «πραγματικές κανονιστικότητες» στις σχέσεις τους, αλλά όχι με απόλυτη αυστηρότητα. Εδώ έγκειται η απροσδιοριστία που στηρίζεται στην «ποικιλία των παραγόντων της ανθρώπινης ζωής», λόγω της «μη αυστηρά τυπικής φύσης τους». Η «θεωρητική κατανόηση», ως «ακριβής (exact) κατανόηση- με μενγκεριανούς όρους- στηρίζεται σε «ιδεατά μέτρα», ως εάν τα προς μελέτη «ακριβή στοιχεία» να μην έχουν επηρεαστεί από την «ανθρώπινη τέχνη», να ορώνται σε «πλήρη απομόνωση από όλους τους άλλους αιτιακούς παράγοντες». Γι' αυτό το λόγο αυτή η «κατανόηση» δεν στοχεύει στην ολότητα της «εμπειρικής πραγματικότητας», αλλά μόνο σε ένα «συγκεκριμένο» κομμάτι της (Menger, 1985:61-4).

Σε μεθοδολογικό επίπεδο, ο Menger (1985: 140-1, υποσημ. 51, 142-3) προτείνει ένα συνδυασμό «ακριβούς (exact) προσανατολισμού» της έρευνας (μεθοδολογικός ατομισμός) και μιας «πραγματιστικής- ρεαλιστικής»

---

¹⁰Ο Menger (1985:56-9) κάνει λόγο για τα όρια της «εμπειρικής επαγωγής», καθώς και της θεωρητικής γνώσης ως «τυπικά ατελούς». Για το πρόβλημα των «αντινομιών» της «φορμαλιστικής μεθόδου», των αδιεξόδων των «τυπικών διαστάσεων» της, και της διαχείρισής των τελευταίων από μια «σχετικιστική σκοπιά» βλ. Πανταζής (2003:6). Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι «αντιφάσεις» του κοινωνικού αντικειμένου, ιδωμένες υπό ένα φορμαλιστικό πρίσμα, δεν εκλαμβάνονται ως τέτοιες, αλλά θεωρούνται «αντινομίες» που προκύπτουν από τα αδιέξοδα της εκάστοτε «σκοπιάς των επιστημόνων» (επιστημονισμός), εντασσόμενα σε ένα σχετικιστικό πλαίσιο «αποδόμησης του αντικειμένου». Στο επίμετρο της παρούσας εργασίας θα αναπτυχθεί εκτενέστερα η παραπάνω κριτική.

προσέγγισης ώστε να επιτευχθεί η «θεωρητική κατανόηση», ιδίως για τα «κοινωνικά φαινόμενα» που έχουν «οργανική καταγωγή», δηλαδή είναι αποτέλεσμα μιας «αθέλητης» διαδικασίας ανάπτυξης. Στηρίζει την «ακριβή» (ατομιστική) κατανόηση ως εξής: Τα «άτομα» και οι «επιδιώξεις» τους, ως τα κύρια στοιχεία της κοινωνικοθεωρητικής ανάλυσης, είναι «εμπειρικής φύσης». Κατά συνέπεια, είναι δυνατόν να εντοπιστούν αιτιακές σχέσεις μέσω της «ατομιστικής» ερμηνείας στις κοινωνικές επιστήμες, σε αντίθεση με τις φυσικές επιστήμες, που τα «άτομα» και «δυνάμεις» δεν είναι «εμπειρικής φύσης». Στην ανάδειξη της σημασίας του “μεθοδολογικού ατομισμού” για την κοινωνικο-επιστημονική εργασία στοχεύει συστηματικά και ο Weber (όπως θα δούμε παρακάτω). Βέβαια η «ακριβής» ερμηνεία έχει τα όριά της, καθώς μια «ατομιστική σκοπιά» δεν αποκλείει την αναγνώριση μιας «ολότητας» για τις «οργανικές δομές». Έργο της είναι ο προσδιορισμός της «ιδιαίτερης φύσης της ενότητας» και «η συγκεκριμένη εξήγηση της καταγωγής και της λειτουργίας των κοινωνικών οργανισμών»¹¹, ιδιαίτερα για τα «φαινόμενα» που «παρουσιάζονται ως αθέλητα προϊόντα της ιστορικής ανάπτυξης».

Υπάρχουν «κοινωνικά φαινόμενα» των οποίων η θεωρητική κατανόηση είναι η «πραγματιστική», δηλαδή μπορούν να εξηγηθούν ως εμπρόθετες δράσεις για την επίτευξη «πραγματικών σκοπών», από τη μεριά της κοινωνίας ως “όλον”, ή των «φορέων εξουσίας». Όμως, υπάρχουν και αυτά που προκύπτουν ως «αθέλητα αποτελέσματα της κοινωνικής κίνησης», που θεσμοποιούνται και παγιώνονται χωρίς να είναι αποτέλεσμα «κοινής βούλησης». Η «πραγματιστική ερμηνεία» δεν επαρκεί για την κατανόηση αυτού του είδους των «φαινομένων»¹², τα οποία προέκυψαν και μετασχηματίστηκαν με «οργανικό» τρόπο, ακριβώς διότι ξεπερνούν τα όρια του «ανθρώπινου υπολογισμού» και της «θετικής νομοθεσίας». Λόγω αυτής της απροσδιοριστίας και της

---

¹¹Η ίδια η «φύση των θεωρητικών επιστημών» επιτάσσει μια «ατομιστική» μεθοδολογική οδό, ως «κατανόηση των συγκεκριμένων φαινομένων του πραγματικού κόσμου», εντάσσοντας τα τελευταία σε μια «γενετική διαδικασία», στο πλαίσιο μιας «κανονιστικότητας στη ροή των φαινομένων», βλ. Menger (1985:94). Το *exact* μεταφράζεται στην παρούσα εργασία ως «ακριβής» και «συγκεκριμένος», ως ταυτόσημοι όροι.

¹²Ο Menger (1985:146) αναφέρει ως «οργανικά φαινόμενα» το χρήμα, το νόμο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις αγορές ανάμεσα σε άλλα.

πολυπλοκότητας των «κοινωνικών φαινομένων» (τουλάχιστον μεγάλου μέρους αυτών), ο Menger υποστηρίζει πως η μέθοδος οφείλει να είναι μια «ειδικά κοινωνιολογική» στη «θεωρητική κοινωνική έρευνα»¹³, που θα μελετά την «καταγωγή» και τον τρόπο μετασχηματισμού των εν λόγω «κοινωνικών φαινομένων», όχι όμως εντάσσοντάς τα σε «αναλογίες... με τους μετασχηματισμούς των φυσικών οργανισμών» (βλ. Menger, 1985: 145-7, 150).

Ποιο είναι, όμως, το περιεχόμενο της απροσδιοριστίας όπως παρουσιάζεται μέσα από το «αθέλητο» και το «απροσχεδιάστο» στην μενγκεριανή επιστημολογία; Για τον Menger (1985: 156-8), τα εν λόγω «κοινωνικά φαινόμενα» προκύπτουν «αθέλητα και απροσχεδιάστα» διότι είναι το αποτέλεσμα «ατομικών επιδιώξεων των μελών μιας κοινωνίας» και πραγμάτωσης των «ατομικών διαφερόντων¹⁴» τους, «τουλάχιστον στις πιο γνήσιες μορφές τους» (π.χ. κράτος, χρήμα). Δεν είναι εξαρχής αποτέλεσμα

---

¹³Έχει σημασία πως- κατά την μενγκεριανή μεθοδολογική σκοπιά- η μεθοδολογική οδός που προτείνει δεν είναι «η μέθοδος των κοινωνικών επιστημών», η απόλυτη μέθοδος, αλλά αυτή που θα συμβάλλει στη «θεωρητική κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων γενικά», βλ. Menger (1985: 150). Αυτή η κοινωνικοθεωρητική προσέγγιση, ως «ειδικά κοινωνικο-επιστημονική μέθοδος», αποτελεί τη βάση της θεμελίωσης της μετέπειτα βεμπεριανής πραγματείας περί των κοινωνικών επιστημών και της μεθοδολογίας τους (βλ. ενδεικτικά Πανταζής, 2003: τον πρόλογο και στην εισαγωγή κυρίως σ. 7-9).

¹⁴Εδώ ο όρος interests μεταφράζεται ως “διαφέροντα”, ακολουθώντας τη μετάφραση –από τα γερμανικά- του Αντώνη Οικονόμου στο Habermas (1996) Γνώση και διαφέρον, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος. Στην πορεία της ανάλυσης χρησιμοποιείται παράλληλα και ο όρος «ενδιαφέροντα» και «συμφέροντα”, με τον τελευταίο να χρησιμοποιείται μόνο όταν «[τα συμφέροντα] δεν συνδέονται τόσο με τα άτομα όσο κυρίως με την αντικειμενική θέση των κοινωνικών ομάδων» (Habermas, ο.π., σ. 362). Με τον όρο «διαφέρον» -που συνδέεται με τη «βούληση των ίδιων των ατόμων»- εννοούνται και οι «κοινωνικές απαιτήσεις» που αφομοιώνονται από το «κοινωνικό σύστημα», παρόλο που ενδέχεται να μην «εναρμονίζονται εκ των προτέρων με την ανάγκη της συλλογικής αυτοσυντήρησης». Εντέλει, ο συσχετισμός «γνώσης και διαφέροντος» -και η αποκάλυψή του- οικοδομεί εκείνο το κριτικό υπόβαθρο ενάντια στον “αντικειμενισμό” των επιστημών και τη θέαση της κοινωνίας ως ένα “λειτουργικό όλον” (βλ. Habermas, ο.π., σσ. 357-8, 364 κυρίως). Στη βάση της προηγηθείσας ανάλυσης επιλέχθηκε ο όρος «διαφέρον» στη μενγκεριανή ανάλυση ως ευρύτερος όρος, ο οποίος λαμβάνει είτε “ατομιστικό” είτε “συλλογικό, δημόσιο, κοινό” χαρακτήρα, όπως θα διαφανεί άμεσα παρακάτω.

κοινής «συνειδητής συμφωνίας» που στοχεύει στο κοινό καλό¹⁵, στη συνοχή της κοινότητας. Είναι αποκύημα επιδίωξης «ατομικών διαφορόντων», τα οποία σταδιακά αναγνωρίζονται ως τέτοια (πρόβλημα γνώσης) από τα «ατομικά» υποκείμενα. «Η κοινή θέληση είναι πιο πιθανό να παρουσιάζεται ως ένας κανόνας... και να παράγει, όχι την καθιέρωση, αλλά την τελειοποίηση των «οργανικά δημιουργημένων κοινωνικών δομών». Πρόκειται για μια συνύφανση «ατομικών και κοινωνικών τελεολογικών δυνάμεων», ή «οργανικών και θετικών παραγόντων» αντίστοιχα- με τους όρους του Menger- με τους «οργανικούς παράγοντες» - να φαίνεται- να έχουν την πρωτοκαθεδρία στους «θεσμούς» που προκύπτουν ως «αθέλητες συνέπειες» του ατομικού πράττειν¹⁶.

Στα «κοινωνικά φαινόμενα», τα οποία παρουσιάζονται ως «αθέλητο κοινωνικό αποτέλεσμα των ατομικά τελεολογικά παραγόντων», προσιδιάζει η «ατομιστική» μέθοδος. Μελετώνται οι «ατομικοί παράγοντες», που διέπουν τις αιτιακές σχέσεις αυτών των «κοινωνικών δομών», οι οποίες προκύπτουν «απροσχεδίαστα», και οι «νόμοι» που διέπουν αυτή την «ατομιστικά» προσδιορισμένη, «αθέλητη» πορεία της «ιστορικής ανάπτυξης» των φαινομένων αυτών. Η απροσδιοριστία προκύπτει έτσι ως πρόβλημα¹⁷ από «ατομιστικούς αιτιακούς παράγοντες» και επιχειρείται να προσεγγιστεί από μια «ατομιστικά» προσανατολισμένη μεθοδολογική οδό της κοινωνικο-επιστημονικής σκέψης (βλ. Menger, 1985:158-9). Σχετικά με την «οικονομική δραστηριότητα των ανθρώπων» (με έσχατο στόχο την «ικανοποίηση των υλικών τους αναγκών»), σε αυτή παρεμβαίνει η «θέληση» και το «λάθος» ως πιθανότητα. Μια «ρεαλιστική» επιστημονική μεθοδολογία συλλαμβάνει την παραπάνω παραδοξότητα και έτσι καταλήγει στην απροσδιοριστία- δε συλλαμβάνει

---

¹⁵ Χρησιμοποιούνται οι όροι «common interests» και «public interests» στην αγγλική μετάφραση στο Menger (1985:157).

¹⁶ «Η αθέλητη γένεση (genesis) των κοινωνικών φαινομένων μπορεί πραγματικά να είναι η αποκλειστικά αποφασιστική γένεση στις απαρχές της κοινωνικής μορφοποίησης». Πρόκειται για τη διαπίστωση πως η απροσδιοριστία, όπως προκύπτει από την «οργανικότητα» –με μενγκεριανούς όρους- των φαινομένων και οι «αθέλητες συνέπειες του ατομικού πράττειν» διαπερνούν και προσδιορίζουν την κοινωνική συγκρότηση εν γένει, ήδη από τις απαρχές της, βλ. Menger (1985:157).

¹⁷ Το πρόβλημα αυτό προσδιορίζεται ως εξής: Πως μπορούν να θεσμίζονται φαινόμενα τα οποία δεν είναι αποτέλεσμα «κοινής θέλησης» της κοινότητα ή των φορέων εξουσίας της;

«κανονιστικότητες». Μια μεθοδολογία, όμως, με «ακριβή (ατομιστικό) προσανατολισμό» πραγματεύεται τα φαινόμενα της «αφαιρετικής οικονομικής πραγματικότητας»- στην περίπτωση που μελετά- ως «αυστηρά προσδιορισμένα». Μέσω αυτής της οδού μελετώνται οι σκοποί της δράσης σύμφωνα με τον εκάστοτε πιο «κατάλληλο» δρόμο/ μέσο. Η απροσδιοριστία, επομένως, ρυθμίζεται, όχι σε «πραγματιστικό», αλλά σε ένα «αφαιρετικό» επίπεδο, ακριβώς λόγω της φορμαλιστικής «τυπικής φύσης»¹⁸ των «νόμων» που εξάγονται μέσω αυτής, με γνώμονα την «ατομιστική» μεθοδολογική ατραπό. Η απροσδιοριστία της περίπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας σε συνδυασμό με την «ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης» αφαιρούν από την «εμπειρική οδό» διερεύνησης της πραγματικότητας- και από τους «εμπειρικούς νόμους» που προκύπτουν από αυτή- την εξηγητική και γνωσιακή ισχύ για την κοινωνικοθεωρητική γνώση (βλ. ενδεικτικά Menger, 1985: 214-9).

Πιο συγκεκριμένα, μέσω της διερεύνησης της «γένεσης του νόμου» (ως παράδειγμα μιας «οργανικής» συνύφανσης φαινομένων), ο Menger (1985:228-32) υποστηρίζει πως πρόκειται για μια «νοητική διαδικασία» που πηγάζει από την «ατομική σφαίρα της ύπαρξης» και ενέχει μια «ανακλαστική (reflective) θεώρηση και κρίση... της γεμάτης ανάγκες ανθρώπινης φύσης και των συνθηκών που την περιβάλλουν». Η εν λόγω διαδικασία εμπεριέχει «ατομικά λάθη», διότι οι άνθρωποι «σταδιακά» αποκτούν επίγνωση για τα «ατομικά τους ενδιαφέροντα» και τις «συνθήκες», υπό τις οποίες αναδύθηκαν τα εν λόγω φαινόμενα. «Η οργανική καταγωγή του κοινού νόμου και της αθέλητης (μη εμπρόθετης) σοφίας σ' αυτόν»- η οποία παρουσιάζεται και ως «διαισθητική σοφία»- στηρίζεται στην έλλειψη «κατανόησης» της τελευταίας καθώς και στην

---

¹⁸Πρόκειται για τις θεμελιώδεις βάσεις των βεμπεριανών «ιδεατών τύπων» και της βεμπεριανής επιστημολογικής και μεθοδολογικής σκοπιάς, όπως θα αναπτυχθούν παρακάτω. Η εμπειρική-ρεαλιστική έρευνα συλλαμβάνει την απροσδιοριστία των ανθρώπινων φαινομένων, γι' αυτό και η θεωρητική επιστήμη, για να θέσει σε τάξη (και να αποκτήσει γνωσιακή και εξηγητική ισχύ), λαμβάνει ένα φορμαλιστικό προσανατολισμό- με τους παραπάνω όρους- και η μεθοδολογία της- κατά συνέπεια- καθίσταται «ατομιστική», μελετά δηλαδή το «ατομικό πράττειν», τις επιμέρους σκοποθεσίες του και τους «ακριβείς νόμους» που το διέπουν, με τους τελευταίους να συλλαμβάνονται μέσω αφαίρεσης από την περίπλοκη εμπειρική πραγματικότητα, βλ. Menger (1985:56).

έλλειψη «αίσθησής» (feeling) της. Για τον Menger (1985: 233-4), ο «κοινός νόμος» είναι «αποτέλεσμα ατομικών ανθρώπινων επιδιώξεων, και... όχι σε άμεση αντίθεση με την ανθρώπινη σοφία». Η απροσδιοριστία που προκύπτει από αυτή τη διαδικασία λαμβάνει συγκεκριμένο περιεχόμενο,- θα μπορούσε να πει κάποιος πως- προσδιορίζεται από τα ανθρώπινα μέτρα. Αυτό έχει προεκτάσεις και στη μορφή και το περιεχόμενο των ένσκοπων παρεμβάσεων στα νομοθετικά ζητήματα (αυτά των νομοθετών). Όμως, ρητά υποστηρίζει πως «η επιστήμη... ποτέ... δεν μπορεί να ελέγξει για την καταλληλότητά τους, αυτούς τους θεσμούς, που έχουν προκύψει οργανικά» με τους παραπάνω όρους. Μπορεί μόνο να τους «αλλάξει και να τους βελτιώσει» σύμφωνα με τις οριοθετήσεις της «επιστημονικής γνώσης (insight)» και της εκάστοτε «πρακτικής εμπειρίας».

Ο Πανταζής (2003:37) υποστηρίζει πως αυτή η μενγκεριανή επιστημολογική σκοπιά, που αποδέχεται την «οργανική σχέση» των κοινωνικών φαινομένων, έχει προεκτάσεις στο πολιτικό πεδίο ως εξής: απορρίπτει τις «ορθολογικές διαφωτιστικές διαστάσεις» της πολιτικής και υιοθετεί «συντηρητικές παραδοσιακές διαστάσεις, ώστε να μην υπάρχει και δυνατότητα άρσης της “φύσης” των οικονομικών σχέσεων». Η παρέμβαση με αυτόν τον τρόπο παραμένει “βελτιωτική και μετασχηματιστική” και δεν επιτρέπει τη ριζική «άρση» των όρων συγκρότησης των σχέσεων αυτών-οικονομικών και κοινωνικών εν γένει- που προσδιορίζονται «οργανικά» με την μενγκεριανή έννοια. Βέβαια, ο Menger(1985:229-30) δεν αποκλείει τη «γένεση του νόμου» (που αρχικά παρουσιάζει ως «οργανικό φαινόμενο») ως αποτέλεσμα «εξουσίας» και εξουσιαστικών σχέσεων, στο πλαίσιο των οποίων οι κυρίαρχοι επιβάλλουν «συγκεκριμένους κανόνες» στους κυριαρχούμενους, με τους τελευταίους να υπακούουν «λόγω φόβου». Την «εξουσία»¹⁹ ωφελεί και ανατροφοδοτεί το να παρουσιάζεται και να θεμελιώνεται ο «νόμος»- ως «κοινωνικός θεσμός»- ως

---

¹⁹Η έννοια και το περιεχόμενο της «εξουσίας» (power), που θέτει στο προσκήνιο και ο Menger εδώ, προσδιορίστηκε από τον Weber και μεταγενέστερα από τον Giddens και τον Mann. Θα αναπτυχθεί παρακάτω στο αντίστοιχο κεφάλαιο (Γ). Είναι σημαντικό να προσδιοριστεί ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η έννοια της εξουσίας (power), τόσο από τη γερμανική όσο και από τη αγγλική εκδοχή.

«κάτι πάνω από την ανθρώπινη σοφία». Η διαδικασία αυτή- σε μεγάλο βαθμό- φαίνεται περισσότερο αποτέλεσμα ένσκοπης δράσης («μηχανιστική») και διαφέρει από την προηγούμενη «οργανική» διαδικασία. Ο Menger, όμως, υποστηρίζει πως μια «οργανική» θεώρηση και προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων (και κατανόησή τους υπό αυτό το πρίσμα) κινείται στα πλαίσια του μέτρου της «ανθρώπινης σοφίας» (συνειδητής ή/και «διαισθητικής») και δεν την υπερβαίνει. Θα μπορούσα να πει κάποιος- σύμφωνα με την παραπάνω μενγκεριανή ανάλυση- πως με την «οργανική» θεώρηση δεν ωφελείται η «εξουσία» και οι εξουσιαστικές σχέσεις, ούτε -αντίστροφα- η “οργανικότητα” των κοινωνικών φαινομένων στηρίζεται στην εξουσιαστική υφή των κοινωνικών σχέσεων, τουλάχιστον όχι ένσκοπα και συνειδητά. Η «εξουσία» παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα «μηχανιστικών» σχέσεων, ως «ανθρώπινα υπολογισμένη» σχέση, σε αντίθεση με τα «οργανικά» φαινόμενα που προκύπτουν ως «αθέλγητες συνέπειες της μη υπολογίσιμης ιστορικής ανάπτυξης»²⁰.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τη μενγκεριανή επιστημολογική οπτική και την ακόλουθη μεθοδολογία, αξιακό φορτίο (ως παράγοντας ανεξάρτητος από την εκάστοτε «ανθρώπινη βούληση») λαμβάνει το “ατομικό πράττειν” και οι ατομικές «επιδιώξεις» του για την ικανοποίηση των «ατομικών του συμφερόντων» στο οικονομικό και ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι” γενικότερα. Η φορμαλιστική προσέγγιση στηρίζεται και προσδιορίζει τις «τυπικές πλευρές του κοινωνικού αντικειμένου» ώστε να τακτοποιήσει την απροσδιοριστία της «πραγματιστικής» πλευράς του τελευταίου και να εντοπίσει “κανονιστικότητες” στις «τυπικές» και «ατομιστικές» συνυφάνσεις του. Όμως, την απροσδιοριστία της πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας, τα αδιέξοδα της οποίας επιχειρεί να υπερβεί η φορμαλιστική προσέγγιση με «ατομιστικό» προσανατολισμό, τα βρίσκει πάλι μπροστά της η τελευταία ως «πλάνη», «άγνοια», «εξωτερικό αναγκασμό» (ανάμεσα σε άλλα), ακριβώς διότι έχει κατακερματίσει το κοινωνικό αντικείμενο σε επιμέρους μονοδιάστατες εκφάνσεις, απομονώνοντάς

---

²⁰Για την ανάλυση της «αναλογίας των φυσικών οργανισμών και των κοινωνικών φαινομένων» καθώς και τα όριά της στο μεταίχμιο των οργανικών και μηχανιστικών σχέσεων βλ. Menger (1985: 130-3, 135-6 κυρίως).

το από τις ιστορικές και κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες συνυφαίνεται. Η μενγκεριανή μέθοδος «χωρίζει το αντικείμενο σε μηχανιστικά και οργανιστικά κοινωνικά φαινόμενα», με τα δεύτερα να υπερβαίνουν τον «ανθρώπινο υπολογισμό», σε αντίθεση με τα πρώτα. Και στα δύο όμως θεωρείται εφικτή η ανακατασκευή της «σκοπιμότητας των μερών σε σχέση με το όλο», με “περιχομενικές”, όμως, διαφορές όπως είδαμε παραπάνω. Μέσα σε αυτή τη σχέση συνύφανσης «οργανικών και μηχανιστικών φαινομένων» αναδύεται η απροσδιοριστία –αυτή τη φορά- ως «αξιολογικό πρόβλημα» σε επιστημολογικό και μεθοδολογικό επίπεδο της μενγκεριανής προσέγγισης των κοινωνικών επιστημών. Οι αξιολογικές διαστάσεις, που δόθηκαν στο «ατομικό πράττειν» και τα «ατομικά ενδιαφέροντά» του,- με σκοπό την κατανόηση του ιστορικο-κοινωνικού “γίγνεσθαι”²¹- δεν έλυσαν το «αξιολογικό πρόβλημα», αφού αναδείχθηκαν έτσι τα όρια του «ατομιστικού του προτύπου», που ο Menger αντιπαρέβαλε στις «ιστορικιστικού και μαρξικού τύπου» αναλύσεις. Κατά συνέπεια, με αυτόν τον τρόπο η απροσδιοριστία και οι διαστάσεις της καθίστανται ίδιον της «νεωτερικής επιστημονικής σκέψης» -και της “ατομιστικής” και μονοδιάστατα “τυπικά” οργανωμένης σκοπιάς της-, οδηγώντας τη σε σχετικιστικές ατραπούς (στάσεις των εκάστοτε επιστημόνων) και σε «παγίωση της εξουσίας», με μη δυνατότητα άρσης της²². Με λίγα λόγια, τα “ιστορικιστικά αδιέξοδα” του σχετικισμού, που επιχείρησε να διαφωτίσει από μια συγκεκριμένη επιστημολογική και θεωρητική σκοπιά, στα ίδια εντέλει σχετικιστικά αδιέξοδα κατέληξε η μενγκεριανή ατομιστική ανάλυση και ο φορμαλιστικός προσανατολισμός της.

---

²¹Η «αξιολογική διάσταση» που δόθηκε στη μελέτη του «ατομικού πράττειν» μέσω της φορμαλιστικής επιστημολογικής προσέγγισης βρίσκει τα όρια της (σε εξηγητική και γνωσιακή ισχύ), καθώς «το ατομικό πράττειν στη σύγχρονη κοινωνία της αγοράς εμπλέκεται σε απρόσωπες κοινωνικές μορφές» (βλ. Πανταζής, 2003:13).

²²Για όλη την ανάπτυξη της παραγράφου σχετικά με την επιστημολογία του Menger και τις προεκτάσεις της βλ. Πανταζής (2003: 13,33,35-8,41). Αφορά και σε προεκτάσεις στη βεμπεριανή επιστημολογία και μεθοδολογία, η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

Max Weber: τυχαιότητα και απροσδιοριστία στην κοινωνικο-επιστημονική κατανόηση

Στα πλαίσια του μενγκεριανού φορμαλιστικού επιστημολογικού προτύπου δομείται –και το προϋποθέτει- η ερμηνευτική προσέγγιση της βεμπεριανής θεωρίας. Η τελευταία θεματοποιεί και ανασυγκροτεί τα ζητήματα της μενγκεριανής προσέγγισης –όπως αυτό της απροσδιοριστίας στην κοινωνικοθεωρητική κατανόηση (και εξήγηση)- στο πλαίσιο του επιστημολογικού προσδιορισμού, με συστηματικό τρόπο, μιας νέας κοινωνιολογικής μεθόδου (μεθοδολογικός ατομισμός, ως ανακατασκευή των επιμέρους υποκειμενικών νοημάτων)- και των μεθοδολογικών της ορίων. Με αυτόν τον τρόπο, ο φορμαλιστικός προσανατολισμός της μενγκεριανής θεωρίας περί οικονομίας αποτελεί τη βάση του μετέπειτα (αρχές 20^{ου} αιώνα) βεμπεριανού εγχειρήματος για μια ακριβή και συστηματοποιημένη θεμελίωση της νέας μεθόδου –και των ίδιων εν γένει- των κοινωνικών επιστημών. Εν ολίγοις, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πως τα προβλήματα που κληρονόμησε – και αποδέχτηκε- ο Weber από τη μενγκεριανή προσέγγιση –με προεξέχον το πρόβλημα της απροσδιοριστίας και των φορμαλιστικών (ατομιστικών) διαστάσεων που αυτή έλαβε (βλ. παραπάνω)- αποτέλεσαν το επιστημολογικό εκείνο σημείο εκκίνησης και προσδιόρισαν τους όρους συγκρότησης της θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών εν γένει –όπως τουλάχιστον επιχειρήθηκε από τη βεμπεριανή παράδοση. Με αυτή την έννοια, είναι σημαντικό να προσδιοριστεί το περιεχόμενο των διαστάσεων που έλαβε το ζήτημα της απροσδιοριστίας στο βεμπεριανό κοινωνικοθεωρητικό εγχείρημα, κατ’ ακολουθία της μενγκεριανού φορμαλιστικού εγχειρήματος.

Η απροσδιοριστία, μέσα από μια βεμπεριανή επιστημολογική σκοπιά, συνυφάνεται με την έννοια της τυχαιότητας. Η έννοια του τυχαίου ως πρόβλημα στην κατηγορία της αιτιότητας στην κοινωνικοεπιστημονική ανάλυση, όπως αναπτύσσεται στα *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών* από το Weber (1972a:87-90), δεν τίθεται με την έννοια της «έλλειψης αιτιών» στα πλαίσια ενός αιτιοκρατικού μοντέλου, αλλά με την έννοια του «μη υπολογίσιμου» στα πλαίσια ενός πολυπαραγοντικού «αιτιώδους» μοντέλου. Τυχαίο θεωρείται αυτό που δεν αναμένεται να συμβεί σε μια

συγκεκριμένη περίπτωση, αν αυτό ιδωθεί από τη σκοπιά μιας «εννοιολογικής ενότητας». Ο Weber, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με τις απόψεις του Eduard Meyer, διαγιγνώσκει μια σχέση ανάμεσα στην τυχαιότητα, όπως προσδιορίζεται παραπάνω, και την «ελεύθερη βούληση», που αναδεικνύει ένα βαθμό «αλογικότητας», ανορθολογισμού, αταξίας στο “ιστορικό γίνεσθαι”. Ο ανορθολογισμός αυτός της ιστορίας έγκειται στο γεγονός πως δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε όλους τους όρους συγκρότησής της, δεν μπορούν να διαγνωστούν οι αιτίες που οδήγησαν σε κάποιο ιστορικό αποτέλεσμα σε όλο το εύρος τους.

Αν προσεγγιστεί ενδελεχώς με βεμπεριανούς επιστημολογικούς όρους το πρόβλημα της «αιτιότητας», καθώς και οι έννοιες του «τυχαίου» σε αντιδιαστολή με το «αναγκαίο», τότε ίσως κατανοήσουμε επαρκέστερα το αιτιώδες μοντέλο του. Η αιτιοκρατία, με γενικούς όρους, εκλαμβάνει το ιστορικά γενόμενο ως «αναγκαίο» και όχι ως «δυνατότητα» και εκλαμβάνει την ιστορική δράση ως δράση (εν δυνάμει τουλάχιστον) πλήρως προσδιορισμένη από σκοπούς και αξιώματα. Στην ιστορία, όμως, η κατηγορία της αιτιότητας δεν δύναται να προσεγγίζεται απαραίτητως και αποκλειστικά από το πρίσμα της «αναγκαιότητας» (θα μπορούσε να συμβεί και αλλιώς²³). Η αιτιοκρατική αντίληψη έτσι καταλήγει σε ένα «ιδεώδες πρόταγμα» μέσα στο κοινωνικοιστορικό “γίνεσθαι”, δεδομένων των «περιορισμένων δυνατοτήτων της γνώσης μας» γι’ αυτό (βλ. Weber, 1972a:94-98).

Μια άλλη έννοια που εισάγει ο Weber (1991:206-7) στην κατηγορία της αιτιότητας είναι αυτή της «ελευθερίας της βούλησης» στην ιστορία και τη μέθοδό της, μια έννοια που δεν ταυτίζεται με την «αλογικότητα»²⁴ της συμπεριφοράς του ανθρώπου και του “ιστορικού γίνεσθαι”. Από τη μία, η

---

²³ Ο Mann φαίνεται να συμερίζεται αυτήν την άποψη, υποστηρίζοντας πως ο άνθρωπος στον αγώνα εξουσίας επιχειρεί να δώσει κανονιστικό χαρακτήρα στην πράξη, που προσανατολίζεται στην επιβολή της βούλησής του, να την νομιμοποιήσει, όμως πάντα υπάρχουν δυναμικά διάκενα (χώροι) εξουσίας, διότι δεν μπορεί να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά. Θα επανέλθουμε στο Μέρος II.

²⁴ «Αλογικότητα» ή «ανορθολογισμός», σύμφωνα με μετάφραση του Α. Γρηγορογιάννη στο Weber (1972a), *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*. Θα χρησιμοποιούνται στο εξής ως συνώνυμα.

«αλογικότητα» αυτή προσδιορίζεται ως «αδυναμία του υπολογισμού», ως “πράττειν” για το οποίο δεν μπορούμε να έχουμε λογική επίγνωση. Από την άλλη, η «ελευθερία» προσδιορίζει τις πράξεις που είναι έλλογες και αποτέλεσμα συνείδησης, «χωρίς δηλαδή φυσικό ή ψυχικό εξαναγκασμό» και χωρίς να είναι «τυχαία» καθορισμένες. «Ελεύθερη» πράξη είναι η «έλλογη και συνειδητή πράξη». Μόνο μέσα στα όρια και τους όρους, όμως, των «κανόνων της εμπειρίας» έχει ο άνθρωπος «καθαρά συνειδητούς σκοπούς» και επιλέγει τα «κατάλληλα μέσα» για την επίτευξή τους²⁵. Στην ιστορία αυτό δεν είναι δυνατόν, διότι δεν είναι όλες οι πράξεις «συνειδητές» (με την παραπάνω έννοια), ούτε «έλλογες», άρα ούτε «ελεύθερες». Την ελευθερία περιορίζουν «οι άλογες προλήψεις, τα νοητικά λάθη, οι πλάνες για τα πράγματα αλλά και η ιδιοσυγκρασία, οι διαθέσεις και τα πάθη». Ως συνέπεια, ένα τελολογικό ιστορικό «νόημα» είναι αδύνατο, με δεδομένο ότι το “ανθρώπινο πράττειν” δεν ερμηνεύεται με «καθαρά έλλογο τρόπο». Αλλά ως προς τι υφίσταται αυτή η «αλογικότητα» στη βεμπεριανή θεώρηση; Οι πράξεις κρίνονται ως «ανορθολογικές» σε αντιδιαστολή με τους «ιδεατούς τύπους», δηλαδή το «ιδεώδες των καθαρά έλλογων πράξεων».

Στην κατηγορία της αιτιότητας, στην οποία εντάσσονται η έννοια της «ελευθερίας» και της αναγκαιότητας», παρεμβαίνει το ερώτημα: «μπορούσαν τα πράγματα να συμβούν διαφορετικά;». Παρεμβαίνουν «εξωτερικά τυχαίοι παράγοντες» ως δυνατότητες. Αυτές, όμως, οι δυνατότητες είναι άπειρες μέσα στην ιστορία; Αυτή η κριτική ματιά στη διαδικασία της αιτιολόγησης, στοχεύει, κατά πρώτον, στη λογική της αιτιότητας που στηρίζεται στο εσωτερικό μιας ιστορικής «αιτιοκρατικής πορείας» για να εξηγήσει το γενόμενο. Κατά δεύτερον, εισάγει στην κατηγορία της αιτιότητας την «κατηγορία της δυνατότητας». Η κατηγορία αυτή προσδιορίζεται μέσω κάποιων «κανόνων του γίνεσθαι», δηλαδή αυτές οι «δυνατότητες» νοηματοδοτούνται λογικά (για συστηματική ανάλυση των παραπάνω βλ. Weber, 1991:209-12).

Τώρα τίθεται το ζήτημα: κατά πόσο η «κατηγορία της δυνατότητας» είναι αντικειμενική μέσα στην ιστορία –αν (και πως) μπορεί η κατηγορία αυτή

---

²⁵Πρόκειται για το κοινωνικό πράττειν που είναι «ορθολογικό ως προς το σκοπό», βασική κατηγορία ανθρώπινου πράττειν στη μεθοδολογία του Weber για τις κοινωνικές επιστήμες.

να γίνει αντικείμενο ανάλυσης από την ιστορική επιστήμη και τη μεθοδολογίας της. Η ιστορική έρευνα αποκτά «γνωστική αξία» όταν στηρίζεται σε «κρίσεις για τις δυνατότητες» και σε έννοιες πραγματευόμενες το “γίνεσθαι”. Κατά πρώτον, «κρίση για τις δυνατότητες» είναι η διαδικασία, κατά την οποία απομονώνεται ένα συν-προσδιοριστικό στοιχείο και ελέγχεται τι θα γινόταν στην πορεία των ιστορικών γεγονότων, αν αυτό το στοιχείο αποσυρόταν. Κατά δεύτερον, αλλά ως προϋπόθεση του πρώτου, η «δυνατότητα» εμφανίζεται όταν εμφανίζεται η «έννοια» (αφαιρετική νοητική διαδικασία), κι έτσι η ιστορική ροή καθίσταται «ιστορικό γεγονός», δηλαδή ένα μόρφωμα σκέψης. Οι εκάστοτε «δυνατότητες» κρίνονται, όχι αυθαίρετα, αλλά με βάση τους «κανόνες του γίνεσθαι», τους κανόνες της ανθρώπινης δράσης και όχι με βάση αφηρημένες έννοιες ξέχωρες από αυτούς τους «κανόνες». Εντοπίζεται ένας συνεχής διάλογος ανάμεσα στην «οντολογική γνώση»- “ιστορικό γίνεσθαι” και στη νομολογική γνώση-κανόνες της εμπειρίας. Εφόσον η αναζήτηση αιτιών είναι εξ’ αρχής μια διαδικασία αφαίρεσης- στο επίπεδο της μεθοδολογίας-, τότε ο μελετητής επιλέγει και απομονώνει τις διαστάσεις εκείνες που «αιτιωδώς» δύνανται να οδηγήσουν σε γενικά σχήματα με θεμέλιο τους κανόνες της εμπειρίας και της δράσης (βλ. Weber, 1991:245,247-8,251).

Στο επίπεδο της ιστορικής αιτιότητας δεν μπορούν να εντοπιστούν συνθήκες «απόλυτης σύμπτωσης», ούτε «αριθμητικά υπολογίσιμων πλευρών». Αυτό, όμως, δεν αποκλείει την κοινωνικο-ιστορική επιστήμη από τη διατύπωση «κρίσεων γενικής ισχύος», η οποία θα στηρίζεται στον προσδιορισμό των συνθηκών που είναι «δυνατόν να συντρέξουν» μέσω μιας μεθοδολογικής διαδικασίας διανοητικών γυμνασμάτων «σύγκρισης», σε αντίθεση με μεθοδολογικά εγχειρήματα μονοπαραγοντικά προσδιορισμένα. Ο Weber (1991:255,257-8) διακρίνει δύο μορφές αιτιολόγησης, την «αποχρώσα»²⁶ και την «συμπτωματική». Η «αποχρώσα» ή «προσήκουσα» αιτιολόγηση, που δεν εμπεριέχει την έννοια της «αναγκαιότητας», επιστρατεύεται όταν τα προς

---

²⁶ «Αποχρώσα» ή «προσήκουσα» αιτιολόγηση, σύμφωνα με μετάφραση του Α. Γρηγορογιάννη στο Weber (1972a), *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*. Θα χρησιμοποιούνται στο εξής ως συνώνυμα.

μελέτη γεγονότα και τα αποτελέσματά τους προσιδιάζουν σε «μια ενότητα ενός συμπλέγματος όρων», ενότητα που είναι προϊόν νοητικής αφαίρεσης σύμφωνα με κανόνες της εμπειρίας. Η «προσθήκουςα» αιτιολόγηση στηρίζεται σε μια ιστορική θεώρηση λογικού τύπου, παρόλο τον «ανορθολογισμό» των ιστορικών φαινομένων. Το «προσθήκον» είναι το λογικό, όχι το αναγκαίο. Η «συμπτωματική» αιτιολόγηση προσιδιάζει σε περιπτώσεις που δεν μπορεί να εντοπιστεί μια τέτοιου είδους ενότητα, με την παραπάνω έννοια. Με αυτή την βεμπεριανή προσέγγιση, ό,τι δεν είναι συμπτωματικό δεν είναι «αναγκαίο», αλλά «αποχρών»²⁷ Ανάμεσα στη διχοτομία συμπτωματικού και το αναγκαίου εντάσσει το λογικά «προσθήκον» με μια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Η μεθοδολογία αυτή, που οδηγεί σε αυτές τις μορφές αιτιολόγησης, είναι η κατασκευή «ιδεοτύπων», δηλαδή η κατασκευή «μη πραγματικών αιτιοκρατικών σχέσεων», με την έννοια της απομόνωσης, μέσω της αφαίρεσης (που στηρίζεται σε κανόνες της εμπειρίας), τμήματος της αέναης ροής του “γίνεσθαι”. Αυτές οι «μη πραγματικές αιτιοκρατικές σχέσεις» τίθενται σε «κρίσεις δυνατότητας» σε μια αιτιώδη ανάλυση, ώστε να διαγνωστούν οι «πραγματικές αιτιοκρατικές σχέσεις».

Το γεγονός πως αυτή η αφαιρετική διαδικασία αιτιολόγησης στηρίζεται σε «κανόνες της εμπειρίας» έχει κομβική σημασία, διότι έτσι το μεθοδολογικό αυτό εγχείρημα απομακρύνεται από ιδεαλιστικά κλειστά συστήματα, που στηρίζονται σε αφηρημένα προϊόντα της σκέψης και σε ιδέες. Απεναντίας, στη βεμπεριανή μεθοδολογία έχει κεντρική σημασία η νοητική αφαίρεση, αλλά με όσο το δυνατόν πραγματιστικούς όρους. Τα ζήτημα, επομένως, φαίνεται να είναι, για τον Weber, οι όροι με τους οποίους εντάσσεται η αφαίρεση στο έργο της επιστήμης.

---

²⁷Ο Weber, στο πλαίσιο της διχοτομίας τυχαιότητας-αναγκαιότητας, αντιπαραθέτει στην τυχαιότητα (συμπτωματικότητα) την «επαρκή αιτιότητα» (adequate causation). «Επαρκής» με την έννοια πως με βάση «γενικούς εμπειρικούς κανόνες» μπορεί επαρκώς να κατανοηθεί η «επίδραση συγκεκριμένων προηγούμενων γεγονότων». Από τις «συγκυριακές αλληλεπιδράσεις» μπορούν να προκύψουν «επαρκείς αιτιότητες» και όχι το τέλμα μιας ανεξήγητης χαώδους κατάστασης (βλ. Kalberg, 1994:κυρίως 145-6,168,170-2).

Η σημασία της αφαίρεσης, κατά το Weber (1991:259-61), έγκειται στο εξής: η πραγματικότητα είναι κατηγοριακά προσδιορισμένη και διαμορφωμένη, όπως και η «αιτιότητα» ως αφαιρετική διαδικασία προσέγγισης της πραγματικότητας. Μάλιστα η «αιτιότητα είναι μια κατηγορία της δικής μας σκέψης (διανόησης)». Η «αιτιώδης αποχρώσα συνάφεια», που είναι προϊόν νοητικής αφαιρετικής διεργασίας, έχει «σχετική φύση», όπως και η διάκριση-αντίθεση «αποχρώσας» και «συμπτωματικής» αιτιολόγησης. Αυτή η διάκριση προσδιορίζεται και οριοθετείται σύμφωνα με τον εκάστοτε «συγκεκριμένο γνωστικό σκοπό», με βάση την εναρμόνιση με την υφιστάμενη αξίωση της κατάστασης και την αξιοποίηση της διάκρισης στο επίπεδο της αιτιολόγησης με σκοπό τη μορφοποίηση των «ιστορικών αιτιοκρατικών σχέσεων» (βλ. Weber, 1972a:156-7). Το ζήτημα της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών διαμορφώνεται στη βάση που τίθεται το ζήτημα του «νοήματος» της γνώσης. Έτσι αναδύεται η βεμπεριανή κριτική στον τρόπο θεώρησης της κοινωνικο-επιστημονικής γνώσης ως «ανακάλυψης νόμων» (Weber, 1972a:132). Σημαντικό είναι, σε αυτό το σημείο, να ειπωθεί πως στη βεμπεριανή θεωρία για την κοινωνία και τη μεθοδολογία για τις κοινωνικές επιστήμες βαρύνουσα σημασία έχει το «εννοηματικό κοινωνικό πράττειν» (η πράξη με κίνητρο, σκοπιμότητα). Με αυτόν τον τρόπο απορρίπτεται η αναγωγή του “κοινωνικού πράττειν” σε κάτι έξω από το αντικείμενο, σε κάτι έξω από το “κοινωνικο-ιστορικό γίνεσθαι”. Η αναγωγή είναι «εμμενής» στο αντικείμενο.

Εδώ προκύπτει ένα πρόβλημα, το πρόβλημα του χρόνου²⁸. Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, ο χρόνος της πραγματικότητας διαφέρει, δεν ταυτίζεται με το χρόνο της διανόησης (αφαίρεσης από την πραγματικότητα). Μάλιστα ο χρόνος της διανόησης δεν μπορεί-τουλάχιστον σε πρώτη ανάλυση- να προσδιοριστεί με (σχετική) ακρίβεια σε σχέση με τον πραγματικό χρόνο. Ο Weber (1972a:131), όμως επιχειρεί να ανασυγκροτήσει, θεωρητικά (εννοιολογικά) και μεθοδολογικά, τους όρους αυτής της απόκλισης και μάλιστα από μια αυστηρά συστηματική μεθοδολογική σκοπιά. Αποκλείει, βέβαια, την προσέγγιση του αντικειμένου του με «υπεριστορικούς» όρους, δηλαδή εκτός

---

²⁸Το πρόβλημα του χωρο-χρόνου ως κεντρικό πρόβλημα της κοινωνικής θεωρίας εκλαμβάνει και ο Giddens (1996: κυρίως 513-4). Θα αναπτυχθεί παρακάτω στην παρούσα εργασία (κομμάτι Δ).

χρόνου και ως κάτι που δεν προέκυψε ως μία από τις δυνατές οδούς έναντι άλλων μέσα στη ιστορία.

Για το Weber, που επιχειρεί να ορίσει το αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης και τη μέθοδο προσέγγισής του, η κοινωνιολογία είναι μια «κατανοούσα» και ερμηνευτική επιστήμη. Σκοπός της είναι να «κατανοήσει ερμηνευτικά» και να «εξηγήσει αιτιακά» την κοινωνική πράξη «μόνον κατά προσέγγιση», διότι το πραγματικό «πράττειν» διαφέρει από το ορθολογικά προσδοκώμενο «πράττειν». Η κατηγορία της αιτιότητας λαμβάνει συγκεκριμένο χαρακτήρα μέσα σε αυτό το επιστημολογικό πλαίσιο. Επιστρατεύονται δύο διαδικασίες εργασίας: η ερμηνεία/κατανόηση και η εξήγηση. Όταν στην κοινωνική πράξη εντοπίζονται «κατανοήσιμες νοηματικές συνάψεις»²⁹, η κατανόηση αυτή αποτελεί και εξήγηση της πράξης. Η «αποχρώσα αιτιολόγηση» (με την έννοια που αναλύθηκε παραπάνω) καθιστά «κατανοητό το ιστορικο-κοινωνικό γίνεσθαι. Στηρίζεται σε «κανόνες της εμπειρίας», δηλαδή στο τι έχει παρατηρηθεί πως «είθισται να συμβαίνει, ποια «είθισται» να είναι η «νοηματικά αποχρώσα πορεία» (βλ. Weber, 2005:9,12-3).

Πιο συγκεκριμένα, «νοηματικά αποχρώσα» συμπεριφορά είναι αυτή που μπορεί να ανασυγκροτηθεί σύμφωνα με «πρότυπους κανόνες (Normen) του λογισμού και της σκέψης». «Αιτιακά αποχρώσα» συμπεριφορά είναι αυτή που μπορεί να ανασυγκροτηθεί σύμφωνα με «κανόνες (Regel) της εμπειρίας». Για την αιτιακή εξήγηση, προϋποτίθεται η αναδιατύπωση του νοήματος, η περιγραφή της εξωτερικής πορείας λογικής ανάπτυξης της συμπεριφοράς και η περιγραφή της εξωτερικής εμπειρίας. Η εξήγηση είναι ερμηνευτική και όχι παρατηρητική. Ο αιτιακός ιστορικός «καταλογισμός» λειτουργεί ως «αιτιακή υπόθεση» και διαλέγεται με τη διαδικασία της εμπειρικής δοκιμής. «Συμβάντα και κανονικότητες» που δεν είναι «κατανοητά», δεν εντάσσονται σε κάποια «νοηματική συνάφεια», δεν είναι άχρηστα στην κοινωνική επιστήμη, αλλά παίζουν το ρόλο «όρων, αφορμών, ανασχέσεων και προωθήσεων» της πράξης.

---

²⁹Εξήγηση ως «σύλληψη της νοηματικής συνάφειας στην οποία ανήκει ένα ενεργημικά κατανοητό πράττειν σύμφωνα με το υποκειμενικά προσδιδόμενο νόημά του» (Weber, 2005:9) και ως «εκτιμήσιμος κανόνας πιθανότητας» μιας συγκεκριμένης ακολουθίας συμβάντων, μιας «προσδοκώμενης πορείας εξέλιξης» (στο ίδιο, σ. 12).

Για την κατηγορία της αιτιότητας σημαντικό ρόλο παίζει η κατασκευή «ιδεοτύπων». Επειδή το «πραγματικό πράττειν», για το Weber, τελεί στο πλαίσιο «ημισυνειδησίας» ή «ασυνείδητου» σχετικά με τη νοηματοδότησή του, το «πραγματικό» μπορεί μόνο σε «οριακή περίπτωση» να λάβει «συνειδητό, εννοηματικό» προσανατολισμό. Για να τεθούν σε τάξη αυτοί οι χαωτικοί συγκροτητικοί όροι της πραγματικότητας, κατασκευάζονται οι βεμπεριανοί «ιδεότυποι», ως εάν το «πραγματικό πράττειν» να είχε «συνειδητό, εννοηματικό» προσανατολισμό. Η απροσδιοριστία εντοπίζεται όχι μόνο στο εξωτερικό του αντικειμένου αλλά και στο εσωτερικό του, δηλαδή στην «πραγματική συμπεριφορά» του υποκειμένου, το οποίο δεν έχει σαφή επίγνωση γι' αυτή συνήθως και δρα από «ένστικτο ή συνήθεια». Η αιτιακή εξήγηση συνδέεται με την «απόκλιση από τον ιδεότυπο», με σκοπό να διαγνωστούν τα «πραγματικά ελατήρια» της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η κατασκευή «ιδεοτύπων» λαμβάνει τελεολογική υφή και, για το Weber, αυτός είναι ο «αναγκαίος μεθοδολογικά» επιστημονικός δρόμος³⁰.

Η κατηγορία της αιτιότητας σχετίζεται και με την θεωρία του Weber περί κοινωνικής αλλαγής. Πραγματευόμενος και ασκώντας κριτική στην έννοια της προόδου και της προοδευτικής αντίληψης της ιστορίας, υποστηρίζει πως η τελευταία προσιδιάζει στην ιστορία και την κοινωνία, και στις επιστήμες που τις μελετούν, μόνον στην περίπτωση που θα υπήρχε ένας «αναμφίβολα δεδομένος σκοπός» και θα μελετούνταν τα κατάλληλα «μέσα» για την επίτευξη αυτού. Κάθε επιστήμη, όμως, της ανθρώπινης συμπεριφοράς στοχεύει στην «κατανοούσα εξήγηση»³¹ της τελευταίας. Όταν αυτή η εξήγηση είναι «έλλογη»³², μελετά τα ορθά «μέσα» προς ένα «προκαθορισμένο σκοπό». Αυτή η αντίληψη για το αντικείμενο της έρευνας στηρίζεται σε επιστημολογικές και μεθοδολογικές προκείμενες «κανονιστικής ορθότητας», που ενδυναμώνουν την αντίληψη περί προόδου στο ιστορικο-κοινωνικό "γίγνεσθαι". Όμως, στα πλαίσια της ιστορικής εργασίας και της ιστορικής προβληματικής, η «πρόοδος» διακατέχεται από «λάθη», από «συγχύσεις του προβλήματος» και από

---

³⁰ Για την ανάπτυξη των δύο τελευταίων παραγράφων βλ. Weber (2005:12-3,20-2).

³¹ Με τους βεμπεριανούς όρους της «κατανόησης» και της «εξήγησης», όπως αναλύθηκε παραπάνω.

³² «Ορθολογική ως προς τον σκοπό», βεμπεριανή κατηγορία ανθρώπινου "πράττειν".

αποκλίσεις από αυτό που ισχύει ως «κανονιστικά ορθό». Με αυτό τον τρόπο, το αντικείμενο ξεφεύγει από τα όρια μιας κανονιστικά «προοδευτικής» εξέλιξης και συλλαμβάνεται ως «κατανοητός συμβατικός τύπος». Για να έχει ισχύ η έννοια της «προόδου» στις εμπειρικές επιστήμες οι δρώντες θα έπρεπε να εκλαμβάνονται ως «απλώς έλλογες σκεπτόμενες μηχανές», «χωρίς λάθος». Τότε, μόνον, θα μπορούσε να γίνει λόγος για ορθολογική αιτιοκρατική αλυσίδα. Αντ' αυτού, το εγχείρημα της εξήγησης και της κατανόησης στις εμπειρικές επιστήμες πραγματοποιείται μέσω «συγκρίσεων» των κατασκευασμένων «ιδεατών τύπων» με την εμπειρική πραγματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο κατασκευάζονται και οι έννοιες, για το Weber, οι οποίες καθίστανται «κατανοητές» (για όλη την ανάπτυξη αυτής της παραγράφου βλ. Weber, 1991:179-180,182-5).

Η έννοια της «προόδου» και της «εξέλιξης» στην ανθρώπινη συμπεριφορά, στην κοινωνική πράξη, στο ιστορικο-κοινωνικό “γίνεσθαι”, ενέχει μια αναγκαιότητα ορθολογικού τύπου στο θεωρητικό σχήμα «σκοπός-μέσα» και στην ιστορική αντίληψη εν γένει. Αυτή, όμως, η ορθολογική δέσμευση εντοπίζεται στο επίπεδο της βεμπεριανής θεωρίας περί της μεθόδου και όχι περί της κοινωνίας. Μια “τελεολογική” αντίληψη υπάρχει στο επίπεδο της συστηματικότητας της μεθόδου και όχι στην πορεία της ιστορίας. Στην έννοια της «προόδου» ο Weber (1991:166-7) αντιπαραθέτει τον «αγώνα»³³, θεωρώντας πως αυτός διαπερνά τη «ζωή του πολιτισμού». Πρόκειται για ένα είδος πάλης «εσωτερικής» και «εξωτερικής», που ο επιστήμονας οφείλει να εξετάζει στη βάση «αγώνων κυριαρχίας» του ενός ή του άλλου «ανθρώπινου τύπου» και των «ευνοϊκότερων δυνατοτήτων» προς τη μία ή τη δείνα κατεύθυνση. Ο ορθολογισμός, επομένως, είναι το εργαλείο για την προσέγγιση του αντικείμενου, αλλά το αντικείμενο δεν είναι απαραίτητα ορθολογικό αλλά ενέχει ένα περιθώριο ανορθολογισμού.

---

³³ Η έννοια του “αγώνα” στη βεμπεριανή οπτική και η συμβολή της στο πρόβλημα της απροσδιοριστίας στο εγχείρημα της κοινωνικοθεωρητικής εξήγησης θα αναλυθεί παρακάτω στο αντίστοιχο κομμάτι (Γ) αυτού του πρώτου μέρους της παρούσας εργασίας.

B. Ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις

Η παράδοση της ερμηνευτικών επιστημολογικών θεμελιώσεων των κοινωνικών επιστημών –επιχειρούμε να δείξουμε πως- κληρονομεί και επικεντρώνεται παράλληλα σε πολλά από τα ζητήματα, που προκύπτουν από την προσέγγιση του προβλήματος της απροσδιοριστίας, στις φορμαλιστικές επιστημολογικές θεμελιώσεις των κοινωνικών επιστημών στα τέλη του 19^{ου} (Menger) και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Weber). Αυτά τα προβλήματα διαιωνίζει η παράδοση της ερμηνευτικής- ξεκινώντας από τον Dilthey³⁴- καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, από τη μία, η θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών στηρίζεται στη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού (ανακατασκευή υποκειμενικών νοημάτων), όπως αναπτύχθηκε και από τις φορμαλιστικές επιστημολογίες, και στην εκάστοτε σκοπιά του επιστήμονα (βλ. Dilthey, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα). Από την άλλη, η τυχαιότητα και η ενδεχομενικότητα (συμπτωματικότητα) της ιστορίας τείνει να αποτελεί οντολογική κατηγορία της ανθρώπινης πραγματικότητας, προσδιορίζοντας την απροσδιοριστία ως πρόβλημα κατανόησης και γνώσης των ατομικών δρώντων περί του κοινωνικού αντικειμένου, ως πρόβλημα δηλαδή του υποκειμένου (βλ. Ricoeur στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα). Με αυτόν τον τρόπο, το πρόβλημα της απροσδιοριστίας συνυφαίνεται με το πρόβλημα σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ ερμηνευτικής κατανόησης και αιτιακής εξήγησης στις κοινωνικές επιστήμες. Πρόκειται για πρόβλημα που, όπως θεματοποιήθηκε από την παράδοση της ερμηνευτικής, έχει (σε κάποιο βαθμό) κοινές ρίζες –καθώς και κοινή επιστημολογική βάση προσέγγισης του κοινωνικού αντικειμένου και όμοιου χαρακτήρα αδιέξοδα για την κοινωνικοθεωρητική εξήγηση (ως ζήτημα του υποκειμένου)- με τη βεμπεριανή

---

³⁴Ο Dilthey –από την σκοπιά της ερμηνευτικής- συγχρονικά περίπου με τον Menger (από τη σκοπιά της φορμαλιστικής θεμελίωσης της Θεωρητικής Οικονομίας) και με τον Weber (ως εγχείρημα συστηματοποίησης της φορμαλιστικής –με ατομιστικό μεθοδολογικό προσανατολισμό- επιστημολογικής θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών), διερευνώντας τις βάσεις μιας επιστημολογίας των ανθρωπιστικών επιστημών στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εντοπίζει το ίδιο των τελευταίων σε μεθοδολογικό επίπεδο.

επιστημολογία περί των κοινωνικών επιστημών στο πλαίσιο της φορμαλιστικής θεμελίωσή τους γενικότερα, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω.

Wilhelm Dilthey: κατανόηση και απροσδιοριστία στην ερμηνευτική παράδοση

Ο Dilthey³⁵ (1989:140,166-9), διερευνώντας τις βάσεις μιας επιστημολογίας των ανθρωπιστικών επιστημών κυρίως στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εντοπίζει το ίδιο των τελευταίων σε μεθοδολογικό επίπεδο. Το κοινωνικό αντικείμενο μπορεί να «κατανοηθεί» προτού να γίνει αντικείμενο «γνωστικής» επεξεργασίας και διαμεσολάβησης και ο «νους» το συλλαμβάνει «ως όλον». Ό,τι συλλαμβάνεται ως ιστορική «πραγματικότητα... υπάρχει μόνο μέσα σε αυτόν τον κόσμο του ανθρώπινου πνεύματος». Γι' αυτό το λόγο, η «κατανόησή» και η «αντίληψή» της «δεν είναι ένα μέσο, αλλά ο ίδιος ο σκοπός» της αλληλεπίδρασης μαζί της. Σε επιστημολογικό επίπεδο, η «λογική», ως «θεωρία της μεθόδου», τοποθετείται στο ενδιάμεσο μεταξύ της «επιστημολογικής βάσης» και των «συγκεκριμένων επιστημών» (particular sciences εννοώντας τις «επιστήμες του ανθρώπου»)³⁶. Η πρώτη στηρίζεται στη μελέτη των ιστορικών και γνωστικών συνθηκών, που γέννησαν την «έννοια» και τα «γεγονότα της συνείδησης». Αυτό επιτυγχάνεται μέσω μιας κριτικής συνειδησιακής σκοπιάς, αποφεύγοντας έτσι το «παλιό μεταφυσικό πλαίσιο της γνώσης» (αυτό της φιλοσοφίας της ιστορίας), που ήταν προκαθορισμένο, ως μη ιστορικά και κριτικά μεσολαβημένο. Η απροσδιοριστία αναδύεται στην ιδιαιτερότητα της σχέσης αλληλεξάρτησης³⁷ «γεγονότος, νόμου,... αξίας και κανόνα» στις ανθρωπιστικές επιστήμες, η οποία δεν αφήνει το περιθώριο σε ντετερμινιστικά και τελεολογικά- με τους προγενέστερους

---

³⁵ Η μετάφραση από τη αγγλική γλώσσα και η έμφαση από τα *Selected Works* του Wilhelm Dilthey (volume I: Introduction to Human Sciences[1989] και volume IV: Hermeneutics and the Study of History[1996a]) είναι δική μας.

³⁶ Αυτές είναι οι επιστήμες, τα προβλήματα των οποίων επιχείρησε να θεραπεύσει, κατά τον Dilthey (1989:162), η κοινωνιολογία, η φιλοσοφία του πνεύματος και η φιλοσοφία της ιστορίας.

³⁷ Αυτή η «αλληλεξάρτηση» (Dilthey: 1989:138-9,169) μπορεί να προσεγγιστεί μέσω της «αυτό-αναστοχαστικότητας» (self-reflection) ως συμφιλίωσης ατομιστικής υφής («ψυχολογικές ρίζες») στη εν λόγω σχέση. Πρόκειται για τη σκοπιά του μεθοδολογικού ατομισμού.

όρους- μονοπάτια. Είναι, όμως αναγκαίο να προσδιοριστούν οι όροι αυτής της απροσδιοριστίας ώστε να μην καταλήξει η κοινωνική θεωρία (και πρακτική) στη Χάρυβδη του σχετικισμού, αποφεύγοντας τη Σκύλλα των τελεολογικών μοντέλων του θετικισμού.

Η απροσδιοριστία αυτή εντάσσεται στη θεωρία του Dilthey (1989:88-90) για το κοινωνικό αντικείμενο. Πιο συγκεκριμένα, το πρόβλημα της γνώσης του «ατόμου», της «μοναδικής ψυχικής ολότητας», εδράζεται στην «ετερογένεια», την «ατομικότητά» του και στην «πολυπλοκότητα» των σχεσιακών κοινωνικών «αλληλεπιδράσεων» του. Με δεδομένες αυτές τις παραδοχές περί κοινωνικού αντικειμένου, οι «αιτίες» (“causes” κατά το θετικιστικό πρότυπο) μετατρέπονται σε «κίνητρα» (motives) και η εξήγηση, θα έλεγε κάποιος, σε «κατανόηση». Το «άτομο» την ίδια στιγμή που ρυθμίζει τη δράση του «συνειδητά» σύμφωνα με ένα «όλον» ταυτόχρονα επιχειρεί να συλλάβει «γνωστικά» αυτή την ολότητα- η οποία δεν έχει «όρια» σύμφωνα με τις παραπάνω παραδοχές. Καθίσταται σαφές πως η απροσδιοριστία προκύπτει ως πρόβλημα γνώσης μιας κοινωνικής επιστήμης με «ατομικιστικό» προσανατολισμό μελέτης του αντικειμένου της.

Κατά τον Dilthey (1996a:254-7), στα πλαίσια της παράδοσης της «ερμηνευτικής»³⁸, η «κατανόηση» ως «επιστημολογικό πρόβλημα» έχει τη βάση της στο «πραγματικό πλέγμα» (nexus)- στο ιστορικό «πλέγμα»- το οποίο είναι «ατομικό και συνεπώς υποκειμενικό» στις επιστήμες του ανθρώπου. Προκύπτει σε αυτό το σημείο το πρόβλημα της «σχετικής απροσδιοριστίας»- όπως αυτής που υπάρχει στις «σημασίες των λέξεων» της γλώσσας (παρόλο που εντοπίζονται στην τελευταία «γραμματικές δομές»). Διαπιστώνει πως στις ανθρωπιστικές επιστήμες η «κατανόηση» και η «εξήγηση» «διαφέρουν μόνο στο βαθμό» και πως «δεν υπάρχουν συγκεκριμένα όρια « μεταξύ τους. Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου (Dilthey, 1989:163-4):

Δεν μπορούμε να έχουμε καθόλου γνώση της ακριβούς ολότητας της κοινωνικο-ιστορικής πραγματικότητας

---

³⁸Για την ερμηνεία, το εργαλείο της ερμηνευτικής παράδοσης, ως «έντεχνη κατανόηση μόνιμων εμπεδωμένων εκφάνσεων ζωής», βλ. Dilthey (1996b: 132).

άλλη από αυτή που κατακτιέται μέσω της ανάλυσής της σε "ατομικά συστήματα"... Η γνώση μας... είναι μόνο... η συνειδητοποίηση του λογικού συστήματος των αλληλοσυσχετίσεων.

Εν συνεχεία αυτής της παραδοχής, ο ίδιος εκφράζει την επιτακτικότητα της αναζήτησης των «αιτιών της διατάραξης» της διαδικασίας «μεταβίβασης εννοιών και θεωρημάτων (propositions) από τον στοχαστή σε κάποιον ικανό να τα κατανοήσει», τη «διατάραξη» δηλαδή στην «ιστορία της ανθρώπινης γνώσης». Η αναζήτηση αυτών των «αιτιών» ίσως- από κάποιο σημείο και πέρα- υπερβαίνει την ατομιστική μεθοδολογική οδό και τους όρους πάνω στους οποίους συγκροτείται η απροσδιοριστία στην κατηγορία της αιτιότητας για το κοινωνικο-ιστορικό "γίγνεσθαι" στα πλαίσια αυτής της οδού, που προτείνει ο ίδιος. Ή αν δεν την υπερβεί ίσως -θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος πως (θα)- καταλήξει η αναζήτηση αυτή σε αδιέξοδα μεθοδολογικά και γνωσιοθεωρητικά, με τον κίνδυνο οντολογοποίησης των σχέσεων που γεννούν και συντηρούν τη «διατάραξη» αυτή.

Κατά τον Dilthey (1996b:124-7), οι «αβεβαιότητες» γεννιούνται ως «εσωτερική απόσπαση της έκφρασης της ζωής από τον κατανοούντα», ως διάκριση/ ασυμφωνία μεταξύ ζωντανής δράσης και «κοινών σημείων» ή «αντικειμενικού πνεύματος», μεταξύ «έκφρασης της ζωής και εσωτερικού κόσμου». Η σχέση έτσι γίνεται «ακαθόριστη» και αναδύεται η «πιθανότητα» και η «δυνατότητα». Η μεθοδολογική οδός είναι αυτή του ατομισμού, της «ατομοποίησης» («επαγωγική» μέθοδος) και προϋποθέτει την «κατανόηση» που «έχει ως αντικείμενό της πάντοτε ένα μεμονωμένο στοιχείο». Αυτή η «κατανόηση» προϋποθέτει την ύπαρξη μιας «κανονικότητας» και «δομής του γενικά ανθρώπινου», μιας «τάξης» τυπικής (φορμαλισμός) σαν αυτής του «αντικειμενικού πνεύματος», μέσω της οποίας συλλαμβάνεται και κατανοείται- με αυτή την έννοια- το ατομικό. Για τον ίδιο (βλ. Dilthey, 1996b: 129-31), η «κατανόηση της ιστορίας» (ως «νοερή τοποθέτηση στη θέση του άλλου»- και στη θέση άλλων σχεσιακών καταστάσεων) και η «πρόοδος της ιστορικής συνείδησης» οδηγεί τον άνθρωπο στην «ελευθερία». Με τα δικά του λόγια:

Ο δεσμευμένος και καθοριζόμενος από την πραγματικότητα της ζωής άνθρωπος μεταφέρεται στην ελευθερία... μέσω της κατανόησης της ιστορίας... Η κατανόηση ανοίγει... ένα ευρύ πεδίο δυνατοτήτων που είναι ανύπαρκτες στην καθορισμένη μορφή της πραγματικής ζωής του.

Πρόκειται- θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος- για μια μορφή απροσδιοριστίας/ ακαθοριστίας, ως εγγενή στην «κατανόηση» και σ' αυτό που κατανοείται, που διανοίγεται μέσω της διαδικασίας της «κατανόησης» με τους παραπάνω όρους και-εντέλει- της «φαντασίας», ως «δυνατότητα» υπέρβασης της εκάστοτε δεδομένης κοινωνικής μορφής, των περιορισμένων και «καθορισμένων» «συνθηκών» της ανθρώπινης ύπαρξης. Στη διαδικασία της «κατανόησης» εντοπίζεται το περιθώριο της πραγμάτευσης “κατανοούμενων” που δεν μπορούν να «παρασταθούν με λογικούς τύπους» (Dilthey, 1996b:127). Η «κατανόηση» δεν είναι «απλώς... μια νοητική λειτουργία» αλλά «σχετίζεται με τη βίωση». Με τα λόγια του Dilthey (1996b: 134):

Στην κατανόηση υπάρχει πάντοτε κάτι ανορθολογικό, όπως είναι και η ίδια η ζωή... Και μια έσχατη, αν και εντελώς υποκειμενική βεβαιότητα, που υπάρχει σε αυτή την αναπαραγωγική βίωση, δεν μπορεί να υποκατασταθεί από κανένα έλεγχο της γνωστικής αξίας των συμπερασμάτων με τα οποία μπορεί να εκτεθεί η διαδικασία της κατανόησης. Είναι τα όρια που τίθενται στη λογική μελέτη της κατανόησης από την ίδια την φύση της.

Κατά συνέπεια, με τη διαδικασία της «κατανόησης» (ως «επαγωγική» οδός αλληλεπίδρασης με τον κόσμο) δεν μπορούν να εξαχθούν «γενικοί νόμοι», παρά μόνο «μια δομή», ως ένταξη των υπό μελέτη «μερών» σε μια τείνουσα μορφή

«όλου», σε μια «συνάρτηση των δεδομένων του ιστορικού κόσμου»³⁹. Τόσο η «κατανόηση» ως διαδικασία, όσο και το αντικείμενό της, είναι ενταγμένα σε ένα πλαίσιο των «εκάστοτε συνθηκών» και ενέχουν τη «μεταβλητότητα» (βλ. Dilthey, 1996b: 133, 135-6), και –με αυτούς τους όρους- τον ανορθολογισμό και την απροσδιοριστία.

Ποια όμως η σχέση αναγκαιότητας, ελευθερίας και απροσδιοριστίας στις θεωρητικές διερευνήσεις του Dilthey⁴⁰; Για τον ίδιο (Dilthey, 1989:478-9), η «αναγκαιότητα» στην ιστορία στηρίζεται σε «λογικές σχέσεις» νοητικών κατηγοριών («σύγκριση, διάκριση, συνδυασμός») και όχι στην «επίγνωση των γεγονότων της πραγματικότητας». Λαμβάνει έτσι χαρακτήρα «τυπικό ή λογικό» χωρίς απαραίτητα να αναφέρεται σε κάτι «αντικειμενικά πραγματικό». Στο πλαίσιο της μελέτης «ατομικών περιπτώσεων» (ατομισμός) και σύμφωνα με την προηγούμενη ανάλυση της «αναγκαιότητας», η ετερότητα (διαφορετικότητα)⁴¹ προσδιορίζεται ως «απροσδιόριστη πολλαπλότητα» (indeterminate multiplicity). Από τους όρους της τελευταίας πηγάζουν οι «συνθήκες της δυνατότητας (possibility) των εμπειριών μας». Ο Dilthey εντάσσει όλη την ανάλυσή του στο πλαίσιο του προβλήματος του γνώσης και των ορίων της

---

³⁹Η «ερμηνευτική», σύμφωνα με τον Dilthey (1996b:133), καλείται να λύσει το «γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα» στις «επιστήμες του πνεύματος», ως πρόβλημα «κατανόησης», και να αναζητήσει τα «μέσα» για το γνωσιακό αυτό πρόβλημα.

⁴⁰Η συνειδητοποίηση της αλλαγής δημιουργεί το χρόνο. Ο τελευταίος καθώς και η «χρονική ακολουθία» είναι η βάση της «αιτιότητας» στα πλαίσια της «ολότητας» της «ανθρώπινης αυτοσυνείδησης». Η ιστορία διέπεται από τη διπολική σχέση «αναγκαιότητας» και «ελευθερίας». Η βάση είναι η πρώτη και ο στόχος η δεύτερη έννοια. Η «ελευθερία» (ως διαδικασία δημιουργίας «αντισταθμισμάτων» στην «αναγκαιότητα») δεν μπορεί να συλληφθεί νοητικά, είναι «ανεξήγητη» με όρους νοητικών κατηγοριών, όπως είναι η κατηγορία της «αιτιότητας» (για τη σχέση χρόνου και αιτιότητας βλ. ενδεικτικά Dilthey, 1989: 382-4,455,471).

⁴¹Η «ταυτότητα» εμφανίζεται στο πλαίσιο της «λογικής ή τυπικής αναγκαιότητας» της «δευτέρου επιπέδου εμπειρίας» (second-order experience), η οποία διαμεσολαβείται από νοητικές κατηγορίες (σύγκριση...) που «ποσοτικοποιούν τις σχέσεις» που διαπερνούν το «πραγματικό» γίνεσθαι. «Τα επίπεδα της γνώσης επηρεάζονται από τα επίπεδα της κατασκευής των ποσοτικών σχέσεων σε ό,τι είναι πραγματικό». Όμως, οι «κατασκευές των ποσοτικών σχέσεων» δεν εξαντλούν το σύνολο του κοινωνικο-ιστορικού γίνεσθαι, βλ. Dilthey (1989:479).

τελευταίας για τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Το πρόβλημα αυτό, από τη μεριά του, παραμένει άλυτο αν λάβει κανείς υπόψη τις οντολογικές και γνωσιοθεωρητικές παραδοχές του για το κοινωνικό αντικείμενο, ως αντικείμενο της γνώσης, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω (και πιο συμπυκνωμένα βλ. Dilthey, 1989:487-91). Με λίγα λόγια, ο Dilthey κατακερματίζει το κοινωνικό αντικείμενο σε επιμέρους εκφάνσεις (μεθοδολογικός ατομισμός) και προτείνει τη μελέτη επιμέρους σκοποθεσιών και ανακατασκευής υποκειμενικών νοημάτων (ενέχοντας το «ανορθολογικό» σε αυτή διαδικασία) για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως ο Menger και ο Weber στο πλαίσιο των φορμαλιστικών επιστημολογιών τους, όπως είδαμε παραπάνω.

Ποια η σχέση της «κατανόησης» με την απροσδιοριστία; Για τον Dilthey, όπως ειπώθηκε, «στην κατανόηση υπάρχει πάντα κάτι το ανορθολογικό». Σύμφωνα με τον Gruner (1967:157-61), όταν η «κατανόηση» συνδέεται με την «ορθολογικότητα» και τις «ορθολογικές δράσεις» εμφανίζεται η απροσδιοριστία στο εγχείρημα, διότι εντοπίζονται-πολλές φορές- δράσεις που δεν είναι δυνατόν να ανακατασκευαστούν «ορθολογικά» ή ανακατασκευάζονται «ορθολογικά» *post factum* με «αυθαίρετο» τρόπο (*arbitrary post factum rationalizations*). Η «ορθολογική κατανόηση» στις κοινωνικές επιστήμες θα λάμβανε την ισχύ της «μεθόδου», αν οι δράσεις στο κοινωνικο-ιστορικό “γίγνεσθαι” διέπονταν από το σχήμα «μέσα-σκοπός» και οι «δρώντες» ήταν «ορθολογικοί δρώντες». Επειδή αυτό δεν ισχύει ως κανόνας, η «κατανόηση»- είτε ως «εμπαθητική» (*empathetic*) είτε ως «ορθολογική»⁴²- δεν είναι η «μέθοδος» εξήγησης, αλλά η «ευρετική» βάση και το «τελικό αποτέλεσμα εφαρμογής της μεθόδου» στις κοινωνικές επιστήμες. Ο ίδιος καταλήγει πως το περιθώριο απροσδιοριστίας- φαίνεται να-προκύπτει μέσω του εγχειρήματος της «ορθολογικής κατανόησης» της δράσης,

---

⁴²Κατά τον Gruner (1967: 159-60), η «εμπαθητική κατανόηση» στηρίζεται στη «διαίσθηση», ως μια μορφή «επαγωγής» με «πρωτόγονο» και «ημι-συνειδητό» χαρακτήρα. Πρόκειται για θεμελιώδεις βάσεις στις οποίες στηρίζεται η μενγκεριανή θεώρηση των «οργανικών φαινομένων», όπως αναπτύχθηκε παραπάνω. Από την άλλη, η «ορθολογική κατανόηση» (όπως την πραγματεύτηκε ο Weber αρχικά, ο Collingwood, όπως θα δούμε στην παρούσα εργασία, ο Von Hayek, ο Popper) αναφέρεται α) «στους σκοπούς του δρώντος» β) στην αντίληψη της «θέσης» του ως προς τα «κατάλληλα μέσα» και γ) στη «δράση» του την ίδια. Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του Gruner (1967), *Understanding in the Social Sciences and History* είναι δική μας.

ως πρόβλημα «κατανόησης» με αυτούς του όρους, με την έννοια που η τελευταία λαμβάνει ως «στόχος κάθε ορθολογικής γνώσης», ιδιαίτερα στις επιστήμες της κοινωνίας. Ο Cunningham⁴³ (1967) συνδέει την απροσδιοριστία με την κατανόηση ως εξής: τα «νοήματα» λαμβάνουν στις κοινωνικές επιστήμες το ρόλο «γεγονότων». Κατά συνέπεια, τόσο η κατηγορία της αιτιότητας όσο και το εγχείρημα της εξήγησης, προϋποθέτει την «κατανόηση» ως «αναγνώριση» και «εξήγηση» των «νοημάτων». Προτείνει την ανακατασκευή και τη μορφοποίηση υποκειμενικών νοημάτων ως έργο των κοινωνικών επιστημών, ώστε να περιορίσει τα προβλήματα «κατανόησης» στα πλαίσια του περιθωρίου απροσδιοριστίας και ανορθολογικότητας των πραγματικών «γεγονότων», όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω από το Gruner (και νωρίτερα από το Dilthey). Όμως και αυτή η προσέγγιση μέσω των «νοημάτων» του μεμονωμένου ατομικού πράττειν, η οποία επιτυγχάνεται σε ένα αφαιρετικό επίπεδο-δηλαδή υπερβαίνει την άμεση εμπειρία μας-, οδηγείται σε αδιέξοδα, λόγω της απροσδιοριστίας τους- όπως οι φορμαλιστικές επιστημολογίες του Menger, Weber και η ερμηνευτική προσέγγιση του Dilthey. Τα υποκειμενικά νοήματα σε αυτή την περίπτωση ενέχουν την απροσδιοριστία με τον χαρακτήρα της σχετικιστικής σκοπιάς του εκάστοτε επιστήμονα, που επιχειρεί να τα ανακατασκευάσει, ιδιαίτερα όταν αυτή η σκοπιά δεν εντάσσεται στο ιστορικο-κοινωνικό σχεσιακό περιβάλλον της για να μελετηθεί.

Paul Ricoeur: η “διαλεκτική εξήγησης και κατανόησης” στην ερμηνευτική παράδοση

Τις έννοιες (και κατηγορίες της σκέψης) της εξήγησης και της κατανόησης, καθώς και τη διαλεκτική τους σχέση σε επιστημολογικό και οντολογικό επίπεδο, επεξεργάζεται και προσπαθεί να διαυγάσει ο Ρικέρ -στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα- στη βάση της “ερμηνευτικής” παράδοσης στις κοινωνικές επιστήμες, ξαναπιάνοντας το νήμα που ξεκίνησε από τον Dilthey, επαναπροσδιορίζοντας το πρόβλημα της κατανόησης και της ερμηνείας, με

---

⁴³ Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του Cunningham (1967), *More on Understanding in the Social Sciences* είναι δική μας.

έμφαση στο πεδίο της ιστορίας και της πράξης. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρεί τον επαναπροσδιορισμό αυτό μέσω της πραγμάτευσης μιας θεωρίας της γλώσσας, της δράσης και της ιστορίας⁴⁴, ώστε να διαφωτίσει (και να κληρονομήσει τα αδιέξοδα όπως θα επιχειρήσουμε να διαφανεί) διαστάσεις της απροσδιοριστίας που εντοπιστήκαν και θεματοποιήθηκαν στο εγχείρημα του Dilthey για “ερμηνευτική” θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών, όπως και στο εγχείρημα φορμαλιστικής θεμελίωσής τους (βλ. κομμάτι Α παραπάνω).

Γι’ αυτόν, η εξήγηση και η κατανόηση αποτελούν στιγμές μιας «περίπλοκης διαδικασίας», της «ερμηνείας». Σε επιστημολογικό επίπεδο το εγχείρημα προσέγγισης του αντικειμένου των φυσικών επιστημών και αυτό του αντικειμένου των ανθρωπιστικών επιστημών παρουσιάζουν μια «μεθοδολογική συγγένεια», αλλά και μια «μεθοδολογική ιδιαιτερότητα». Σε οντολογικό επίπεδο ο κόσμος της φύσης και του πνεύματος συσχετίζονται (Ρικέρ, 1990:200-2⁴⁵). Το αντικείμενο, όμως, των επιστημών του ανθρώπου δεν είναι νατουραλιστικό αλλά σημειολογικό, επιδέχεται ερμηνείας. Η κατηγορία της εξήγησης συνδέεται με την έννοια της «αιτιότητας» (causalite) ενώ η κατηγορία της κατανόησης με την έννοια της «αιτιολόγησης μέσω κινήτρων» (motivation). Η πρώτη διασύνδεση είναι «αιτιακή» (αίτιο-αιτιατό), αναζητάται η αιτία, ενώ η δεύτερη λογική, ως σύνδεση “πρόθεσης- δράσης”, στην οποία αναζητάται ο λόγος. Επομένως, διαμορφώνεται ένα διπολικό πλαίσιο: η αιτιότητα χωρίς αιτιολόγηση και η αιτιολόγηση χωρίς αιτιότητα. Η πρώτη (εξήγηση) προσιδιάζει σε συνθήκες “ακούσιου” (μη ηθελημένου), όπου καθοριστικό ρόλο έχουν «οι καθαρά εξωτερικές αιτίες». Η δεύτερη στοχεύει στη σπάνια περίπτωση της «καθαρά ορθολογικής αιτιολόγησης», της «καθαρά ορθολογικής κατανόησης»⁴⁶. Το

---

⁴⁴Εμείς εδώ θα επικεντρωθούμε κυρίως στη θεωρία της δράσης και της ιστορίας.

⁴⁵Η μετάφραση είναι δική μας.

⁴⁶Όταν η «βούληση» (will) γίνεται αιτία της δράσης τότε τη θέση της τελεολογικής εξήγησης τη λαμβάνει η αιτιώδης (causal) εξήγηση. Η σχέση θέλησης (πρόθεσης) και συμπεριφοράς (δράσης) είναι «λογική», άρα όχι «πράγματι αιτιακή», με χιουμειανούς όρους (βλ. Von Wright, 1971:92-3). Όταν η κατηγορία της αιτιότητας διέπεται από «φυσική αναγκαιότητα» τότε το αίτιο και το αιτιατό εκλαμβάνονται ως «λογικά ανεξάρτητα», δε μεσολαβείται η σχέση τους από προθέσεις και λογική επεξεργασία (βλ. υποσημ. 13 στο Von Wright, 1971:195). Κάτι τέτοιο όμως- όπως γίνεται κατανοητό- δεν μπορεί να ισχύει στο ανθρώπινο “γίγνεσθαι”. Θα επανέλθουμε λεπτομερώς στην παρούσα

ανθρώπινο “γίγνεσθαι” βρίσκεται «ανάμεσα σε μια αιτιότητα που ζητά να εξηγηθεί, και όχι να κατανοηθεί, και σε μια αιτιολόγηση που προέρχεται από μια ορθολογική κατανόηση» (βλ. Ρικέρ, 1990:207-8). Στον άνθρωπο μια «καθαρά ορθολογική κατανόηση» είναι μια “οριακή περίπτωση”, σύμφωνα με το Weber, καθώς και το εναρκτήριο σημείο επικράτησης της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου έναντι της φυσικής αναγκαιότητας.

Το ζήτημα καθίσταται έτσι ανθρωπολογικό. Ποιο είναι το ον αυτό που έχει τη δυνατότητα να βρίσκεται ανάμεσα στη “φύση” και την “κουλτούρα”, στην εξήγηση και την κατανόηση, με τη διπολική έννοια των όρων; Ο Von Wright, τον οποίο επικαλείται ο Ρικέρ (1990: 210-2), επιχειρεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ εξήγησης και κατανόησης. Κατά τον ίδιο, οφείλουμε να δούμε την εξήγηση και την κατανόηση υπό το πρίσμα ενός «μερικώς κλειστού συστήματος», όπου οι «αναγκαίες συνθήκες» διατήρησης και οι «επαρκείς συνθήκες» αλλαγής μιας «τάξης» διέπονται από ασύμμετρες «αιτιακές σχέσεις». Το σύστημα αυτό έχει μια αρχική κατάσταση, εσωτερικές εναλλακτικές και τελικές καταστάσεις. Η φυσικο-επιστημονική έννοια της εξήγησης συνδέεται με μια θεωρία συστημάτων, ενώ η κατανόηση με την «αιτιολόγηση μέσω κινήτρων». Όμως, το ανθρώπινο “γίγνεσθαι” παρεμβαίνει στη συστημική «ροή των πραγμάτων» διότι κατέχει την «πρωτοβουλία» της δράσης του. Αυτή, όμως, η παρέμβαση ακολουθεί τους όρους της συστημικής «ροής», «τη διάρθρωση των φυσικών συστημάτων». Δρω σημαίνει κάνω κάτι να συμβεί, να αλλάξει στον κόσμο. Η «ανθρώπινη δράση» και η «φυσική αιτιότητα» έχουν μια βαθιά διαλεκτική σχέση, στην οποία ούτε η πρώτη μπορεί να εκμηδενιστεί, ούτε η δεύτερη να κυριαρχήσει. Η κατηγορία της αιτιότητας, που δεν λαμβάνει υπόψη της τη διαλεκτική αυτή σχέση και κινείται σε ντετερμινιστικά πλαίσια, είναι σαν να επιθυμεί να «γενικεύσει» στο σύνολο των ανθρώπινων γνωστικών «κατακτήσεων» κάποιες «αιτιακές διασυνδέσεις σχετικές με κάποια αποσπάσματα της ιστορίας του κόσμου» (Ρικέρ, 1990:211).

ανάλυση για τον Von Wright παρακάτω. Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του *Von Wright (1971), Explanation and Understanding*, είναι δική μας.

Το περιεχόμενο της διαλεκτικής σχέσης της εξήγησης και της κατανόησης, για το Ρικέρ (1990:217), διαφωτίζεται μέσα από τη θεωρία για την ιστορία, ως διήγηση «ανθρώπινων πράξεων κατά το παρελθόν»:

...[η] κατανόηση, ως ενεργοποίηση της ικανότητας να παρακολουθούμε μια διήγηση. Μια διήγηση σπανίως αποτελεί εξήγηση του εαυτού της. Η διήγηση έχει έτσι μια ελλειπτική δομή τέτοια, ώστε το γιατί να προέρχεται αβίαστα από το τι. Η αξία της [εξήγησης] και η αποτελεσματικότητά της έγκειται στο ότι μας επιτρέπει να παρακολουθούμε καλύτερα και σε όλη της την έκταση την ιστορία, όταν η αυθόρμητη κατανόηση πρώτου βαθμού έχει αποτύχει.

Και πάλι (Ρικέρ, 1990:216):

Το να παρακολουθούμε μια ιστορία σημαίνει, πράγματι, ότι κατανοούμε μια ακολουθία πράξεων, σκέψεων, συναισθημάτων, που παρουσιάζει ταυτόχρονα μια ορισμένη κατεύθυνση αλλά επίσης και εκπλήξεις (συμπτώσεις, αναγνώσεις, αποκαλύψεις κ.λπ.). Κατά συνέπεια, η κατάληξη της ιστορίας ούτε συνάγεται λογικά ούτε προβλέπεται. Γι' αυτό και πρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη. Ούτε και η ιστορία όμως πρέπει να είναι ασυνεπής: αν και δεν συνάγεται λογικά, η έκβασή της πρέπει να είναι αποδεκτή. Υπάρχει έτσι, σε κάθε ιστορία που διηγείται κανείς, ένας εντελώς ειδικός δεσμός λογικής συνέχειας, εφόσον η έκβαση πρέπει να είναι ταυτόχρονα τυχαία και αποδεκτή.

Η «ενδεχομενικότητα» των συνθηκών του ιστορικού “γίνεσθαι” και η αποδοχή της έκβασής του γεννιούνται από την κατανόηση και γεννούν την κατανόηση του συγκεκριμένου “γίνεσθαι” υπό το πρίσμα της συνεχούς αναζήτησης της «αιτιακής εξήγησής» του. Όταν δεν έχει διαυγαστεί το “τι” δεν μπορεί να απαντηθεί το “γιατί” το “τι” έγινε έτσι. Αντίστροφα, όταν μπορέσουν να διασαφηνιστούν οι όροι του “τι” τότε ανοίγει ο δρόμος στην απάντηση του “γιατί”. Ή αλλιώς, όταν δεν έχει σαφώς προσδιοριστεί το “τι”, το εξηγητικό

εγχείρημα έρχεται να επιβεβαιώσει την ασάφεια αυτή και να προειδοποιήσει για την ανάγκη επίλυσής της. Εδώ διαλέγονται η κατανόηση με την εξήγηση, στη βάση του γεγονότος ότι γίνεται αποδεκτό ότι το “τι” έγινε κάπως και ότι θα μπορούσε να γίνει (ενδεχομενικά) κάπως αλλιώς. Η έκβαση του “τι” θεωρείται ταυτόχρονα «τυχαία» και «αποδεκτή». Προκύπτει, όμως, εδώ ένα ζήτημα για την κατηγορία της αιτιότητας: υπό ποιους όρους μπορεί η έκβαση μιας δράσης/ιστορίας να θεωρείται ταυτόχρονα τυχαία συνεπαγόμενη και να είναι την ίδια στιγμή αποδεκτή; Για να διερευνηθεί αυτό το ζήτημα πρέπει να λάβουμε υπόψη τις επιστημολογικές, οντολογικές και, εντέλει, τις πολιτικές προεκτάσεις του και προκείμενες, που στηρίζεται μια τέτοια αντίληψη/θεώρηση. Ουσιαστικά μια τέτοιου είδους θεώρηση διέπεται-θα μπορούσε να πει κάποιος- από μια απολογητική στάση προς την ιστορία, μια μορφή τελεολογικής αντίληψης για την τελευταία, η οποία όμως δεν βασίζεται σε μια “ατσαλένια αναγκαιότητα”, αλλά εκλαμβάνει ως αναγκαία, με την έννοια της αποδοχής, την έκβαση μιας ανθρώπινης ιστορικής δράσης, που, όμως, προκύπτει μέσα από ενδεχομενικές και τυχαίες διαδικασίες. Πρόκειται για μια προσπάθεια σύνδεσης μιας μορφής τελεολογικού τύπου εξήγησης με μια θεωρία της δράσης, εγχείρημα, του οποίου οι όροι συγκρότησης και διαμόρφωσης της θεωρίας περί δράσης, κατευθύνεται προς μια νομιμοποίηση της ίδιας της δράσης στην πραγματικότητα, μέσω της νοητικής κατηγορίας της εξήγησης της⁴⁷, χωρίς να εντοπίζεται αξιολογική (κριτική, αναστοχαστική) δέσμευση στην εξήγηση της έκβασης. Το τυχαίο συμβαδίζει με το αποδεκτό (αποδοχή ως “τετελεσμένου”), όταν σε οντολογικό επίπεδο- και σε κάποιο βαθμό- γίνει αποδεκτή η ενδεχομενικότητα και η τυχειότητα σε ό,τι συμβαίνει στο ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι”. Το τυχαίο εδώ- όπως και για το Weber όπως αναλύσαμε παραπάνω- δεν είναι το “απολύτως τυχαίο”. Σύμφωνα με το Ρικέρ (1990:217), η επιστημονικότητα του εξηγητικού εγχειρήματος έγκειται στο γεγονός πως στηρίζεται σε «γενικούς νόμους» και «κανονικότητες», αλλά με τη μορφή της παρεμβολής των νόμων αυτών στη διήγηση (των παρελθόντων ανθρώπινων

---

⁴⁷Στην κριτική αυτή θα επιστρέψουμε παρακάτω, μετά την πραγμάτευση της κριτικής του Von Wright στο απαγωγικό-νομολογικό μοντέλο εξήγησης, στην οποία στηρίζεται ρητά ο Ρικέρ για να προσανατολίσει προς ένα “ερμηνευτικό δρόμο” τον τύπο της εξήγησης στις ιστορικο-κοινωνικές επιστήμες.

πράξεων), ως γενεσιουργός δύναμη της κατανόησης αυτής της διήγησης και όχι με τη μορφή υπαγωγής της εκάστοτε περίπτωσης στους γενικούς αυτούς νόμους.

Διερευνώντας τώρα τις επιστημολογικές προκείμενες των «ερμηνευτικών επιστημών», όπως είναι οι επιστήμες του ανθρώπου, η «εξήγηση» και η «κατανόηση», ως νοητικές κατηγορίες, δεν συνδέονται διαλεκτικά μόνο σε μεθοδολογικό επίπεδο, αλλά η «κατανόηση», ως διαδικασία, κατέχει το ίδιο της ανάδειξης της «οντολογικής σχέσης του Είναι μας (των ανθρώπων) με τα όντα και το Είναι», τη «σύλληψη», με έναν άλλο από τον επιστημονικό τρόπο, του «ανήκειν μας στο σύνολο του υπαρκτού». Μέσω της διαδικασίας της «κατανόησης», όπως τουλάχιστον προσδιορίζεται εδώ, διαφωτίζονται όχι μόνο οι μεθοδολογικοί όροι προσέγγισης της ανθρώπινης ύπαρξης αλλά και οι οντολογικοί όροι συγκρότησής της (για την ανάπτυξη όλη της παραγράφου βλ. Ρικέρ, 1990:218). Αυτός ο «ερμηνευτικός κύκλος», που διέπει την εξήγηση με την κατανόηση, είναι, κατά το Ρικέρ (1990:231-2), το βασικό γνωσιοθεωρητικό μέσο των ανθρώπινων πραγμάτων. Κατά συνέπεια, από το πρόβλημα, που συνδέεται με τις νοητικές κατηγορίες της εξήγησης και της κατανόησης, προκύπτουν προβλήματα και όροι επίλυσής τους με προεκτάσεις σε οντολογικό/ανθρωπολογικό και επιστημολογικό επίπεδο.

Αυτή η παρέμβαση οντολογικών κατηγοριών, ιδιαίτερα μέσω της κατηγορίας της κατανόησης, χρήζει κριτικής. Ο τύπος της εξήγησης, που προσδιορίζεται με οντολογικούς όρους, κρύβει τον κίνδυνο της νομιμοποίησης της δράσης- και του ιστορικο-κοινωνικού “γίνεσθαι”- όταν γίνεται με ιδεολογικούς και όχι κριτικούς όρους. Αυτή η κριτική αποκτά περιεχόμενο και με τη διερεύνηση των πολιτικών προεκτάσεων και προκείμενων που προκύπτουν από τις εν λόγω παρεμβάσεις, θεωρήσεις και προβλήματα⁴⁸.

---

⁴⁸Η ανάπτυξη των εννοιών «ιδεολογικοί όροι» και «κριτικοί όροι», όπως αναπτύσσονται στην προσπάθεια σύγκλισης –τρόπον τινά- μεταξύ κατανόησης και εξήγησης στον Von Wright (1971), και η εν λόγω κριτική, θα πραγματοποιηθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο Δ παρακάτω.

Γ. Η έννοια του αγώνα και της εξουσίας στην κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση

Το ανταγωνιστικό/ εξουσιαστικό πλαίσιο, στην κοινωνική θεωρία του Weber (“διηλεκτικής αγώνας”) στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και του Giddens (“διαλεκτική του ελέγχου”) στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, προσφέρει –σύμφωνα με την ιστορικο-κοινωνική σκέψη των εν λόγω θεωρητικών- το κατάλληλο πεδίο για την ανάλυση του ανθρώπινου “πράττειν”, στο επίπεδο της κατασκευής των εννοιών και της παραγωγής των κατηγοριών του αντικειμένου, που δίνει τη δυνατότητα στη μακροθεωρητική ανάλυση να ενταχθεί στο εγχείρημα των “ατομιστικά” προσανατολισμένων εξηγητικών διαύλων και να υπερβεί τα σχετικιστικά (απροσδιόριστα) τέλματα στα οποία καταλήγει αυτό το εγχείρημα. Πρόκειται για τα εξηγητικά τέλματα που προτάσσουν οι φορμαλιστικές επιστημολογικές παραδόσεις (Menger, Weber) και οι μετέπειτα – κληροδοτημένες από (και σε κοινή επιστημολογική βάση με) τις προηγούμενες - επιστημολογικές παραδόσεις της ερμηνευτικής (Dilthey, Ricoeur), όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω. Είναι σημαντικό πως για τον Weber η ένταξη του ανταγωνιστικού/ εξουσιαστικού πλαισίου στην ανάλυση του ανθρώπινου “γίγνεσθαι” επιλέγεται κυρίως ως η καταλληλότερη μεθοδολογική επιλογή –σε αντίθεση με τον Giddens, που εκλαμβάνει την εξουσία και την κυριαρχία ως κατεξοχήν “δομικό (συστατικό) χαρακτηριστικό” των ανθρώπινων κοινωνιών και οντολογική κατηγορία οργάνωσης της κοινωνικής πραγματικότητας και της διαδικασίας εννοιολόγησής της.

Max Weber: Η έννοια του “αγώνα” και της εξουσίας στην κοινωνικο-ιστορική κατανόηση

Στο πλαίσιο των φορμαλιστικών (και ατομιστικών σε επίπεδο μεθοδολογίας) επιστημολογικών θεμελιώσεων των κοινωνικών επιστημών στους Menger και Weber εντάσσεται και η αντίστοιχη εννοιολογική κατασκευή των προσεγγίσεών τους. Στον Weber -κυρίως- η παραγωγή των κατηγοριών του αντικειμένου και η κατασκευή των εννοιών θεμελιώνεται στη βάση της έννοιας του “αγώνα” και των ανταγωνιστικών εξουσιαστικών σχέσεων, ώστε μέσω αυτού του πλαισίου –

ως μεθοδολογική επιλογή- να είναι δυνατή μια “κατανοητική” και εξηγητική ανακατασκευή των επιμέρους σκοποθεσιών του “ατομικού πράττειν” με την ένταξή των τελευταίων σε ένα οιονεί μακρο-θεωρητικό “κανονιστικό” πλαίσιο. Μέσα σε αυτό το συγκείμενο της επιστημολογικής θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών στη βάση ενός “αγώνα αξιών”- θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πως- η απροσδιοριστία και η “τυχειότητα”- με βεμπεριανούς όρους, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω- δεσπόζουν στο εξηγητικό εγχείρημα.

Την έννοια του «αγώνα» αναπτύσσει ο Weber (2005:40-42) συστηματικά και οροθετεί στον πρώτο τόμο του έργου του *Οικονομία και Κοινωνία*. «Αγώνας» είναι η «πρόθεση επιβολής της ίδιας βούλησης ενάντια στην αντίσταση του εταίρου ή των εταίρων». Η «επιλογή» είναι ο «λανθάνων αγώνας» ο οποίος πραγματώνεται χωρίς «εννοηματική αγωνιστική πρόθεση», χωρίς να είναι ο «αγώνας» αυτοσκοπός της δράσης. Η πιθανότητα επικράτησης του ενός ή του άλλου «ανθρώπινου τύπου», δεν διαμεσολαβείται απαραίτητα από «αγώνα», αλλά, «σύμφωνα με όλη τη μέχρι τώρα εμπειρία», «η επιλογή είναι διηνεκής». Ο «λανθάνων αγώνας» διαπερνά το “ιστορικο-κοινωνικό γίνεσθαι”, όχι διότι αποτελεί αυτός καθ’ εαυτός επιδίωξη της δράσης, αλλά «διότι δεν μπορεί να επινοηθεί κάποιο μέσο πλήρους παύσης της (επιλογής)».

Πρόκειται για «αγώνα μεμονωμένων ατόμων» που προσδίδει στην ανθρώπινη δράση διττό χαρακτήρα. Κατά πρώτον, είναι ο «αγώνας» που «συνειδητά» έχει στόχο να αντιταχθεί σε «γενικά διατεταγμένες κοινωνικές σχέσεις» και στο νόημα που προσανατολίζει το ανθρώπινο “πράττειν” στο πλαίσιο των σχέσεων αυτών. Κατά δεύτερον, οι απρόβλεπτες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης μπορούν να επιδράσουν καθοριστικά τόσο στην αναπαραγωγή υπαρχουσών σχέσεων, όσο και στην ανάδυση συγκεκριμένων «διαμορφωμένων σχέσεων». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο «αγώνα» της κοινωνικής πράξης και των κοινωνικών σχέσεων, η κοινωνική επιστήμη αναζητά την «αιτία μετατόπισης των πιθανοτήτων» προς τη μία ή την άλλη πορεία σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση. Η κατηγορία της αιτιότητας λαμβάνει έτσι ένα χαρακτήρα «πολυσχιδείας». Όταν οι αιτίες κρίνονται εκ του αποτελέσματος, παρεισφρύοντας στην αιτιολόγηση αξιολογήσεις, ελλοχεύει ο κίνδυνος, ενώ εντοπίζονται κάποιοι παράγοντες αιτιακά σημαντικοί γι’ αυτό το αποτέλεσμα,

να μην εκλαμβάνεται το τελευταίο ως «ατομικά καθορισμένο» (με την έννοια του συγκεκριμένα καθορισμένου), δηλαδή ως «τυχαίο», με την έννοια του «μη υπολογίσιμου» σε σχέση με μια προσδοκώμενη πορεία εξέλιξης των εξωτερικών συμπεριφορών⁴⁹ (βλ. Weber, 2005:42). Με αυτόν τον τρόπο η αξιολόγηση στην εμπειρική έρευνα αποκλείει κάποια σταυροδρόμια προς τη γνώση, αποκλείει «προσδιδόμενα νοήματα» και επιπτώσεις στην πορεία των εξωτερικών συμπεριφορών, που πηγάζουν από «νοήματα». Καθίσταται έτσι σαφές ότι στη βεμπεριανή επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών δεν προσιδιάζει η κατηγορία της σκέψης με μορφή «αίτιο-αιτιατό» υπό μια «κανονιστική» έννοια, αλλά λαμβάνοντας μια συγκεκριμένη διαφορετική επιστημολογική κατεύθυνση (φορμαλιστική), που στηρίζεται σε μια διαφορετική θεώρηση για το ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι” (ατομιστικός προσανατολισμός) αποδεσμευμένη από αξιολογικές δεσμεύσεις.

Ο Weber (2005:56-7, 241-3) χρησιμοποιεί τις έννοιες της «δύναμης» και της «εξουσίας» για να προσεγγίσει το κοινωνικό αντικείμενο και τις μορφές σχέσεων που το διέπουν. Η «δύναμη» είναι μια «κοινωνιολογικά άμορφη» έννοια- συγκροτείται σε ένα αφαιρετικό επίπεδο συγκρότησης του αντικειμένου- ως «κάθε πιθανότητα επιβολής της ίδιας βούλησης εντός μιας κοινωνικής σχέσης, ακόμη και ενάντια σε αντίσταση, ασχέτως που στηρίζεται αυτή η πιθανότητα». Στο σχήμα αυτό “βούληση-επιβολή-αντίσταση”, εντοπίζεται ένα παιχνίδι πιθανότητας (αποφεύγεται η νομοτέλεια) και το περιθώριο απροσδιοριστίας και της «δυνατότητας» («ασχέτως που στηρίζεται αυτή η πιθανότητα») και εξαιτίας φυσικών λόγων αλλά και λόγω των νοημόνων έλλογων ανθρώπινων δρώντων και της «ιδίας βούλησής» τους. Κεντρικό στόχαστρο της κοινωνικο-επιστημονικής ανάλυσης έτσι καθίσταται η ανθρώπινη «βούληση», ώστε να αρθεί το νομοτελειακό σχήμα «αίτιο- αιτιατό» για το ανθρώπινο “γίγνεσθαι”. Στην έννοια της «δύναμης» προσδίδει περιεχόμενο η «ακριβής» έννοια της «εξουσίας», ως «πιθανότητα υπακοής για μια διαταγή». Η «εξουσία» είναι μια μορφή σχέσεων, μια λογική σύνδεση- σε επίπεδο μορφής- των σχέσεων και των εννοιών που τις διέπουν. Πρόκειται για

---

⁴⁹Η έννοια του «τυχαίου» στο Weber αναλύθηκε παραπάνω στην παρούσα εργασία. Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση χρησιμοποιείται εδώ.

σχέσεις που καθορίζουν την εκάστοτε «δομή της εξουσίας» Σε επίπεδο περιεχομένου, οι σχέσεις-υπό αυτό το πρίσμα- είναι άνισες και ασύμμετρες και τα περιεχόμενά τους αντικρουόμενα-και αυτό αναγνωρίζεται από το Weber (2009: ενδεικτικά 7-9). Στο ανθρώπινο "γίγνεσθαι", όμως, για να διατηρηθεί μια σχέση εξουσίας, απαιτείται ένα «*minimum βούλησης προς υπακοή*», δηλαδή «*συμφέροντος (εξωτερικού ή εσωτερικού) προς υπακοή*», που να στηρίζεται στην «*πίστη στη νομιμότητα*» της εξουσιαστικής σχέσης⁵⁰. Απαιτείται, με λίγα λόγια, να είναι προϊόν-σε κάποιο βαθμό- ηθελημένης «βούλησης» από την πλευρά των εξουσιαζόμενων και εμπρόθετης «υπακοής» τους.

Η «κυριαρχία» (Herrschaft), για το Weber (2009:4-5), «είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση δύναμης (Macht)». Αποτελεί – «με τη γενικότερη έννοια και χωρίς αναφορά σε κάποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο»- «ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του κοινοτικού πράττειν»⁵¹. Είναι γενική έννοια με ισχύ που διαπερνά όλο εύρος της ανθρώπινης ιστορίας, και άρα μπορεί να καταστεί αντικείμενο της μελέτης ο κοσμοϊστορικός χρόνος μέσω αυτής. Με άλλα λόγια, «εννοιολογικό εύρος» για την κοινωνικοεπιστημονική ανάλυση κατέχει η μορφή της «διατακτικής εξουσίας⁵²» (εξουσία που ασκείται «μέσω της αρχής», κυριαρχία), παρόλο που ο Weber (2009:13-4) αναγνωρίζει πως η κοινωνική πραγματικότητα είναι άτακτη και «υπό "μετάβαση"». Η «εξουσία» είναι καθοριστική μορφοποιητική δύναμη για το κοινοτικό πράττειν και τη σκοποθεσία του «εν γένει» καθώς και συγκροτητικός όρος μιας «ορθολογικής κοινωνικοποιητικής σχέσης», που προσδίδει μορφή στο «άμορφο κοινοτικό πράττειν» (βλ. Weber, 2009:3-4). Θα μπορούσε να πει κάποιος πως το φαινόμενο της "εξουσίας"- μέσω κυρίως του τύπου της "κυριαρχίας"- με τις

---

⁵⁰ Η πλάγια γραμματοσειρά, όπως στο πρωτότυπο κείμενο από τους τόμους 1 και 5 του *Οικονομία και Κοινωνία*, βλ. Weber (2005· 2009), μτφρ. Θανάσης Γκιούρας.

⁵¹ Βέβαια τονίζει πως «δεν τείνει κάθε κοινοτικό πράττειν προς μια εξουσιαστική δομή», βλ. Weber (2009:3).

⁵² Διακρίνονται δύο «τύποι εξουσίας»: Αυτή που στηρίζεται σε «*συσχετισμό συμφερόντων*» και αυτή που ασκείται «*μέσω της αρχής (διατακτική εξουσία και καθήκον υπακοής)*». Αυτές οι δύο μορφές συνυφαίνονται μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό "γίγνεσθαι". Βλ. Weber (2009: 6-12) για συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα αυτής της συνύφανσης των δύο μορφών εξουσίας που διακρίνονται σε ένα αφαιρετικό επίπεδο.

«δομές» του διαπερνά και “τακτοποιεί” το κατακερματισμένο κοινωνικό αντικείμενο.

Ο Weber (1972b:72-76) στις επιστημολογικές/μεθοδολογικές του διερευνήσεις διαχωρίζει την «λογική/ εμπειρική γνώση» από την «αξιολογική κρίση» αλλά δεν αποκλείει τις αξιολογήσεις από τη μελέτη των ιστορικο-κοινωνικών επιστημών. Πιο συγκεκριμένα, είναι σημαντικό να διερευνηθεί «υπό ποίαν έννοιαν η αξιολόγησις, την οποία τοποθετεί ως θεμέλιον το άτομον, θα ηδύνατο να ληφθεί υπ’ όψιν όχι ως “γεγονός”, αλλά ως αντικείμενον μιας επιστημονικής κριτικής». Η επιστημονική μελέτη των «αξιολογικών απόψεων» στοχεύει στην εξήγηση αυτών των απόψεων, στη βάση της κατανόησής τους. Το γνωσιοθεωρητικό πρόταγμα, η «γνώσις αλήθειας», περνά έτσι, στα πλαίσια του μεθοδολογικού ατομισμού του Weber, από τη διερεύνηση των «αξιολογικών αντινομιών».

Μέσα σε ένα μεθοδολογικό/ επιστημολογικό πλαίσιο «αγώνα αξιών» δρώντων υποκειμένων, το γνωσιοθεωρητικό πρόταγμα καταλήγει σε ζήτημα «ύστατων αποφάσεων» υποκειμενικά νοηματοδοτημένων πράξεων, σε «θέματα επιλογής και συμβιβασμού», που όμως οδηγούν σε ένα τέλμα την κοινωνικο-επιστημονική γνώση⁵³. Το εγχείρημα λαμβάνει προσανατολισμό ντεσιζιονιστικό, με όρους Ψυχοπαίδη⁵⁴. Το πρόβλημα που προκύπτει, είναι το πως θα εξηγηθούν κοινωνικοθεωρητικά (θα τακτοποιηθούν) οι αθέλητες συνέπειες και η αντιπαράθεση μεταξύ ποικίλων σκοπών. Προκύπτει έτσι η σύγχυση μεταξύ «έλλογης/ εμπειρικής γνώσης», «θεωρίας των αξιών» και «προσωπικής κρίσης». Στο παρόν ζήτημα ο Weber (1972b:83), πραγματευόμενος τη σύνδεση των

---

⁵³Βλ. Weber (1972b:79-81) για τη θεώρησή του περί «αγώνος αξιών».

⁵⁴Σε ένα πλαίσιο «πλουραλισμού» εγωιστικών συμφερόντων και στοχοθεσιών (μεθοδολογικός ατομισμός) και την κυριαρχία «αξιακού σχετικισμού» της κοινωνικής συγκρότησης, η μόνη αξία στο βεμπεριανό εγχείρημα καθίσταται η «πολιτική συνοχή» σε επίπεδο «απόφασης» ατομικών δρώντων ή μιας ηγετικής ομάδας. Με αυτή την έννοια εντάσσεται ο φιλοσοφικός ντεσιζιονισμός ως επιστημολογική αρχή στο βεμπεριανό εγχείρημα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών. Για μια σύντομη ανάλυση της θεωρίας του φιλοσοφικού ντεσιζιονισμού βλ. ενδεικτικά Ψυχοπαίδης (2005: 254-6).

«αξιολογικών σχέσεων» με την εμπειρικο-επιστημονική γνώση, δίνει την εξής-χωρίς να εξαντλεί το ζήτημα-απάντηση:

Αι θέσεις των προβλημάτων εις τα εμπειρικάς επιστημονικάς εργασίας επιδέχονται πράγματι από τας απόψεις των μιαν απάντησιν” αξιολογικώς ελευθέραν». Δεν αποτελούν διόλου «αξιολογικά προβλήματα». Αλλά ανήκουν εις εν πεδίων των επιστημονικών μας κλάδων υπό την επίδρασιν της σχέσεως της πραγματικότητας “επί” αξίας.

Όπως γίνεται κατανοητό, θα μπορούσε να πει κάποιος -στηριζόμενος στις βεμπεριανές παραδοχές- πως δεν μπορεί να υπάρξει αντικείμενο (κοινωνική πράξη) χωρίς την αναφορά σε αξίες. Όμως οι τελευταίες είναι αποκομμένες από το ορθολογικό εργαλείο της κοινωνικο-επιστημονικής ανάλυσης (και εξήγησης) του αντικειμένου. Δεν εντοπίζεται κάποιου είδους δεσμευτικής γέφυρας που να ενώνει την ορθολογική μέθοδο της βεμπεριανής προσέγγισης του αντικειμένου (μέσα- σκοπός) και της αξιολόγησης. Αν το τελευταίο συνέβαινε θα ερχόταν αντιμέτωπη η ορθολογική μέθοδος, που ενέχει εξουσιαστικές σχέσεις σύμφωνα με τους παραπάνω βεμπεριανούς όρους, με τη αξιολόγηση, η οποία καθίσταται έτσι προβληματική μέσα σε ένα εξουσιαστικό πλαίσιο «συσχετισμού συμφερόντων» και «διατακτικών» αλληλεπιδράσεων.

Όπως επισημαίνει ο Πανταζής (2003:107,110-11,116), η επιστημολογική προσέγγιση στο βεμπεριανό έργο δε δεσμεύεται σε «αξίες», δηλαδή σε «κοινούς σκοπούς» πέραν των ατομικά προσανατολισμένων «σκοπών», ενώ αντιθέτως οι «κοινωνικές αντιθέσεις» εντάσσονται σε ένα «ανταγωνιστικό, μη συναινεσιακό πρότυπο» για να γίνουν αντικείμενο μελέτης. Η «επιστημονική γενίκευση» (θεωρητικού χαρακτήρα) απέχει από την «κοινωνική γενίκευση» (ό,τι προκύπτει ως γενικεύσιμο συμπέρασμα στη θεωρητική φορμαλιστική ανάλυση δε δύναται να γενικευθεί και στο πραγματιστικό επίπεδο του κοινωνικοϊστορικού “γίγνεσθαι”). Έτσι και η «έννοια του νόμου» αποδεσμεύεται από την κατηγορία της «αιτιότητας» στην κοινωνικο-ιστορική ανάλυση, αφήνοντας το περιθώριο της «αυθαιρεσίας»/ απροσδιοριστίας σε αυτό τον «τύπο της έρευνας» με φορμαλιστικό προσανατολισμό (αφηρημένοι όροι

ανάλυσης του ατομικού πράττειν). Οι νομολογικού τύπου «κανονικότητες» απέχουν από το «περιεχόμενο του κοινωνικού αντικειμένου» και αποτελούν όχι «σκοπό» αλλά «μέσο της γνώσης» στη βεμπεριανή φορμαλιστική μεθοδολογία. Η απροσδιοριστία/ «αυθαιρεσία» αναδύεται όταν η αξιολογική θεμελίωση απορρίπτεται (αξιολογικό πρόβλημα) από το έργο της κοινωνικο-επιστημονικής μελέτης. Με λίγα λόγια, όταν «απομένει η ανάδειξη των συνεπειών των "αξιακών στάσεων" και η κρίση τους στο επίπεδο της ατομικής "ευθύνης"» (μεθοδολογικός ατομισμός).

Anthony Giddens: εξουσία, "διαλεκτική του ελέγχου" και το πρόβλημα της αιτιότητας στην κοινωνικο-ιστορική ανάλυση

Ο Giddens, κοινωνικός θεωρητικός που ασχολείται με την επιστημολογική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών (και της Κοινωνιολογίας ειδικότερα) κυρίως στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, εισάγει την έννοια της "διαλεκτικής του ελέγχου", και της εξουσίας (power⁵⁵) για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας, όπως προέκυψε και θεματοποιήθηκε από τη βεμπεριανή ερμηνευτική προσέγγιση και τις ερμηνευτικές επιστημολογικές παραδόσεις (βλ. προηγούμενα). Το ζήτημα της απροσδιοριστίας, ως πρόβλημα ανακατασκευής επιμέρους υποκειμενικών σκοποθεσιών των "ατομιστικών μεθοδολογικών ατραπών" (πρόβλημα κατανόησης και γνώσης), υπερβαίνεται όταν, σύμφωνα με τον ίδιο, οι επιμέρους σκοποθεσίες εντάσσονται στο μακροθεωρητικό επιστημολογικό (και κοινωνικοϊστορικό) πλαίσιο, που προσφέρουν οι σχέσεις εξουσίας, "κυριαρχίας" και εξάρτησης στο ανθρώπινο "γίγνεσθαι". Μάλιστα, αυτές οι σχέσεις στο πλαίσιο της "διαλεκτικής του ελέγχου" συνιστούν, για τον ίδιο, εγγενές χαρακτηριστικό συγκρότησης της κοινωνικής συνύπαρξης, αποτελούν δηλαδή οντολογική κατηγορία της κοινωνικής πραγματικότητας.

---

⁵⁵ Θα αναλυθεί λεπτομερώς παρακάτω το περιεχόμενο αυτής της έννοιας, όπως χρησιμοποιείται στην αγγλική γλώσσα, συγκριτικά και με τις ανάλογες έννοιες που ανέπτυξε ο Weber προηγούμενα.

Η έννοια της εξουσίας (power) προσδιορίζεται με διττό τρόπο από τον Giddens⁵⁶ (1979: 88-95), ως «δυνατότητα μετασχηματισμού»⁵⁷ (transformative capacity) και ως «κυριαρχία» (domination). Ο πρώτος προσδιορισμός εστιάζει σε όρους δράσης ενώ ο δεύτερος στην εξουσία ως «δομική ποιότητα». Η «εξουσία» σχετίζεται με την ανθρώπινη δράση αλλά δεν είναι η ίδια ανθρώπινη δράση- είναι μια μορφή αφαίρεσης από αυτή. Η εξουσία δεν είναι «πόρος» (resource) της δράσης, αλλά το «μέσο» διά του οποίου ασκείται η εξουσία και «αναπαράγονται οι δομές κυριαρχίας» (αυτή τη θεώρηση ακολουθεί ρητά ο Mann στα χνάρια του Giddens⁵⁸). Κατά συνέπεια, η «εξουσία» είναι μια «σχετική έννοια» και δε μπορεί, κατά τον Giddens, να προσδιοριστεί με όρους «κινήτρων», βουλευσιάρχιας και εμπρόθετης δράσης, όπως για παράδειγμα προτείνει η βεμπεριανή μεθοδολογία. Είναι «σχετική έννοια» ακριβώς διότι αναφέρεται σε σχέσεις «αυτονομίας και εξάρτησης στην κοινωνική αλληλεπίδραση».

Ο Giddens (1979:93) ορίζει την «εξουσία» ως «υποκατηγορία της ικανότητας μετασχηματισμού», εντασσόμενη σε ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης, όπου η ικανότητα αυτή αναφέρεται στις «προσπάθειες του δρώντος να κάνει τους άλλους να συμμορφωθούν με τη θέλησή του». Παραθέτει μάλιστα εγχειρήματα ορισμού της έννοιας της εξουσίας, στα οποία βασίζει τη δική του προσέγγιση (βλ. Giddens, 1982:38-9). Από τη σκοπιά θέασης των φιλοσόφων, «η εξουσία» ορίζεται «ως δυνατότητα της επίτευξης αποτελεσμάτων». Από τη σκοπιά θέασης των κοινωνικο-επιστημονικών αναλύσεων, που εστιάζουν στο «υποκείμενο», ορίζεται «η εξουσία ως η ικανότητα (capacity) ενός δρώντος υποκειμένου να παρεμβαίνει στην πορεία των γεγονότων μέσα στον κόσμο ώστε να επηρεάσει ή να μετασχηματίσει αυτά τα γεγονότα». Στην προηγούμενη ανάλυση εντάσσει και τον ορισμό του Weber: «η εξουσία ως η δυνατότητα ενός ατόμου να διασφαλίσει του στόχους του/της ακόμη και ενάντια στη θέληση των άλλων».

---

⁵⁶Η μετάφραση και η έμφαση είναι δική μας από το έργο στην αγγλική γλώσσα του Giddens (1979), *Central Problems in Social Theory** Giddens (1982), *Profiles and Critiques in Social Theory** Giddens (1976), *New Rules of Sociological Method*.

⁵⁷Πρόκειται για τη «δυνατότητα να πράξεις διαφορετικά» (could have done otherwise).

⁵⁸Ο Mann (2008), όπως θα δειχθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, κάνει λόγο για την ιστορία της εξουσίας ως «ιστορία μιας αφαίρεσης».

Ο Giddens (1979:94), ασκώντας κριτική στη βεμπεριανή θεώρηση περί εξουσίας, τονίζει ότι η τελευταία δεν συνδέεται απαραίτητα με τη «σύγκρουση» (conflict). Η σύνδεσή τους δεν είναι αναπόφευκτη, αλλά ουσιώδης σε συνάρτηση και με τα «διαφέροντα»⁵⁹ (σχήμα power-conflict-interests). Τα τελευταία αναφέρονται στη «θέληση» των δρώντων, που μπορεί να είναι ασύνειδη σ' αυτούς. Έτσι η «εξουσία» (power) και η «σύγκρουση»- όπως και η «εξουσία» και η «συνειδητοποίηση των διαφερόντων» (realization of interests)- δεν έχουν αναγκαία «αναπόφευκτη» σχέση αλλά συχνά συνδέονται «συγκυριακά» (contingently), ακριβώς λόγω αυτής της ασυνειδητότητας, της μη επίγνωσης των δρώντων ατόμων.

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση η «εξουσία» τοποθετείται ανάμεσα σε μια θεωρία του κοινωνικού αντικειμένου με όρους δράσης και δομικούς όρους (δομές κυριαρχίας). Αυτή η παραδοχή του Giddens στηρίζεται στη συγκεκριμένη κριτική του στη λειτουργιστική προσέγγιση: στις κοινωνικές πρακτικές και στα κοινωνικά συστήματα δεν υπάρχουν ανάγκες, αλλά «αντιφάσεις» (contradictions) που ενέχονται σε αυτά. Διακρίνει τις «αντιφάσεις» ως ανακολουθίες σε «δομικές αρχές της οργάνωσης των συστημάτων» και τη «σύγκρουση» ως διαπάλη μεταξύ δρώντων ατόμων και συλλογικοτήτων. Επιχειρεί να ανασκευάσει το Marx, ο οποίος- μέσω αυτών των «αντιφάσεων» και της διαλεκτικής⁶⁰ τους- επιχείρησε να αποκαταστήσει τη «θετικότητα των πραγμάτων», να εντοπίσει «μια θετική πλευρά της άρνησης».

---

⁵⁹Τα διαφέροντα (interests) συνδέονται με τη «θέληση»/επιθυμίες (wants). Η «θέληση» είναι η «βάση των διαφερόντων» (βλ. Giddens, 1979:188-90). Χρησιμοποιείται εδώ- όπως και στο Menger (βλ. κομμάτι Α)- ο όρος «διαφέρον» για την απόδοση του αγγλικού όρου "interests" του Giddens, ακολουθώντας τη μετάφραση –από τα γερμανικά- του Αντώνη Οικονόμου στο Habermas (1996) Γνώση και διαφέρον, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος. Επιλέγεται αυτός ο όρος ακριβώς διότι τα "διαφέροντα" εδράζονται στις επιθυμίες και στη «βούληση των ίδιων των ατόμων» (βλ. Habermas, ο.π., σ. 357 και για την επιχειρηματολογία για τη χρήση του ίδιου όρου στον Menger, βλ. υποσημ. 7, πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας).

⁶⁰Πρόκειται για την «άρνηση της άρνησης» με εγελιανούς όρους. Σύμφωνα με τον Giddens (1979:138), η αντίφαση στο Marx και στην κοινωνικοθεωρητική του εξήγηση έλαβε λειτουργιστικό χαρακτήρα. Θα επανέλθουμε άμεσα παρακάτω.

Γι' αυτό το λόγο η μαρξική προσέγγιση επιστρατεύει, κατά τον Giddens, μια «θετική» θεώρηση της διαλεκτικής στο ιστορικο-κοινωνικό "γίγνεσθαι", μέσω των αναλύσεων της για τη μετάβαση από τον έναν κοινωνιακό τύπο στον άλλο⁶¹.

Για τον ίδιο τον Giddens (1979:138-41), η αντίφαση (contradiction)-πολλές φορές- δεν βρίσκεται στο εσωτερικό μιας δομής (εσωτερικές αντιφάσεις), αλλά στις αντιφάσεις μεταξύ δύο δομών. Ακολουθώντας τον Godelier (από τη σκοπιά της κοινωνικής ανθρωπολογίας στο τελευταίο μισό του 20^{ου} και αρχές του 21^{ου} αιώνα) - ως ένα βαθμό- υποστηρίζει ότι αυτό το είδος των αντιφάσεων στην κοινωνική θεωρία είναι «μη ηθελημένο» και «χωρίς τελεολογία». Είναι τέτοιες οι αντιφάσεις ακριβώς διότι τοποθετούνται μεταξύ μιας δομής με συγκεκριμένες αρχές και μιας δομής με διαφορετικές αρχές, που δεν έχουν διαμορφωθεί ακόμα και οι κοινωνικοί δρώντες δεν έχουν επίγνωση γι' αυτές καθώς δρουν –πρόκειται για πρόβλημα γνώσης. Ο Elster (από τη σκοπιά της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας και του Αναλυτικού Μαρξισμού στα τέλη του 20^{ου} και αρχές 21^{ου} αιώνα), που επικαλείται ο Giddens (1979:140), συνδέει τις «αντιφάσεις» με τις «αθέλητες» συνέπειες της συμπεριφοράς των «ατομικών δρώντων». Έτσι οι «αντιφάσεις» στην κοινωνική θεωρία τοποθετούνται μεταξύ «των ηθελημένων και των αθέλητων αποτελεσμάτων» της δράσης και λαμβάνουν χαρακτήρα «λογικής αντίφασης». Κατά συνέπεια, ο Giddens⁶²

---

⁶¹Βλ. Giddens (1979: 131, 134-5).

⁶²Ο Giddens (1979: 138-41) αναλύει την προσέγγιση του κοινωνικού ανθρωπολόγου Maurice Godelier και του κοινωνικού και πολιτικού θεωρητικού Jon Elster για να δομήσει την κριτική του στη μαρξική «θετική διαλεκτική» προσέγγιση της κοινωνικής θεωρίας και αλλαγής (αντινομίες στα πλαίσια της ίδιας της δομής, για παράδειγμα του καπιταλισμού). Αυτό επιχειρεί μέσα από την ανάδειξη της ανάλυσης της έννοιας της «αντίφασης» (contradiction) στις κοινωνικές επιστήμες, όπως αναπτύσσεται σε έναν σύγχρονο κοινωνικό ανθρωπολόγο που προσπαθεί να εντάξει το μαρξισμό στο πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Godelier) και έναν πολιτικό θεωρητικό, αφοσιωμένο στον Αναλυτικό Μαρξισμό (Elster). Στόχος του Giddens είναι να εντοπίσει -και να δει κριτικά- στην ανάλυση των τελευταίων επιστημολογικά ερείσματα, πάνω στα οποία θα στηρίξει την κριτική του στο "θετικό" (λειτουργιστικό, όπως προαναφέρθηκε) προσανατολισμό της μαρξικής (και μαρξιστικής) «διαλεκτικής», με τους παραπάνω όρους. Αντί της τελευταίας, ο ίδιος θα προτάξει, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, μια «διαλεκτική του ελέγχου», ως κατεχοχόν όρο της ανθρώπινης δράσης.

καταλήγει πως μια μαρξικού τύπου κοινωνικοθεωρητική εξήγηση περί κοινωνικής αλλαγής, που βασίζεται στις προκείμενες μιας «θετικής διαλεκτικής» (εσωτερικές δομικές αντιφάσεις)- όπως περιγράφηκε παραπάνω- δεν μπορεί να έχει ισχύ. Αυτήν την κριτική την στηρίζει σε κάποιες επιστημολογικές παραδοχές για το κοινωνικό-ιστορικό αντικείμενο που εκφράζει ρητά (βλ. Giddens, 1979):

...αν δεχτούμε εξ' ολοκλήρου τη συμπτωματικότητα της ιστορίας, τότε πρέπει να δεχτούμε την πιθανότητα η αντίφαση να μπορεί να αποτελεί τη βάση ή να εκκινεί αναδρομικές (retrograde) μετακινήσεις της ιστορικής αλλαγής... τα συστήματα δεν επιχειρούν ή έρχονται αντιμέτωπα με κάτι (σ.143)... οι δράστες είναι πάντοτε γνώστες του δομικού πλαισίου, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η συμπεριφορά τους... η εμβάθυνση που αυτή η γνωστική ικανότητα (Knowledge ability) επιτρέπει... περιορίζεται υπό τους όρους των ορίων της δράσης...: ασυνείδητες πηγές των κινήτρων και αθέλητες συνέπειες της δράσης...(σ. 144).

και πάλι:

Ένας δράστης που δε συμμετέχει στη διαλεκτική του ελέγχου⁶³ (dialectic of control) κατά ελάχιστο τρόπο σταματά να είναι δράστης (σ. 149).

Όπως η έννοια του «αγώνα» στο Weber- όπως αναλύθηκε παραπάνω- έτσι και η «διαλεκτική του ελέγχου»- τουλάχιστον σε κάποια μορφή τους και οι δύο έννοιες- είναι εγγενές στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής δράσης.

---

⁶³ Η «διαλεκτική του ελέγχου είναι... ένα εγγενές χαρακτηριστικό κανονιστικών σχέσεων εξουσίας στο πλαίσιο των κοινωνικών συστημάτων» (Giddens, 1979: 149). Πρόκειται για κεντρική έννοια στη επιστημολογία/ μεθοδολογία του Giddens. Θα αναλυθεί εκτενέστερα αμέσως παρακάτω στην παρούσα εργασία.

Είναι σημαντικό να αναλυθεί το ζήτημα: υπό ποια έννοια εντάσσεται η «διαλεκτική του ελέγχου» στο πλαίσιο της θεωρίας της δράσης και της δομής, όπως την αναπτύσσει ο Giddens. Μια θεωρία της δράσης με γνωσιακές διαστάσεις προϋποθέτει την εννοιολόγηση της «γνωστικής ικανότητας» των δρώντων όχι μόνο με όρους συνειδητότητας ή μη. Η συνειδητότητα μπορεί να προσεγγιστεί με «έλλογους» (discursive) και πρακτικούς όρους. Με «έλλογους» όρους, όταν ο δρών μπορεί να περιγράψει- ή να προσδώσει λόγους/αιτίες (reasons)- στη δράση του. Με «πρακτικούς» όρους, όταν πρόκειται για «σιωπηρή (tacit) γνώση», που δεν δύναται να ανακατασκευαστεί «έλλογα»⁶⁴. Αυτή, όμως, η ικανότητα των ανθρώπινων δρώντων να γνωρίζουν- κάτω από ορισμένες ιστορικές (χωρο-χρονικές) συνθήκες- «οροθετείται» από τις «άγνωστες συνθήκες της δράσης» και τις «αθέλητες συνέπειες» της. Κατά τον Giddens (1982: 29, 31-2), το ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι” δεν είναι υπόθεση «εμπρόθετης δράσης», ακριβώς λόγω του κομβικού ρόλου των «αθέλητων συνεπειών» στη διαδικασία της «αναπαραγωγής των θεσμίσεων» και της κοινωνικής αλλαγής. Κατ’ επέκταση, οι «αθέλητες συνέπειες», που συστηματικά παρεμβαίνουν στην «αναπαραγωγή των θεσμίσεων», καθίστανται «συνθήκες της δράσης»- και υπό αυτούς τους όρους οι τελευταίες είναι άγνωστες. Η παραπάνω ανάλυση για τη θεωρία της δράσης στηρίζεται στη γενικότερη θέση του Giddens ότι οι κοινωνίες δεν έχουν «ανάγκες» ή «αιτίες». Οι δρώντες μόνο έχουν, γι’ αυτό και αποκλείει έναν τελεολογικό (λειτουργιστικό) προσανατολισμό στο εξηγητικό εγχείρημα της κοινωνικής δράσης.

Ο Giddens (1982:35-6) προσδίδει στην έννοια της δομής τη μορφή «δομικών ιδιοτήτων» που έχουν τα «κοινωνικά συστήματα». Αυτές οι δομικές ιδιότητες⁶⁵ («κανόνες» [rules]- «πόροι» [resources]) είναι που διέπουν τους

---

⁶⁴Πρόκειται για τη γνώση του «know how to go on», κατά τον Wittgenstein, βλ. Giddens (1982: 31).

⁶⁵Οι «δομικές ιδιότητες» διέπουν τα κοινωνικά συστήματα, τις «κανονικές κοινωνικές πρακτικές» και «σχέσεις μεταξύ δρώντων και συλλογικοτήτων» και όχι -απαραίτητα- τις «δραστηριότητες των υποκειμένων», βλ. Giddens (1982:35). Το ζήτημα που προκύπτει εδώ είναι: πώς γίνεται να διακρίνονται οι αναπαραγωγικές σχέσεις/πρακτικές από τις συμπεριφορές/ δραστηριότητες των υποκειμένων, με τις πρώτες να έχουν δομικές ιδιότητες ενώ οι άλλες να είναι συμπτωματικές; Στη διάκριση υποκειμένου-αντικειμένου στις κοινωνικές επιστήμες –θα μπορούσε να πει κάποιος πως- προτείνει μια επιστημολογική οδό και οπτική που διχοτομεί -σπάει- ακόμα περισσότερο το

μετασηματισμούς- καθώς και τη συνοχή- των «κοινωνικών συστημάτων», δηλαδή την «κοινωνική αναπαραγωγή». Τα συστήματα αυτά είναι «αποτέλεσμα των συμπτωματικών δράσεων μιας πληθώρας ανθρώπινων όντων». Είναι «δομούσες ολότητες» που διέπονται από «δομικές ιδιότητες», οι οποίες όμως έχουν ιστορικό χαρακτήρα, υπάρχουν χωροχρονικά, έχουν «ιστορική διάρκεια» και «χωρικό εύρος». Με λίγα λόγια, η «αναπαραγωγή» των κοινωνικών πρακτικών/σχέσεων λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο «αθέλητων συνεπειών» της δράσης δρώντων με δυνατότητα «έλλογης και πρακτικής συνείδησης»-στο πλαίσιο διαδικασιών τόσο ασύνειδων όσο και συνειδητών.

Η παραπάνω ανάλυση πλαισιώνει τη θεωρία του Giddens (1982:37-8) περί «δομοποίησης». Η δομή δεν περιορίζει μόνο αλλά δημιουργεί και δυνατότητες. Η δομή και η ελευθερία δεν (συν)υπάρχουν αντιπαραθετικά. Οι κοινωνικοί δρώντες έχουν-εν δυνάμει- «επίγνωση» των «δομικών ιδιοτήτων» της κοινωνίας, της οποίας αποτελούν μέλη, είναι έλλογα δρώντα υποκείμενα μέσα σε αυτή. Δεν περιορίζονται απλά και μονολιθικά από τις «δομές», μια διαπίστωση που έχει κριτικές και πολιτικές προεκτάσεις⁶⁶.

Σε αυτή τη λογική της «δυναμικότητας της δομής»⁶⁷ (duality of structure)-όπως την ονομάζει- και σύμφωνα με τους ορισμούς περί «εξουσίας» που παρατέθηκαν παραπάνω στην παρούσα εργασία, ο Giddens (1982: 38-9) εντάσσει και την έννοια της «εξουσίας» (power). Ο διττός χαρακτήρας της «εξουσίας» συμπυκνώνεται στην ιδέα του «πόρου» (resource) ως «δομικής ιδιότητας των κοινωνικών συστημάτων». Οι «πόροι» είναι τα «μέσα», μέσω των οποίων ασκείται η «εξουσία», και ταυτόχρονα «δομές κυριαρχίας», που έχουν εγκαθιδρυθεί. Κατά συνέπεια, οι εξουσιαστικές σχέσεις προσεγγίζονται ως «αναπαραγωγικές σχέσεις αυτονομίας και εξάρτησης» ταυτόχρονα. Σε αυτό το σημείο της ανάλυσης του Giddens αναπτύσσεται η ιδέα της «διαλεκτικής του ελέγχου», που είναι «εγγενώς σχετιζόμενη» με τη «φύση των κοινωνικών

υποκείμενο και το αντικείμενο, εντεινόντας ακόμα περισσότερο τη διάκρισή τους. Αυτό έχει συνέπειες και στη διάκριση δράσης –δομής.

⁶⁶Αυτές οι προεκτάσεις θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφηθούν παρακάτω (κομμάτι Δ και επίμετρο) στην παρούσα εργασία.

⁶⁷Βασική έννοια στη «θεωρία δομοποίησης» (Theory of structuration) του Giddens.

συστημάτων», όπως και «η δράση με την εξουσία». Η «διαλεκτική» αυτή είναι ακριβώς ο χώρος που οι γνωσιακές διαστάσεις μιας θεωρίας της δράσης («επίγνωση» των συνθηκών της δράσης) “διαλέγονται” με ζητήματα «εξουσίας και κυριαρχίας», όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω. Δεν μπορεί να υπάρχει δράση ως τέτοια, όταν αυτή δεν εντάσσεται σε «εξουσιαστικές σχέσεις αυτονομίας και εξάρτησης» στο πλαίσιο της «διαλεκτικής του ελέγχου». Η θεώρηση της τελευταίας αντλεί τη νομιμοποίησή της από δύο παραδοχές για το αντικείμενο (βλ. Giddens, 1982: 197-200). Πρώτον, μπορεί να εντοπιστεί «λογική σύνδεση» μεταξύ δράσης και «εξουσίας» (power όπως προσεγγίζει την έννοια ο Giddens). Δεύτερον και κατ’ επέκταση, οι «εξουσιαστικές σχέσεις» (ως αγώνας πρόσβασης στους «πόρους»)- φαίνεται να -διέπουν ως μόνιμα χαρακτηριστικά το κοινωνικό αντικείμενο. Αυτές οι σχέσεις είναι ασύμμετρες και «χωρίς ισορροπία» και αναπτύσσονται σε ένα πλαίσιο αγώνα για την «κατανομή της εξουσίας», όπου, όμως, οι ανθρώπινοι δρώντες είναι «ικανοί» (capable) να πράξουν διαφορετικά και να «γνωρίσουν», να πράττουν με τρόπο νοήμονα μέσα σε «οροθετημένα» πλαίσια.

Μέσω αυτής της ανάλυσης, προκύπτουν και προϋποτίθενται ρητά κάποιες θεωρητικές παραδοχές για το αντικείμενο, που οδηγούν σε μια οντολογοποίηση ως κατάσταση, της ύπαρξης δυνατών και αδύναμων, με όρους ασύμμετρων- άνισων- δυνατοτήτων πρόσβασης στους «πόρους». Αυτή η ασυμμετρία διαμορφώνει μια θεώρηση για το κοινωνικο-ιστορικό “γίγνεσθαι” ως αγώνα «εξουσίας», η οποία όμως (ασυμμετρία) είναι ρευστή (απροσδιόριστη) ως προς την κατεύθυνση και τη μορφή που λαμβάνει κάθε φορά. Είναι ρευστή διότι εντάσσεται σε ένα πλαίσιο διαλεκτικής («διαλεκτικής του ελέγχου») μεταξύ «αυτονομίας και εξάρτησης», με όρους του Giddens ,που αντλείται από αυτές τις -εξουσιαστικές- σχέσεις (σχέσεις «δύναμης» [macht] κατά Weber)⁶⁸. Τα προβλήματα που ταλανίζουν την κοινωνική θεωρία- και

---

⁶⁸Σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης (υψηλότερο και από αυτό της «εξουσίας»[Herrschaft]) αυτές οι σχέσεις «δύναμης» λαμβάνουν το εξής σχήμα: *βούληση-υπακοή-αντίσταση*, οι οποίες σχέσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη δύο πλευρών. Αυτές οι σχέσεις όμως ενέχουν ένα βαθμό απροσδιοριστίας, «πιθανότητας», ακριβώς για να ξεφύγει η ανάλυση από τη Σκύλλα του νομοτελειακού άκρου, που δεν λαμβάνει υπόψη την ανθρώπινη βούληση. Για τα παραπάνω βλ. τα αντίστοιχα μέρη για το Weber, που προηγήθηκαν (Α και Γ), και στο Weber(2009). Η ανθρώπινη

πρακτική- λαμβάνουν έτσι γνωσιακές διαστάσεις, καθίστανται προβλήματα γνώσης και δράσης, τα οποία όμως “οροθετούνται” από τις παραπάνω επιστημολογικές-θεωρητικές- παραδοχές για το κοινωνικό αντικείμενο καθώς και τις επακόλουθες συνέπειες της ιστορικότητάς του (χωρο-χρονικά- οριακά⁶⁹-προσδιορισμένη ικανότητα επίγνωσης των συνθηκών της δράσης). Όλη αυτή ανάλυση του Giddens, όπως θα δείξουμε παρακάτω, εντάσσεται στο γενικότερο εγχείρημά του σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας⁷⁰, όπως το δηλώνει ρητά στον υπότιτλο του έργου του *New Rules of Sociological Method: “Μια Θετική Κριτική στις Ερμηνευτικές Κοινωνιολογίες”* (1976) και στο *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (1981).

Στο τελευταία αναφερθέν έργο του Giddens (1981:3,16,49-52), αναπτύσσει ένα κριτικό επιχείρημα ενάντια στη μαρξική-και μαρξιστική-ερμηνεία της ιστορίας από τη σκοπιά του «ιστορικού υλισμού»- όπως αναλύθηκε και παραπάνω-, οικοδομώντας ο ίδιος μια εναλλακτική ερμηνεία. Για τον ίδιο, η κοινωνικο-επιστημονική γνώση δεν μπορεί να στηρίζεται στην ανακατακατασκευή υποκειμενικών νοημάτων και «προθέσεων» των δρώντων (Weber/φορμαλιστική επιστημολογική προσέγγιση και ερμηνευτική παράδοση), αλλά να εκτείνεται και στην ανάλυση θεσμικών δομών και μακρο-θεωρητικής κλίμακας ανάλυσης «κοινωνικών διαδικασιών» και της κοινωνικής αλλαγής γενικότερα, όχι όμως υπό το πρίσμα του αυστηρά «ιστορικού υλιστικού» τελεολογικού μοντέλου. Η παραπάνω γνωστική διαδικασία

βούληση είναι που γεννά την απροσδιοριστία (ρευστότητα) στο πλαίσιο των εξουσιαστικών σχέσεων, όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω. Γενικότερα, ο Weber διαχωρίζει μεταξύ κυριαρχίας [Sovereignty], «εξουσίας» [Herrschaft] και «δύναμης» [Macht], όπως είδαμε παραπάνω, ενώ στην αγγλική γλώσσα χρησιμοποιείται για τους δύο τελευταίους όρους ο όρος «power»- από τον Giddens. Είναι σημείο που χρήζει προσοχής. Η έννοια της «εξουσίας» (power)- όπως αναλύθηκε παραπάνω- και της «εκμετάλλευσης» (exploitation) δεν ταυτίζονται, κατά τον Giddens (1981:3-4).

⁶⁹Βλ. Giddens (1981:15-6, 28-9) για την «οριακή γνωστική ικανότητα των κοινωνικών δρώντων». Η μετάφραση και η έμφαση δική μας.

⁷⁰Αυτό το εγχείρημα του Giddens θα αναπτυχθεί λεπτομερώς παρακάτω στο κομμάτι Δ του πρώτου μέρους της παρούσας εργασίας. Πιο συγκεκριμένα θα αναπτυχθεί η συμβολή των επιστημολογικών παραδοχών (και του εξουσιαστικού πλαισίου) για το κοινωνικό αντικείμενο στα πλαίσια της κριτικής αυτής του Giddens στο γενικότερο εγχείρημα της κοινωνικοθεωρητικής εξήγησης-στην κοινωνική κατηγορία της αιτιότητας.

καθίσταται προβληματική, ως πρόβλημα γνώσης (knowledge ability) των ανθρώπινων δρώντων. Για να προσεγγίσει το παραπάνω πρόβλημα (που διαιωνίζει τις διακρίσεις δράσης-δομής, υποκειμένου-αντικειμένου), από τη μεριά του, καθιστά κεντρικής σημασίας την έννοια της «εξουσίας» (power) στην κοινωνικοθεωρητική του ανάλυση. Η παρεμβολή της τελευταίας καθίσταται «εγγενές» συστατικό της καθιέρωσης της αλληλεπίδρασης. Η «κυριαρχία» (domination)- που αναφέρεται στις «δομικές ασυμμετρίες» στις οποίες οικοδομούνται οι «εξουσιαστικές σχέσεις» (power relations)- αποτελεί «δομικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών συστημάτων» και η «κοινωνική (societal) ολότητα» θεωρείται «δομικό σύστημα κυριαρχίας». Με λίγα λόγια, ο Giddens (όπως και ο Weber –σε μεθοδολογικό επίπεδο- με τον “διηλεκτή αγώνα” και ο Menger υπόρρητα με τις «αθέλητες συνέπειες») αναγνωρίζει και θεμελιώνει τη «κυριαρχία» στο πλαίσιο των «εξουσιαστικών σχέσεων», ως «δομικό χαρακτηριστικό» της κοινωνικής συγκρότησης- και των συγκροτητικών όρων της- εν γένει. Μ’ αυτόν τον τρόπο, γίνεται ξεκάθαρο ότι σε αυτή τη σύγχρονη επιστημολογική παράδοση –με παλιές ρίζες- η παραγωγή των κατηγοριών και των εννοιών του κοινωνικού αντικειμένου –και ο τρόπος που αλληλοσχετίζονται- προέρχεται μέσα από τους όρους συγκρότησης της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας της εξατομίκευσης και του κυρίαρχου θεωρητικού μοντέλου του νεοφιλελεύθερου προτύπου⁷¹.

---

⁷¹Βλ. Ψυχοπαίδης (2005 : ενδεικτικά σ. 156). Θα επανέλθουμε στην παρούσα ανάλυση στο επίμετρο.

Δ. Κάποιες προσπάθειες σύγκλισης ερμηνευτικών και θετικιστικών (τελεολογικών) επιστημολογικών παραδόσεων: Von Wright, Giddens

Στο εγχείρημα επίλυσης των απροσδιόριστων τελμάτων για την κοινωνικοθεωρητική εξήγηση των ερμηνευτικά προσανατολισμένων επιστημολογικών παραδόσεων (ανακατασκευή υποκειμενικών νοημάτων των δρώντων), που αναπτύχθηκαν σε αυτό το πρώτο μέρος (κομμάτι Α και Β), καθώς και στην ένταξη του εξουσιαστικού πλαισίου στην εννοιολογική θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών και στη μακρο-θεωρητική ανάλυση επιμέρους συμβάντων (κομμάτι Γ), εντάσσονται τα θεωρητικά εγχειρήματα του Von Wright και του Giddens για τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών σ' ένα πεδίο επιστημολογικής σύγκλισης ανάμεσα στα ερμηνευτικά επιστημολογικά μοντέλα και τα τελεολογικά τύπου μοντέλα. Πιο συγκεκριμένα, το εγχείρημα του Von Wright διαφέρει από αυτό του Giddens. Στο εγχείρημα του Giddens οι σχέσεις κυριαρχίας/εξουσίας λαμβάνουν υπερϊστορικές διαστάσεις (όπως διαφάνηκε στο κομμάτι Γ) για να επιτευχθεί η επιστημολογική σύγκλιση μεταξύ της ερμηνευτικής παράδοσης και ενός οιονεί "τελεολογισμού" (μακρο-θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης του ατομικού "πράττειν"). Το εγχείρημα σύγκλισης του Von Wright λαμβάνει -σε κάποιο βαθμό- έναν κριτικό/αναστοχαστικό προσανατολισμό έναντι της σχετικιστικής παράδοσης θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών.

Georg Henrik Von Wright: εξήγηση και κατανόηση. Μια προσπάθεια σύγκλισης ενάντια στη σχετικιστική παράδοση

Το εγχείρημα του Von Wright, όπως παρουσιάζεται στο έργο του *Explanation and Understanding* (1971), αποτελεί μια κριτική του "απαγωγικού-νομολογικού μοντέλου εξήγησης" -και της υπαγωγής της εξήγησης σε αιτιακούς νόμους- επιθυμώντας ταυτόχρονα να αποφύγει τα απροσδιόριστα τέλματα, σχετικιστικής υφής, της εξήγησης, στα οποία οδηγείται η τελευταία μέσω της ανακατασκευής υποκειμενικών σκοπών (φορμαλιστικές και ερμηνευτικές επιστημολογικές παραδόσεις). Αναζητά σημεία σύγκλισης στην αντιπαράθεση

μεταξύ της κατανόησης και της εξήγησης στις κοινωνικές επιστήμες, προσδίδοντας σε μια θεωρία της δράσης έναν οιονεί τελεολογικό προσανατολισμό μέσω της θεμελίωσή αυτής της θεωρίας σε μια "κριτική της ιδεολογίας" και των ψευδών "καθημερινών" ερμηνειών. Εν ολίγοις, το εξηγητικό εγχείρημα στηρίζεται σε "ερμηνείες" των δρώντων, αλλά αποφεύγει την απροσδιοριστία των ερμηνευτικών (και φορμαλιστικών) παραδόσεων, όπως παρουσιάστηκαν προηγούμενα, εντάσσοντας τις "ερμηνείες" αυτές σε ένα οιονεί μακρο-θεωρητικό πλαίσιο μέσω του εντοπισμού και της κριτικής του ψευδούς τους χαρακτήρα- χωρίς να αναπτύξει βέβαια περαιτέρω τον τρόπο ένταξής τους.

Ο Von Wright, τον οποίο επικαλείται ο Ricoeur από τη σκοπιά της ερμηνευτικής παράδοσης, προσεγγίζει την κατηγορία της αιτιότητας, που είναι μια λογική κατηγορία, με τους «πρακτικούς όρους» μιας θεωρίας της δράσης. Για τον ίδιο, δεν εντοπίζεται λογική αναγκαιότητα στη μετάβαση από την «κανονιστική αναγκαιότητα» (με την έννοια των "γενικών νόμων") στην εμπειρική πραγματικότητα και έτσι εμφανίζεται το «τυχαίο» (accidental), το «συγκυριακό» (contingent). Η αλήθεια των νόμων υπερβαίνει την εμπειρία και δεν επιβεβαιώνεται ποτέ πλήρως εξ' αρχής. Είτε κάτι «απλά συνέβη» είτε «το κάναμε να συμβεί», οι αιτίες παραμένουν συμπτωματικές ως προς τη φύση τους, διότι η αιτιότητα που διαπερνά το σύμπαν ξεπερνά τα ανθρώπινα μέτρα (βλ. Von Wright, 1971:18-22,74). Μια αιτία είναι «κάτω από ορισμένες συνθήκες» (συγκυριακά) αναγκαία ή επαρκής συνθήκη για το αποτέλεσμα. Δράση και αποτέλεσμα συνδέονται εσωτερικά/λογικά/ενδογενώς και όχι αιτιακά (causal)/εξωτερικά/εξωγενώς. Το αποτέλεσμα είναι ουσιώδες μέρος της δράσης. Ο άνθρωπος δεν δρα μόνο για να επιφέρει κάποια αποτελέσματα στα πλαίσια ενός «μερικώς (οιονεί) κλειστού συστήματος», αλλά και για να παρέμβει στην πορεία των γεγονότων της φύσης. Έτσι προκύπτουν οι αθέλητες συνέπειες της δράσης και η «τυχειότητα» (Von Wright, 1971:67-8,70). Σύμφωνα με το Simon (όπως παρατίθεται στο Von Wright,1990:191, υποσημ. 42), οι αιτιακές σχέσεις εμφανίζονται ως «ασύμμετρες», λαμβάνοντας υπόψη ότι εντάσσονται σε ένα πλαίσιο «εξουσίας του ελέγχου και παρέμβασης σε ένα δομικό μοντέλο». Η ασυμμετρία των σχέσεων, όπως προκύπτει μέσα από αυτό το πλαίσιο αγώνων «εξουσίας», εντάσσει το συγκυριακό στην κατηγορία της αιτιότητας αλλά και

στη θεωρία της δράσης. Η δόμηση της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση και τους άλλους ανθρώπους στη βάση της ιδιοποίησης είναι που αφήνει το περιθώριο της ενδεχομενικότητας στην κατανόηση και την εξήγηση του ανθρώπινου “γίνεσθαι”.

Η ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου “πράττειν” έγκειται- τουλάχιστον όσον αφορά την κατηγορία της αιτιότητας και την θεωρία της δράσης- στην εξής πρόταση: «η έννοια της αιτιότητας προϋποθέτει την έννοια της ελευθερίας». Μόνο μέσω της ανθρώπινης δράσης/πράξης, της ιδέας ότι «κάνω πράγματα», μπορούν να συλληφθούν οι «ιδέες της αιτίας και του αποτελέσματος». Επειδή είμαστε ελεύθεροι να πράξουμε μπορούμε και να αιτιολογούμε. Από την άλλη, η «ιδέα της αιτιότητας» μπορεί να αποτελεί κίνδυνο για την ανθρώπινη ελευθερία. Η τελευταία διαπίστωση εμπειρικά ισχύει. Ο άνθρωπος δεν ανακαλύπτει μόνο αιτιακές συνδέσεις που ισχύουν από το άπειρο παρελθόν ως το άπειρο μέλλον, αλλά και δημιουργεί/παράγει τους όρους συγκρότησης των αιτιακών διασυνδέσεων, που λειτουργούν σε «οιονεί κλειστά συστήματα». Ο ρόλος του είναι ενεργητικός και όχι μόνο ενατενιστικός/παθητικός. Εντοπίζεται έτσι μια διαλεκτική σχέση μεταξύ φυσικής αιτιότητας και ανθρώπινης δράσης. Την ίδια στιγμή που η αιτιότητα μορφώνεται και προϋποθέτει την “ελευθεροσύνη” της πράξης, την ίδια στιγμή η αιτιότητα περιορίζει την πράξη, κάτι που επαληθεύεται σε εμπειρικό επίπεδο. Η «λογική αναγκαιότητα» στη μετάβαση από τις προκείμενες της δράσης (προθετικότητα⁷²) στην κατάληξή της αίρεται. Τα εξηγητικό εγχείρημα που στοχεύει στη δράση δεν μπορεί να στηρίζεται σε μια «λογική απόδειξη», σε νοητικά έλλογα σχήματα, αλλά σε «πρακτικούς» όρους. Σε αυτή την περίπτωση, η «αναγκαιότητα» δεν υπάρχει a priori αλλά διαμορφώνεται και συλλαμβάνεται “ex post actu” (βλ. Von Wright, 1971: 81-2,117).

Ο Von Wright (1971:106,129-30) προτείνει μια «δια-υποκειμενική» προσέγγιση στη θεωρία της δράσης, ακριβώς διότι παρεμβαίνουν παράγοντες του εξωτερικού κόσμου (έξω από το σχήμα πρόθεση –δράση) και αλλάζουν το ίδιο το σχήμα πρόθεση-δράση, μέσο-σκοπός, και το περιεχόμενό του. Τα

---

⁷²Για τον Von Wright (1971: 115), η «προθετικότητα» είναι μέσα στη συμπεριφορά και βρίσκει τη θέση της μέσα σε ένα γενικότερο συγκεκριμένο στόχων και γνωστικών προσανατολισμών.

συμβάντα προσδιορίζονται από το επίπεδο μιας «φυσικής» και μιας «λογικής» (τελεολογικής) αναγκαιότητας. Τα συμβάντα στα δύο αυτά επίπεδα συνδέονται συμπτωματικά. Υπάρχει, επομένως, ένα περιθώριο απροσδιοριστίας στη σύνδεση αυτή λόγω των προβλημάτων που προκύπτουν από τους όρους της εμπρόθετης δράσης του ανθρώπου. Κατά τον Von Wright, η ενδεχομενικότητα εντάσσεται στο εξηγητικό εγχείρημα διττά: από τη μία, συμπτωματικά ως ενταγμένη στη χρονικότητα (ο δρών ξεχνά ή αλλάζει την πρόθεση) και, από την άλλη, ως παρέμβαση εξωτερικών παραγόντων.

Η εννοιακή συγκρότηση της «δράσης» στηρίζεται στην «άγνοια της λειτουργίας των αιτιών» και στην πεποίθηση ότι «συγκεκριμένες αλλαγές θα συμβούν όταν, και μόνο όταν, συμβεί να δράσουμε». Δεν εντοπίζονται συγκεκριμένες αιτιακές συνδέσεις μεταξύ των συγκεκριμένων αλλαγών και της δράσης γι' αυτές τις αλλαγές. Τα «γεγονότα στον κόσμο» δεν προκύπτουν- αποκλειστικά- από το «πράττειν», ακριβώς διότι δεν μπορεί το δρών υποκείμενο να γνωρίζει τι συμβαίνει στο μυαλό του καθώς πράττει, ούτε εντοπίζεται αδιαμεσολάβητη σχέση μεταξύ μέσου-σκοπού, πρόθεσης-δράσης, αιτίου-αιτιατού, λόγω της πολυσχιδείας του "γίγνεσθαι". Εντέλει ο Von Wright διαπιστώνει πως « τα συμβάντα...έχουν...χιουμιανές αιτίες (αίτιο- αιτιατό) ...όμως... δεν έχουμε συνήθως από μόνοι μας... επίγνωση της λειτουργίας τους». Η αλήθεια αυτής της διαπίστωσης αποδεικνύεται-και οφείλει να αποδειχθεί- με βάση τα «εμπειρικά γεγονότα» και όχι με προ-εμπειρικούς όρους (a priori) (βλ. Von Wright, 1971:129-31, 199 υποσημ. 39).

Μέσα από αυτή την ανάλυση του Von Wright προκύπτουν ορισμένες διαπιστώσεις για τον τύπο της «εξήγησης» στις κοινωνικές επιστήμες και την ιστορία. Κατά τον ίδιο, οι οικουμενικές κινητήριες δυνάμεις δεν προσιδιάζουν στην ιστορική εξήγηση, αφού συνδέουν το προς εξήγηση συμβάν με «αιτιακά προηγούμενα» συμβάντα με αναφορά στις «εξωτερικές συνθήκες». Έτσι τα προς εξήγηση συμβάντα θεωρούνται «αιτιατά» δεδομένων «αιτιών». Από την άλλη, κάποιες αλλαγές αιτιολογούνται ως «εσωτερικές αλλαγές» (internal changes)- αλλαγές στις συνθήκες των εσωτερικών κινήτρων (αναγκών και βούλησης). Το ζήτημα είναι η σχέση των αλλαγών στις «εξωτερικές» και «εσωτερικές» συνθήκες και ποιες αλλαγές εκλαμβάνονται ως αιτίες κάθε φορά (Von

Wright,1971:144-5). Κάποιες αλλαγές είναι τεχνολογικού χαρακτήρα (ανθρώπινες) και κάποιες στηρίζονται σε εξωγενείς φυσικούς παράγοντες (γεωφυσικού χαρακτήρα). Αυτές οι αλλαγές συν-προσδιορίζουν τον τύπο της εξήγησης στις ιστορικο-κοινωνικές επιστήμες (βλ. υποσημ. 10 στο Von Wright, 1971:202).

Για να επιτευχθεί μια «πλήρης κατανόηση της παρελθούσας ιστορίας» η τελευταία πρέπει να εκλαμβάνεται ως τέτοια από μια τελεολογική σκοπιά, όπου το «τέλος» της έχει προσδιοριστεί ή-έστω- οριστεί. Επειδή, όμως, υπάρχει μέλλον στην ιστορία, το παρελθόν συνεχώς αναθεωρείται και αναδιαμορφώνεται. Αυτό συμβαίνει, όχι από μια σχετική σκοπιά του εκάστοτε ιστορικού, αλλά είναι ζήτημα εξήγησης-ακριβώς ως γνωσιοθεωρητικό ζήτημα- που στηρίζεται στη διεύρυνση της γνώσης του εκάστοτε παρελθόντος στη βάση των «γεγονότων» (βλ. Von Wright, 1971:144-5). Το ζήτημα είναι αν μπορούν οι άνθρωποι, και ιδιαίτερα αυτοί που ανήκουν σε ομάδες ισχύος, να γνωρίζουν τα αποτελέσματα (results) και τις συνέπειες (consequences) των εμπρόθετων αποφάσεών τους. Στο ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι” εντοπίζεται το εξής σχήμα: ελλείψει των θεσμισμένων διαύλων επικοινωνίας, οι δρώντες επιστρατεύουν νέους διαύλους, που αντιτίθενται στους υπάρχοντες θεσμισμένους κανόνες του κοινωνικού παιχνιδιού. Γίνεται λόγος έτσι για μια «αρνητική» πορεία μετάβασης μέσα στην ιστορία. Πρόκειται για μια ασυνεχή πορεία μετάβασης, όπου το εξηγητικό πρόταγμα δε χάνεται, χάνει μόνο τη χιουμιανή του εκδοχή και την αναφορικότητά του σε «γενικούς νόμους». Η διαδικασία μετάβασης προσδιορίζεται με όρους «εμπρόθετης επιβολής μέσω πρακτικών (του “πράττειν”) αναφορών» (motivational necessitation through practical inferences), με τους όρους που αναλύθηκε παραπάνω. Αυτή η διαδικασία διέπεται από συμπτωματικότητα στις προκείμενες της «θέλησης» (volitions) και της «γνώσης» (cognitions) των δρώντων. Από τη στιγμή, όμως, που αυτές οι «αναφορές» διαμορφώνουν το ακόλουθο “πράττειν” τους προσάπτεται μια λογική αναγκαιότητα. Επομένως, μια θεωρία της δράσης δεν μπορεί να είναι θεωρητικά/λογικά- και σε ιστορικο-κοινωνικό επίπεδο- εντελώς απροσδιόριστη (βλ. Von Wright, 1971:155-6,158-9).

Η εμπρόθετη συμπεριφορά, για λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω, μπορεί να προκύπτει από «άσκοπες επιλογές». Όπου ντετερμινιστικοί όροι προσδιορίζουν την «εμπρόθετη κατανόηση» και την «τελεολογική εξήγηση», εκεί κυριαρχεί η μορφή του ορθολογισμού. Αυτό, όμως, αποτελεί οριακή περίπτωση στο εξηγητικό εγχείρημα. Ο ντετερμινισμός- δεν μπορούμε να πούμε μόνο ότι- υποσκάπτει τους όρους της «(ηθικής) ευθύνης»⁷³, αλλά προσδιορίζει και τα όρια της «ευθύνης», δηλαδή της «προθετικότητας» και της «πιθανής επίγνωσης των συνεπειών της δράσης κάποιου» δρώντος⁷⁴. Τα όρια αυτά, μέσω της κατηγορίας της εξήγησης, δεν μπορούν να λάβουν αιτιακά αναγκαία μορφή. Δεν μπορεί η ανθρώπινη δράση να προσδιοριστεί με καθαρά «ορθολογικούς-τελεολογικούς όρους»⁷⁵.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Ψυχοπαίδη (2005:140), ο Von Wright επιχειρεί να εντοπίσει αναλυτικά σημεία σύγκλισης μεταξύ μιας «θεωρίας της δράσης» και ενός «τελεολογικού τύπου εξήγησης» (στην παράδοση Αριστοτέλη, Hegel, μαρξισμού). Προσανατολίζει έτσι τη θεωρία της εξήγησής του προς μια «πρακτική τελεολογία». Εντόπισε μέσα σε αυτό το εγχείρημα ένα εγγενές πρόβλημα στη διαδικασία της εξήγησης, που προκύπτει όταν οι θεωρίες περί δράσης στηρίζονται στην «καθημερινή συνείδηση» και όχι σε ένα αναστοχαστικό κριτικό εγχείρημα ανασυγκρότησης της τελευταίας, αποκαλύπτοντας το ενδεχόμενο να είναι «ιδεολογική» (να στηρίζεται δηλαδή σε μια “ψευδή ερμηνεία” για την πραγματικότητα). Για τον ίδιο τον Von Wright (1971:203, υποσημ. 12), δεν εντοπίζονται «οικουμενικά παραδείγματα» (universal paradigms) για τις κοινωνικές επιστήμες, όπως συμβαίνει στις φυσικές επιστήμες. Εντοπίζονται, όμως, διαφορετικά «παραδείγματα» που το καθένα παρέχει μια συνεκτική εικόνα για το αντικείμενο της κοινωνικής θεωρίας, καθώς και για τις ανάγκες της «περιγραφής και εξήγησής» του. Κατά συνέπεια, η διαφορά στους διαφορετικούς τύπους θεώρησης και εξήγησης

---

⁷³Το ζήτημα προκύπτει από την αντιπαράθεση μεταξύ ντετερμινισμού και ελεύθερης βούλησης (free-will).

⁷⁴Είτε με την έννοια του ατομικού είτε του συλλογικού υποκειμένου.

⁷⁵Για την παρούσα ανάλυση του όρου του ντετερμινισμού στις ιστορικο-κοινωνικές επιστήμες βλ. Von Wright (1971:165-7).

έγκειται στα διαφορετικά αυτά «παραδείγματα», των οποίων όμως η διαφορετικότητα- μπορεί να- προσλαμβάνει «ιδεολογική» μορφή. Επομένως, για τον Von Wright, μια «κριτική της ιδεολογίας» μπορεί να οδηγήσει σε «επανάσταση» της ιστορικο-κοινωνικής γνώσης. Το κριτικό του αυτό εγχείρημα, εντούτοις, δεν φτάνει σε μεγαλύτερο βάθος. Για τον Ψυχοπαΐδη (2005:140), η «ιδεολογική» κριτική προϋποθέτει μια «κριτική συνείδηση» και την ένταξη μιας «περιχομενικής τελεολογίας» στη «φύση της εξήγησης», που θα στηρίζεται σε κριτική στάση έναντι της «ιστορικότητας» και της «νομιμοποίησης (αξιολόγησης) της εμπρόθετης δράσης».

Anthony Giddens: το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας ανάμεσα στην ερμηνευτική και την τελεολογία

Ο Giddens –κυρίως το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα- τοποθετεί την ανάλυσή του περί κοινωνικής θεωρίας στο πλαίσιο των αδιεξόδων της “ερμηνευτικής” παράδοσης, σημεία της οποίας παρουσιάστηκαν παραπάνω, καθώς και της θετικιστικής⁷⁶ (δομισμός-λειτουργισμός), στην οποία εντάσσει και τη μαρξική⁷⁷/ μαρξιστική προσέγγιση ως προς τις βασικές της προκείμενες. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρεί να θεμελιώσει την κοινωνιολογική επιστήμη -τη θεωρία και τη μέθοδό της-, μέσω μιας προσπάθειας σύγκλισης του σχετικιστικού προσανατολισμού των ερμηνευτικών επιστημολογιών και των ντετερμινιστικού τύπου μοντέλων. Αναθεωρεί το εγχείρημα της ερμηνευτικής κατανόησης ώστε να γεφυρώσει το χάσμα της τελευταίας –όπως αναπτύχθηκε από την ερμηνευτική παράδοση και τις φορμαλιστικές επιστημολογίες, ήδη ξεκινώντας από σχεδόν έναν αιώνα πριν- με την αιτιακή εξήγηση των

---

⁷⁶ Για τη θετικιστική παράδοση βλ. σχετικά Εισαγωγή, υποσ. 2 στην παρούσα εργασία.

⁷⁷ Παρόλη την «κριτική αντίθεση» της μαρξικής/ μαρξιστικής παράδοσης στο θετικιστικό (λειτουργιστικό) προσανατολισμό της παράδοσης του Comte -και την αντίθεση στην ανάπτυξή της τελευταίας μέχρι τη σύγχρονη «ορθόδοξη» παράδοση της «κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και της πολιτικής θεωρίας»-, οι δύο παραδόσεις μοιράζονται κοινές επιστημολογικές προκείμενες του 19^{ου} αιώνα που στοχεύουν προς (και καθιστούν δυνατή και απαραίτητη) μια «επιστημονική κατανόηση των ίδιων των πηγών της ανθρώπινης συμπεριφοράς» ως «λογική επέκταση της επιτυχίας των φυσικών επιστημών», βλ. σχετικά Giddens (1982:69· 1976: 136).

τελεολογικού τύπου παραδόσεων. Με τη “θεωρία δομοποίησης” εντάσσει την επιστημολογική του προσέγγιση ανάμεσα στα δίπολα θεωριών δράσης και δομής, εντάσσοντας το εγχείρημά του στην προσπάθεια εντοπισμού σημείων σύγκλισης μεταξύ κοινωνικών επιστημών και ιστορίας, όπως αναπτύσσεται κυρίως από τη δεκαετία του 1960 κι έπειτα⁷⁸.

Για τον ίδιο (Giddens, 1976:146,151), η κοινωνική θεωρία και γνώση οικοδομείται στα πλαίσια ενός ήδη «προ-ερμηνευμένου κόσμου» από τα ίδια τα «δρώντα υποκείμενα», δηλαδή διαμεσολαβείται από «πλαίσια νοημάτων» (frames of meaning). Η «κατανόηση» (verstehen) έχει κεντρική σημασία, όχι μόνο ως μεθοδολογικός δρόμος αλλά κυρίως ως «οντολογική κατάσταση» του κοινωνικο-ιστορικού “γίνεσθαι”. Αυτό συνεπάγεται αναθεωρήσεις-επιστημολογικής υφής- τόσο στην «κοινωνιολογική μέθοδο», όσο και στην εννοιολόγηση. Κατ’ επέκταση συνέπειες υπάρχουν και στην κατηγορία της αιτιότητας, καθώς «οι αιτιακές σχέσεις»- υπό αυτό το επιστημολογικό πλαίσιο- δεν στηρίζονται σε μηχανιστικού τύπου συνδέσεις, αλλά στα «αποτελέσματα του ανθρώπινου πράττειν». Η εξήγηση έτσι αποκτά χαρακτήρα “ερμηνευτικό”, αφού επιχειρεί να εξηγήσει δράσεις μέσα σε εννοηματικά συγκείμενα⁷⁹. Στις «γενικεύσεις» και τους «οικουμενικούς νόμους» παρεμβαίνουν οι «αθέλητες συνέπειες της εμπρόθετης δράσης» των ανθρώπων. Τότε αυτές οι «γενικεύσεις»

---

⁷⁸Σε αυτό το πλαίσιο σύγκλισης ιστορίας και κοινωνικών επιστημών, όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, εντάσσεται και το ιστορικο-κοινωνιολογικό εγχείρημα του Mann, σε αντίθεση με τη βεμπεριανή προσέγγιση, που, όπως αναλύθηκε προηγουμένα (κομμάτι Α του πρώτου μέρους), διακρίνει την ιστορική επιστήμη από τις επιστήμες της κοινωνίας σε επίπεδο επιστημολογικής θεμελίωσης.

⁷⁹Σύμφωνα με τον Giddens (1979:258-9), η εξήγηση στις κοινωνικές επιστήμες-μπορεί να θεωρηθεί ότι- καθιστά «κατανοητές» (intelligible) τις παρατηρήσεις στο ιστορικο-κοινωνικό “γίνεσθαι”. Αυτή η «κατανόηση» πραγματοποιείται με την ενσωμάτωση των παρατηρήσεων στους «συγκεκριμένους» (contextual) όρους του. Έτσι η διάκριση εξήγησης-κατανόησης λαμβάνει νέα τροπή στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών. Για τον Giddens, η παράδοση της «ερμηνευτικής», που στηρίζεται στην διάκριση εξήγησης-κατανόησης για να διακρίνει τις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες, αποκτά ένα «θετικιστικό» προσανατολισμό για να εξηγήσει την ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα. Καταλήγει πως η κατανόηση της ανθρώπινης δραστηριότητας και η αναζήτηση της «λογικής μορφής» των φυσικών επιστημών, πηγάζουν από «κοινά προβλήματα». Δεν είναι εκ διαμέτρου αντίθετες διαδικασίες.

και οι «νόμοι» αποκτούν νέο χαρακτήρα. Η ανθρώπινη δράση τίθεται στο προσκήνιο της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης. Ωστόσο, η δυνατότητα της δράσης για «γνώση» «αναπτύσσεται» και συνεχώς «διευρύνεται». Η δράση παρεμβαίνει στις «αντικειμενικές αιτιακές συνθήκες» με τρόπο και προσανατολισμό που επιδρά στο μετασχηματισμό τους. Το μέσο αυτής της παρέμβασης της είναι η «γνώση» (knowledge) και η ενσωμάτωσή της, ώστε να «διασφαλιστούν τα αποτελέσματα του ένσκοπου ανθρώπινου πράττειν». Κατ' αυτόν τον τρόπο, γεννιέται η «απροσδιοριστία» στις κοινωνικές επιστήμες, αφού η «γνώση» των συνθηκών της δράσης δεν μπορεί να είναι πλήρης, αλλά συνεχώς «αναπτύσσεται» σε ένα «οροθετημένο ιστορικό πλαίσιο» (βλ. Giddens, 1976:153-4). Με λίγα λόγια, διατυπώνει έναν «μεθοδολογικό κανόνα» (Giddens, 1976:160) - χωρίς να αποκλείει την ύπαρξη «δομικών ιδιοτήτων», που μπορεί να εντοπίσει η κοινωνιολογική «νομολογική ανάλυση»-, σύμφωνα με τον οποίο:

*Η σφαίρα της ανθρώπινης δράσης είναι οροθετημένη.
Οι άνθρωποι παράγουν την κοινωνία, αλλά το κάνουν
ως ιστορικά προσδιορισμένοι δρώντες και όχι κάτω από
συνθήκες της επιλογής τους⁸⁰.*

---

⁸⁰Η μετάφραση είναι δική μας. Πρβλ. παράλληλα τη γνωστή παραδοχή του Marx στο *H 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*: «Οι άνθρωποι δημιουργούν την ίδια τους την ιστορία, τη δημιουργούν όμως όχι όπως τους αρέσει, όχι μέσα σε συνθήκες που οι ίδιοι διαλέγουν, μα μέσα σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, που είναι δοσμένες και που κληροδοτήθηκαν από το παρελθόν». Πρόκειται για παραδοχές του Marx και του Giddens που φαίνεται να συγκλίνουν ως προς το κοινωνικό αντικείμενο, όμως πρέπει να διερευνηθούν στο πλαίσιο των γενικότερων θεωρητικών τους παραδοχών γι' αυτό. Συγκεκριμένα, ο Giddens (1981:27) δηλώνει ρητά, τείνοντας στην οντολογοποίηση της «συμπτωματικότητας» (contingency), ότι «η παραγωγή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης» (το κοινωνικό αντικείμενο- η «παραγωγή» αυτή μαζί με την «αναπαραγωγή των κοινωνικών συστημάτων χωροχρονικά») είναι «πάντα και παντού ένα συγκυριακό επίτευγμα γνωστικά ικανών κοινωνικών δρώντων» και «κάθε αναπαραγωγή... συμπτωματική και ιστορική». Δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο, διότι τότε ελλοχεύει ο κίνδυνος του «λειτουργισμού» (που καταλογίζει στην μαρξική θεωρία), τον οποίο αποκηρύσσει. Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του Giddens (1981), *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press είναι δική μας. Η απροσδιοριστία στο έργο του Giddens λαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο από αυτό της διαλεκτικής ανάλυσης μαρξικού τύπου, με τον πρώτο να τείνει ρητά –όπως είδαμε– στην οντολογοποίηση της, προσδίδοντάς της υπερϊστορικό χαρακτήρα. Μια περαιτέρω

Στο πλαίσιο που ορίζει αυτός ο «κανόνας», ο Giddens (1982:4-7) προτείνει τη θεωρία του περί «δομοποίησης» (theory of structuration), μέσω της ανάλυσης της εννοηματικής εμπρόθετης δράσης με ταυτόχρονη ανάλυση των «μη αναμενόμενων συνθηκών» και των «αθέλητων συνεπειών» αυτής. Για τον ίδιο, «τα κοινωνικά συστήματα δεν έχουν ανάγκες». Κατά συνέπεια, μια κοινωνικοθεωρητική εξήγηση με «λειτουργιστικούς όρους» δεν έχει καμιά εξηγητική ισχύ για το κοινωνικο-ιστορικό “γίγνεσθαι”, αφού παραγνωρίζει το ρόλο των ανθρώπων ως «έλλογων δρώντων υποκειμένων»⁸¹. Αυτή η θεωρία επιχειρεί να συμφιλιώσει μια θεωρία της ανθρώπινης δράσης με μια «θεσμική θεωρία», το υποκείμενο (“ανθρώπινο πράττειν”) με το αντικείμενο («κοινωνικοί θεσμοί») της κοινωνικής θεωρίας. Οι «δομημένες ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων», όπως αυτές προσδιορίζονται χωρο-χρονικά (ιστορικά), είναι ταυτόχρονα το «μέσον» και το «αποτέλεσμα» του κοινωνικού πράττειν⁸². Εντοπίζεται έτσι μια αμοιβαία αλληλοσυσχετιζόμενη σχέση μεταξύ κοινωνικής πράξης και κοινωνικής δομής (η τελευταία με την έννοια των «θεσμών», «κανόνων» και «πόρων»).

Όσον αφορά την κοινωνική δράση, όταν αυτή γίνεται αντικείμενο της θεωρίας, σχετίζεται με τις έννοιες της «δυνατότητας» και της «γνωστικής ικανότητας» (knowledge ability). Η πρώτη έννοια (ως πρόβλημα δράσης) ενέχει την εναλλακτική δυνατότητα δράσης (could have acted otherwise) και έτσι κεντρική θέση στην κοινωνική θεωρία λαμβάνει η έννοια της εξουσίας (power)⁸³. Η έννοια της «γνωστικής ικανότητας» (ως πρόβλημα γνώσης) ενέχει όχι μόνο την «έλλογη συνείδηση», αλλά και την «πρακτική συνείδηση», την

επιστημολογική συγκριτική ανάλυση της μαρξικής προσέγγισης και αυτής του Giddens ξεπερνά τους στόχους της παρούσα εργασίας. Θα επανέλθουμε στο επίμετρο.

⁸¹Για μια κριτική της εξηγητικής ισχύος της «λειτουργιστικής εξήγησης» βλ. Giddens (1996:502-6· 1981:15-7,21-2). Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως τα «κοινωνικά συστήματα δεν έχουν «ανάγκες» (τουλάχιστον όχι με την υφή των αναγκών των «δρώντων υποκειμένων») και πως οι «κοινωνίες» δεν «προσαρμόζονται (adapt) στο περιβάλλον τους», αλλά μόνο τα «μέλη» των τελευταίων, με «γνώση» της δράσης τους. Πρόκειται για μια “μερική” στροφή- θα μπορούσε να πει κάποιος- στον μεθοδολογικό ατομισμό.

⁸²Πρόκειται για την έννοια της «δυσιαδικότητας της δομής», όπως την αναπτύσσει ο Giddens.

⁸³Όπως αναλύθηκε παραπάνω στην παρούσα εργασία, βλ. κομμάτι Γ.

πρακτική γνώση για το πώς «προχωρούμε» στον κοινωνικό στίβο, καθώς και το ασυνείδητο. Οι «θεσμοί», ως «δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων», δεν επιβάλλονται μόνο στην ανθρώπινη πράξη, αλλά και επηρεάζονται από τη «δυνατότητα» των δρώντων. Η «ανθρώπινη γνωστική ικανότητα», όμως, έχει όρια και αυτή η παραδοχή προκαλεί και προκαλείται από την ένταξη στην κοινωνική ανάλυση των «άγνωστων συνθηκών της δράσης» (ακόμη και των ασυνείδητων πηγών της) και των «αθέλητων συνεπειών» της. Οι τελευταίες καθίστανται ταυτόχρονα «άγνωστες συνθήκες της κοινωνικής αναπαραγωγής». Επομένως, σύμφωνα με τη «θεωρία της δομοποίησης», η κοινωνική αναπαραγωγή δεν έχει από μόνη της εξηγητική ισχύ (αν εντοπιστεί), παρά μόνο αν προσδιοριστεί με μη «τελεολογικούς» όρους, με όρους δηλαδή της «οροθετημένης» και «συγκυριακά» (contingently) προσδιορισμένης «γνωστικής ικανότητας» των δρώντων (για όλη την ανάπτυξη της παραγράφου βλ. Giddens, 1982:9-11).

Αυτή τη «συμπτωματικότητα στην ιστορία» οντολογοποιεί ο Collingwood (2001:247)⁸⁴, ήδη από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, υποστηρίζοντας πως τα «συγκυριακά γεγονότα» δεν είναι κομμάτια/μέρη της ιστορίας, αλλά είναι η ίδια η βάση στην οποία στηρίζεται το «παρασκήνιο» και το «σκηνικό» της ιστορίας. Καταλήγει πως με αυτούς τους όρους «η φύση... είναι συμπτωματική». Αυτό που ονομάζουμε «φυσική επιστήμη» και οι «αιτιακές» κατηγορίες που εμπεριέχει, είναι προϊόντα «ανθρωπομορφισμού», προϊόντα της ανθρώπινης ιστορικής γνώσης. Για τον ίδιο (Collingwood, 2001:121-3), «η ιστορία είναι μια συγκυρία της λογικής με τη χρονική τάξη». Πρόκειται για μια προσπάθεια σύμπλευσης «ορθολογισμού» και «εμπειρισμού»,

---

⁸⁴ Η μετάφραση και η έμφαση από το έργο του Collingwood (2001), *The Principles of History* είναι δική μας. Πρόκειται για Άγγλο φιλόσοφο, ιστορικό και αρχαιολόγο, που στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, ασχολούμενος με τη φιλοσοφία της ιστορίας, προσδίδει στη θεωρία του ιστορικές διαστάσεις («ατομικό και συγκεκριμένο») –όπως θα διαφανεί άμεσα παρακάτω-, στη βάση ιστορικοιστικών/ατομικοιστικών όρων θεμελίωσης του ανθρώπινου “γίνεσθαι”, παράλληλα με την ερμηνευτική (και τη φορμαλιστική) επιστημολογική παράδοση. Από τη θεωρία του περί ιστορίας επηρεάζεται η θεωρία περί ιστορίας και η κοινωνική θεωρία του Giddens, ιδίως ως προς τους όρους και τις διαστάσεις που λαμβάνει η “συμπτωματικότητα” στην κατανόηση και την εξήγηση του κοινωνικοϊστορικού “γίνεσθαι”.

«λογικής» και «χρονικής σειράς» μέσα στο ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι”. Το αντικείμενο των ιστορικών επιστημών είναι κάτι που συνεχώς «αλλάζει» και διέπεται όχι από «νόμους» αλλά από τη «συνείδηση των νόμων» αυτών. Η ιστορική γνώση είναι χωρο-χρονικά οροθετημένη, γι’ αυτό η έννοια της αντικειμενικότητας στηρίζεται στη συνεχώς μεταβαλλόμενη συνείδηση ενός (εκάστοτε) «δεδομένου κόσμου»⁸⁵, ο οποίος αλλάζει συνεχώς. Αυτό έχει συνέπειες για την κατηγορία της αιτιότητας, που, ως νοητική κατηγορία, δεσμεύεται στην εκάστοτε «ιστορική γνώση» (βλ. Collingwood, 2001:134-8).

Η διαδικασία κατανόησης και εξήγησης του εκάστοτε παρόντος μέσα από την κατανόηση και εξήγηση («τι» και «γιατί») του παρελθόντος, είναι, κατά τον Collingwood (2001:141-2,178,183-9), μια διαδικασία ημιτελής, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί πλήρως. Η ιστορική εμπειρία «δεν μπορεί ποτέ να εξηγηθεί στην ολότητά της». Πρόκειται για «πρόβλημα γνώσης» και αυτεπίγνωσης, που πηγάζει από το ίδιο του «ανθρώπινου είδους», την «ανθρώπινη βούληση». Αυτή η οροθετημένη αυτεπίγνωση δημιουργεί τη «συμπτωματικότητα» στην ιστορία και την «πιθανότητα» μιας παρελθοντικής ανθρώπινης δράσης να έχει αυτό ή κάποιο άλλο αποτέλεσμα στο παρόν. Το πρόβλημα λαμβάνει γνωσιακές διαστάσεις, ως πρόβλημα που εντοπίζεται στην ιστορική «ροή» (flux), ως πρόβλημα «κατανόησης» των συνθηκών που γέννησαν το κοινωνικό αντικείμενο και το έκαναν «αυτό που είναι». «Ο αφηρημένος κόσμος των μορφών» (γενικευτικοί νόμοι) μπορεί να κατανοηθεί. Σύμφωνα με τον Dray (1995:324-5), η θεωρία του Collingwood εκλαμβάνει το ιστορικό αντικείμενο ως αποτελούμενο από «κοινωνικές ολότητες», οι οποίες μπορούν να συλληφθούν μέσω της «συνθετικής σκέψης», και ως «ατομικό και συγκεκριμένο», στα πλαίσια της ιστοριστικής θεώρησης και του μεθοδολογικού ατομισμού. Βέβαια αναγνωρίζει πως αυτή η θεωρητική σκοπιά ενέχει προβλήματα, καθώς υπερβαίνουν- «τουλάχιστον εν μέρει» - το πεδίο της «οι περίπλοκες ή

---

⁸⁵Σύμφωνα με τον Dray (1995:326-7), ο Collingwood, με τη θεωρία του για τη «φιλοσοφία της ιστορίας» και τις μεθόδους της υπό ένα «ιστορικό-σχετικιστικό» πρίσμα, θέτει στο προσκήνιο την «υπεύθυνη» ανθρώπινη δράση και την «κριτική αναπαράσταση της παλιάς σκέψης» (ως κριτική ανακατασκευή της ιστορικής σκέψης για τις παρελθούσες ανθρώπινες δράσεις). Η «εξήγηση» που θεμελιώνεται σε αυτή τη αέναη διαδικασία «αναπαράστασης» της ιστορίας εμπεριέχει «ιστορική απροσδιοριστία» (ο.π., 323-4). Η έμφαση και η μετάφραση είναι δική μας.

αυθαίρετες δράσεις, ή δράσεις που χαρακτηρίζονται με όρους αθέλητων συνεπειών».

Για τον Giddens (1979:258-9), η εξήγηση στις κοινωνικές επιστήμες- μπορεί να θεωρηθεί ότι- καθιστά «κατανοητές» (intelligible) τις παρατηρήσεις στο ιστορικο-κοινωνικό "γίνεσθαι". Αυτή η κατανόηση πραγματοποιείται με την ενσωμάτωση των παρατηρήσεων στους «συγκειμενικούς» (contextual) όρους τους. Έτσι η διάκριση εξήγησης-κατανόησης λαμβάνει νέα τροπή για τις κοινωνικές επιστήμες, αφού η κατανόηση της ανθρώπινης δραστηριότητας και η αναζήτηση της «λογικής μορφής» (εξήγηση) των φυσικών επιστημών (θετικιστικός προσανατολισμός) πηγάζουν, για τον ίδιο, από «κοινά προβλήματα», δεν είναι αντιδιαμετρικές διαδικασίες.

Οι «αιτιακοί νόμοι» στις κοινωνικές επιστήμες είναι «εγγενώς ιστορικοί»⁸⁶. Είναι «νόμοι» και λειτουργούν ως τέτοιοι κάτω από «ιδιαίτερες συνθήκες» της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, στο πλαίσιο της κοινωνικής αναπαραγωγής που στηρίζεται στην «ανθρώπινη γνωστική ικανότητα». Όμως, οι «αιτιακές σχέσεις» στο εσωτερικό των «νόμων» είναι συνονθύλευμα «ηθελημένων και αθέλητων συνεπειών της αναπαραγωγικής δράσης». Τόσο η «ανθρώπινη γνωστική ικανότητα» όσο και η «δυνατότητα» (doing otherwise) είναι διαστάσεις του πεδίου της ανθρώπινης δράσης, που συμβάλλουν είτε στη συνοχή είτε στην «αλλαγή των κοινωνικών συστημάτων». Σε μια θεωρία, λοιπόν, της δράσης και της κοινωνικής αλλαγής οι «αιτιακοί νόμοι»- με τη θετικιστική χροιά τους- δεν έχουν θέση, ακριβώς διότι- όπως γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω- η ανθρώπινη δράση δεν μπορεί να προσεγγιστεί με

---

⁸⁶Το εγχείρημα της εξήγησης της ανθρώπινης δραστηριότητας στηρίζεται στην προσπάθεια (νοητική) «εξορθολογισμού» της, με όρους, όμως, που υπερβαίνουν-κάποιες φορές- τις προθέσεις της δράσης και προσδιορίζονται από τις «αθέλητες συνέπειες της εμπρόθετης δράσης». Έτσι οι «νόμοι» (κοινωνιολογικοί) καθίστανται ιστορικοί: με την έννοια ότι εμφανίζονται υπό συνθήκες σύνθεσης «ηθελημένων και αθέλητων συνεπειών». Ακόμη είναι ιστορικοί διότι αναφέρονται σε σχέσεις, όχι πάγιες, αλλά ασταθείς και δυναμικές, με την έννοια πως αλλάζουν με την «αλλαγή των συνθηκών του εξορθολογισμού της δράσης». Αυτήν την ανάλυση χρησιμοποιεί ο Giddens για να δείξει τη σύγκλιση- σε επιστημολογικό και γνωσιοθεωρητικό επίπεδο- των κοινωνικών επιστημών και της ιστορίας ως προς το εξηγητικό τους εγχείρημα με σκοπό τη διαφώτιση της κοινωνικο-ιστορικής γνώσης. Για λεπτομερή ανάπτυξη βλ. Giddens (1979: 230-3).

«ντετερμινιστικούς όρους», δηλαδή να «εξηγηθεί» ως «αποτέλεσμα κοινωνικών αιτιών» (βλ. Giddens, 1982:15).

Ο Lichtman⁸⁷(1967:κυρίως 139,142-5,148-50) επιχειρεί να προσεγγίσει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας στις κοινωνικές επιστήμες ως πρόβλημα γνώσης, ως ιδιαίτερο πρόβλημα του ανθρώπινου “γίγνεσθαι”. Η «απροσδιοριστία» στις κοινωνικές επιστήμες στηρίζεται, για τον ίδιο, στην «ικανότητα των ανθρώπινων όντων να αλλάζουν τη συμπεριφορά τους στη βάση της αλλαγής στη σύλληψη των κοινωνικών συνθηκών τους». Κεντρική σημασία λαμβάνουν οι «δομές της γνώσης» (δομές συνείδησης) και οι μετασχηματισμοί της στην «ιστορική αιτιότητα». Οι μετασχηματισμοί αυτοί αλλάζουν και αναθεωρούν όλο το γνωστικό συγκείμενο στο φόντο του οποίου διαμορφώνονται οι άνθρωποι «στόχοι» και τα «μέσα» για να τους επιτύχουν. Ο τρόπος του μετασχηματισμού, της κοινωνικής αλλαγής είναι ασυνεχής, διότι, δεδομένης της «πολυπλοκότητας και της ιστορικότητας της ανθρώπινης κουλτούρας», ο μετασχηματισμός αυτός στηρίζεται σε «εμβόλιμες καινοφανείς» καταστάσεις. Είναι «καινοφανείς» και παρουσιάζονται ως τέτοιες στους κοινωνικούς δρώντες ακριβώς διότι δεν μπορεί να «προβλεφθεί το μέλλον» της - κατά τα άλλα- «έλλογης δραστηριότητάς τους», δηλαδή να προβλεφθούν οι συνέπειές της. Η ίδια η θεωρία για το κοινωνικο-ιστορικό “γίγνεσθαι”- ως μορφή της γνωστικής ικανότητας των ανθρώπινων δρώντων για το “γίγνεσθαι” αυτό- επιδρά στα κοινωνικά φαινόμενα που μελετά με «απροσδιόριστο» (μη υπολογίσιμο) τρόπο. Η «κοινωνική απροσδιοριστία», κατά το Lichtman, ενέχει μια βαθιά εσωτερική αντίφαση. Την ίδια στιγμή που η «απροσδιοριστία» στις κοινωνικές επιστήμες δημιουργεί τη δυνατότητα και αναδύει το πρόταγμα ενός «ολικού αιτιακού ντετερμινισμού» του κοινωνικού αντικειμένου, στη βάση της ανθρώπινης γνωστικής ικανότητας, την ίδια στιγμή αποκλείει την πραγμάτωση/ «τεκμηρίωση» αυτού του προτάγματος, καθώς μέσω της «απροσδιοριστίας» αυτής, αλλάζουν οι όροι της «κοινωνικής ύπαρξης».

---

⁸⁷ Η μετάφραση και η έμφαση από το Lichtman (1967), Indeterminacy in the social sciences, *Inquiry*, vol. 10, είναι δική μας. Πρόκειται για φιλόσοφο και κριτικό κοινωνικό θεωρητικό με μαρξιστικές επιρροές, που, στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, προσεγγίζει το ζήτημα της απροσδιοριστίας και της συμπτωματικότητας στις κοινωνικές επιστήμες, ως πρόβλημα με “γνωστικές” διαστάσεις.

Καταλήγει στη διαπίστωση πως «όσο περισσότερο ελεύθερα, δημιουργικά και “νοήμονα” (intelligent) είναι τα μέλη μιας δεδομένης κοινωνίας» τόσο ασθενέστερη η δυνατότητα πραγμάτωσης και «τεκμηρίωσης» (proof) του εξηγητικού εγχειρήματος του «κοινωνικού ντετερμινισμού», τόσο πιο ακαθόριστη καθίσταται η «κοινωνική δραστηριότητα», και αντιστρόφως. Για τη διευθέτηση αυτής της εσωτερικής αντίφασης, θα έπρεπε η κοινωνική δραστηριότητα να ευθυγραμμιστεί με τη συνεχώς «αναπτυσσόμενη κατανόηση» (growing understanding) και «ανθρώπινη γνωστική ικανότητα», προϋποτίθεται δηλαδή μια λογική σύμπλευση θεωρίας (δομών συνείδησης) και πράξης (δομών πραγματικότητας).

Η κατανόηση, λοιπόν, αναπτύσσεται ως εγχείρημα σύλληψης της συνεχώς αναπτυσσόμενης γνωστικής συσσώρευσης, ως ίδιον του ανθρώπου, και της διαλεκτικής σχέσης της με την κοινωνική δράση, που όμως καταλήγει να είναι ένας φαύλος κύκλος από μια γνωσιακή οπτική. Την ίδια στιγμή που η θεωρία συλλαμβάνει, ταυτόχρονα προστίθεται η ίδια στο πεδίο της γνωστικής συσσώρευσης προς σύλληψη και ούτω καθεξής ατέρμονα⁸⁸. Το πρόβλημα της γνώσης, εφόσον έχει αναγνωρισθεί ως τέτοιο για τις κοινωνικές επιστήμες- ως κεντρικό πρόβλημα της ανθρώπινης δραστηριότητας και της θεωρίας γι’ αυτή-, καθώς τείνει στη λύση του, διευρύνεται ταυτόχρονα. Κάτι τέτοιο, κατά το Lichtman (1967:150), επιχειρεί στη βάση της η «πολιτική δομή» και οργάνωση της ανθρώπινης δραστηριότητας, με σκοπό η «δομή» αυτή να παρέμβει και να επιδράσει στο εγχείρημα της «θεωρίας να κατανοήσει» την ανθρώπινη δραστηριότητα, στον φαύλο κύκλο δηλαδή που αναλύθηκε προηγούμενα. Θα έλεγε κάποιος, πως η «πολιτική δομή», κατά Lichtman, συμβάλλει στο να ελεγχθούν οι «αθέλητες συνέπειες» της ανθρώπινης δράσης –κατά Giddens-, που στη συνέχεια συγκροτούν τις «μη εγνωσμένες» [ως καινοφανείς] στους δρώντες «συνθήκες της δράσης» τους. Συμβάλλει στο να περιοριστούν

---

⁸⁸Πρόκειται για μια μορφή «λογικής απροσδιοριστίας» στα πλαίσια της «ελεύθερης επιλογής», όχι ως πρόβλημα πλήρους «άγνοιας» και «μη προβλεψιμότητας», αλλά ως πρόβλημα που συνοψίζεται ως εξής: «το να επιλέγουμε δεν είναι κάτι που παρατηρείται και προβλέπεται, αλλά που πράττεται» και «δεν υπάρχει συμβάν (evidence)...» μέχρι να πράξουμε, γι’ αυτό η «επιλογή» είναι «λογικά απροσδιόριστη». Για την παραπάνω ανάλυση βλ. MacKay (1960: κυρίως 34-5, 36-7). Η μετάφραση και η έμφαση από την αγγλική γλώσσα είναι δική μας.

(οριοθετηθούν) οι δυνάμεις/δυνατότητες μετασχηματισμού (αθέλγητες συνέπειες->άγνωστες συνθήκες) του παρόντος δεδομένου κοινωνικού συστήματος μέσω της πολιτικής διευθέτησης, ώστε να περιοριστεί η απροσδιοριστία (με το συγκεκριμένο “γνωστικό” περιεχόμενο που έλαβε) στο κοινωνικό-ιστορικό “γίγνεσθαι”.

Πού μένει χώρος, μέσα σε αυτό το επιστημολογικό πλαίσιο δόμησης του κοινωνικού αντικειμένου, για μια κριτική θεώρηση του δεδομένου κοινωνικού συστήματος, η στρεβλότητα (άνισες κοινωνικές σχέσεις) του οποίου γεννά την κοινωνική θεωρία ως αντίδραση “κραυγής”⁸⁹ άρνησης με σκοπό την άρση του; Η ίδια στρεβλότητα συνυφαίνει τις «απροσδιόριστες δυνατότητες» που ωθούν στην αναπαραγωγή ή το μετασχηματισμό του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος με ακαθόριστο τρόπο. Πού μένει χώρος για μια κριτική θεώρηση της έννοιας της «απροσδιοριστίας» και της αταξίας που η τελευταία δημιουργεί; Η αταξία αυτή καλείται να διευθετηθεί από μια “πολιτική δομή”, όταν η απροσδιοριστία προσεγγίζεται μόνο ως πρόβλημα γνώσης/ κατανόησης (ζήτημα του υποκειμένου) και όχι ως πρόβλημα αξιολογικής θεμελίωσης της (προσανατολισμός προς έναν κοινό σκοπό) στην κοινωνική συνύπαρξη (ζήτημα του ίδιου του κοινωνικού αντικειμένου). Απροσδιοριστία- θέλουμε να δείξουμε πως- υπάρχει και γιατί υπάρχει στρεβλότητα, εξουσιαστικές σχέσεις που στηρίζουν άνισες και ασύμμετρες ευκαιρίες πρόσβασης στους «πόρους εξουσίας», όπως είδαμε να δηλώνουν οι περισσότεροι από τους θεωρητικούς, τάσεις της σκέψης των οποίων θεματοποιήσαμε παραπάνω. Όταν η κοινωνική θεωρία προτάσσει- από επιστημολογική και μεθοδολογική σκοπιά- την οντολογοποίηση (μέσω των φορμαλιστικών -και ατομιστικών- ατραπών που επιλέγονται) της παραπάνω στρεβλότητας/ κατάστασης, αντί της κριτικής άρσης της, τότε καταλήγει στην εξωτερική ,πολιτική διευθέτηση της απροσδιοριστίας ως έσχατη λύση, αντί μιας επανασταστικής προοπτικής με όρους -κριτικά, αξιακά και πραξιακά αναστοχαστικής- «περιεχομενικής

---

⁸⁹Όπως αναπτύσσεται στο Holloway J. (2003) *Change the World Without Taking Power*, κυρίως Chapter 3, London: Pluto Press και στο Holloway J. (1991). *In the Beginning Was the Scream. Common Sense*. 11. pp. 69-77. Η μετάφραση είναι δική μας.

τελεολογίας»⁹⁰. Στα αδιέξοδα μιας τέτοιας (επιστημολογικής) προοπτικής και στα τέλματα της σχετικιστικού προσανατολισμού ιστορικο-κοινωνικής σκέψης, τα οποία αναλύθηκαν παραπάνω, -θέλουμε να δείξουμε πως- αναπτύσσεται η κοινωνική θεωρία και η σύγχρονη ιστορικο-κοινωνική σκέψη του Michael Mann, κληρονομώντας αρκετά από τα προβλήματα της θεμελίωσης της κοινωνικής θεωρίας και των κοινωνικών επιστημών (θεωρία αντικειμένου, πρόβλημα κοινωνικής αιτιότητας, εξήγηση, απροσδιοριστία), όπως αναπτύχθηκε κυρίως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στον 20^ο αιώνα (κυρίως ξεκινώντας από τους Menger, Weber, ερμηνευτική σχολή Dilthey, Giddens), τα οποία επιχειρήσαμε να θεματοποιήσουμε- και σε κάποια σημεία να προσεγγίσουμε κριτικά- σε αυτό το πρώτο μέρος.

---

⁹⁰ Βλ. Ψυχοπαίδης (2005:140) στο έργο του *Όροι, Πράξεις, Αξίες*. Η κριτική ανάλυση του θα αναπτυχθεί εκτενέστερα παρακάτω στο επίμετρο της παρούσας εργασίας.

II. Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην ιστορική κοινωνική σκέψη του Michael Mann

Η κοινωνική θεωρία και η ιστορική κοινωνική σκέψη του Mann – θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πως- αναπτύσσεται γύρω από το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην κοινωνικοθεωρητική εξήγηση και τις διαστάσεις που λαμβάνει η απροσδιοριστία αυτή στην ιστορική κοινωνική σκέψη στην προσπάθεια θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών από το δεύτερο μισό του 19^{ου} και κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Το περιεχόμενο και τα εξηγητικά αδιέξοδα του προβλήματος αυτού –που καταλήγουν να καθιστούν προβληματική τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών- πηγάζουν και αναπτύσσονται –σε μεγάλο βαθμό- από την κοινωνικοθεωρητική ανάλυση των φορμαλιστικών επιστημολογικών προσεγγίσεων και της ερμηνευτικής παράδοσης, καθώς και από τα κοινωνικοθεωρητικά εγχειρήματα σύγκλισης των εξηγητικών τελμάτων των δύο παραπάνω προσεγγίσεων –με κυρίαρχο το πρόβλημα της απροσδιοριστίας- με (οιονεί) τελεολογικού τύπου μοντέλα εξήγησης (Giddens, Von Wright από τη δεκαετία του 1960 κι έπειτα) στις κοινωνικές επιστήμες (βλ. αναλυτικά στο μέρος I). Αυτά τα αδιέξοδα και το περιεχόμενο επιχειρούμε να δείξουμε πως κληρονομεί –σε μεγάλο βαθμό- η κοινωνική θεωρία του Mann σε αυτό το δεύτερο μέρος- και με πιο συστηματικό τρόπο στο επίμετρο της παρούσας εργασίας. Πριν προχωρήσουμε στη θεματοποίηση του προβλήματος της απροσδιοριστίας με τον προαναφερθέντα προσανατολισμό, θα επιχειρηθεί μια ανάπτυξη των βασικών σημείων της κοινωνικής θεωρίας του Mann και της θεωρίας του περί ιστορίας (κοινωνικής αλλαγής).

Αυτό που επιχειρούσε να πετύχει ο Mann από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν να διατυπώσει μια γενική θεωρία της «κοινωνικής διαστρωμάτωσης» και «κοινωνικής αλλαγής», στηριζόμενος σε μελέτες ιστορικές για να την υποστηρίξει. Αυτό του το εγχείρημα τελικά πήρε τη μορφή της διατύπωσης μιας «σαρωτικής», όπως την ονομάζει, παγκόσμιας ιστορίας της εξουσίας, ανασκευάζοντας τον Karl Marx και αναθεωρώντας το Max Weber. Έτσι θα

γράφει τέσσερις τόμους με γενικό τίτλο «Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας», το 1986, 1993, 2012 και 2013. Στον πρώτο τόμο διαπραγματεύεται μια ιστορία της εξουσίας στις αγροτικές κοινωνίες, «από τις αρχές (προϊστορία) ως το 1760 μ.Χ.», στο δεύτερο τόμο και στον τρίτο τόμο μια ιστορία της εξουσίας στις βιομηχανικές κοινωνίες, πραγματευόμενος την «ανάπτυξη των τάξεων και των εθνών-κρατών» από το 1760 έως το 1914, και τις «παγκόσμιες αυτοκρατορίες» του 19^{ου} αιώνα και μια παγκόσμια ιστορία του 20^{ου} αιώνα μέχρι το 1945. Στον τέταρτο τόμο με τίτλο «Παγκοσμιοποιήσεις» (Globalizations), παρουσιάζεται μια αναλυτική ιστορία της κοινωνικής εξουσίας από το 1945 έως και σήμερα και επιχειρείται η διατύπωση μιας θεωρίας επανάστασης, μιας θεωρίας της εξουσίας και εντέλει, όπως υποστηρίζει και ο ίδιος, μιας θεωρίας της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτή προκύπτει μέσα από την αναλυτική ιστορία της κοινωνικής εξουσίας, που ο Mann επιχειρεί μέσα στους τόμους του από τις απαρχές ως τις μέρες μας.

Θεωρία περί κοινωνίας

Ο Mann (2008:13-15) παρουσιάζει το μοντέλο του συνολικού έργου του στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του. Αυτό που επιχειρεί να μελετήσει είναι μια ιστορία και μια θεωρία των σχέσεων εξουσίας στις ανθρώπινες κοινωνίες. Αυτή η μελέτη θα είναι ουσιαστικά μια θεωρία και μια ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας εν γένει. Η ανθρώπινη κοινωνία, για τον ίδιο, είναι «πολλαπλά αλληλεπικαλυπτόμενα και διασταυρούμενα κοινωνιο-χωρικά δίκτυα κοινωνικής εξουσίας» και όχι ενιαίες, περικλειστές ολότητες. Δεν πρόκειται για κλειστά κοινωνικά συστήματα, είτε μιλάμε για κράτη, είτε για οικονομία, είτε για πολιτισμό, που επηρεάζουν καθοριστικά την κοινωνική δράση των ατόμων. Πρόκειται για κοινωνικές συγκροτήσεις, στη βάση των αλληλεξαρτήσεων και διασυνδέσεων των τεσσάρων πηγών κοινωνικής εξουσίας, των ιδεολογικών, των πολιτικών, των στρατιωτικών και των οικονομικών πηγών. Τα αλληλεπικαλυπτόμενα αυτά δίκτυα αναφέρονται στην ικανότητα οργάνωσης και ελέγχου των ανθρώπων, των υλικών και των εδαφών και την ανάπτυξη αυτών των οργανώσεων μέσα στην ιστορία. Αυτές οι οργανώσεις δεν είναι

αυτοσκοπός, δεν προκύπτουν από τη «δύναμη των ανθρώπινων επιθυμιών» αλλά αποτελούν τα «θεσμικά μέσα επίτευξης των ανθρώπινων στόχων».

Αυτή η οργανωτική εξουσία είναι η επιβολή της κυριαρχίας στο περιβάλλον του ανθρώπου, τόσο στη θέληση των άλλων ανθρώπων, όσο και στη φύση. Η εξουσία μπορεί να λάβει πολλές μορφές. Μπορεί να είναι *επιμεριστική*, δηλαδή εξουσία του Α επί του Β. Μπορεί να είναι *συλλογική*, δηλαδή μιας ομάδας συνεργαζόμενων προσώπων επί της φύσης ή επί τρίτων μερών. Μπορεί να είναι *εκτεταμένη*, δηλαδή να στηρίζεται στην ικανότητα οργάνωσης των ανθρώπων σε εκτενείς περιοχές, αλλά να υπάρχει ελάχιστη συνεργασία. Μπορεί να είναι *εντατική*, δηλαδή να στηρίζεται στη σφικτή οργάνωση και σε έλεγχο των συμμετεχόντων. Μπορεί να είναι *επιτακτική*, δηλαδή αποτέλεσμα της θέλησης κάποιων ομάδων και θεσμών. Μπορεί να είναι *διάχυτη*, δηλαδή να μην επιβάλλεται ρητά, αλλά αυθόρμητα, ασυνείδητα, αποκεντρωτικά και όχι ως αποτέλεσμα επιβολής και υπακοής αλλά μιας «συναίσθησης» πως οι διαδικασίες που ακολουθούνται είναι ηθικές και φυσικές από την άποψη του κοινού συμφέροντος (βλ. σχήμα 1.1 στο Mann, 2008:22). Ο Mann θα υποστηρίξει πως οι μάζες δεν αντιδρούν και συμμορφώνονται σε αυτά τα δίκτυα εξουσίας γιατί δε διαθέτουν συλλογική οργάνωση για να πράξουν κάτι άλλο (για όλη την ανάπτυξη της παραγράφου βλ. Mann, 2008:21-26). Οι «σχέσεις εξουσίας», με την «εξουσία» να ορίζεται ως η «ικανότητα να αναγκάζεις τους άλλους να κάνουν πράγματα που διαφορετικά δεν θα έκαναν», παρουσιάζονται από τον Mann (2013:1) ως δημιουργές δυνάμεις της κοινωνίας⁹¹.

Ο ορισμός της κοινωνίας δεν στηρίζεται σε μια ενοποιητική αντίληψη περί αυτής, αλλά στην αντίληψή της ως μιας «χαλαρής συνομοσπονδίας διαστρωματωμένων συμμάχων». Μια ενοποιημένη κοινωνία τείνει να γίνει μια θεσμοποιημένη κοινωνία, με την έννοια της θεσμοποίησης των σχέσεων

---

⁹¹Εδώ ο Mann ακολουθεί την ανάλυση του Giddens και του Weber (και του Menger από το πεδίο των «αθέλητων συνεπειών» του ατομικού πράττειν), στις οποίες οι άνισες και ασύμμετρες εξουσιαστικές σχέσεις προσδιορίζονται ως “δομικό χαρακτηριστικό” και συγκροτητικός όρος της κοινωνικής συνύπαρξης. Βέβαια, στο Weber χρησιμοποιείται κυρίως ως ο καταλληλότερος μεθοδολογικός δρόμος, ενώ στον Giddens ως οντολογική κατηγορία της πραγματικότητας και της ανάλυσής της (βλ. μέρος I κυρίως στο κομμάτι Γ της παρούσας εργασίας). Θα επανέλθουμε συστηματικά στο επίμετρο.

εξουσίας, όχι όμως ως στόχος των ανθρώπων, αλλά ως μέσο για την ικανοποίηση στόχων και αναγκών. Οι πηγές/«διαστάσεις» της κοινωνικής εξουσίας είναι η ιδεολογική, στρατιωτική, η οικονομική και η πολιτική. Αυτές οι τέσσερις διαστάσεις είναι ταυτόχρονα: α) «θεσμοί», οιονεί πάγιες αποκρυσταλλώσεις μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης, β) είναι «λειτουργικοί σκοποί» που ανταποκρίνονται στις επιθυμίες/επιδιώξεις των ανθρώπων και γ) «λειτουργικά μέσα» για την επίτευξη στόχων. Αυτές οι τρεις μορφές συνυφαίνονται μέσα στον κοινωνικό τρόπο οργάνωσης της ζωής των ανθρώπων (βλ. Mann, 2008:29). Αυτή η ενοποιητική διαδικασία αφήνει το περιθώριο για μια «εμβόλιμη ανάδυση», που προκαλεί ρήξη στα υπάρχοντα διασταυρούμενα δίκτυα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και τη δημιουργία νέων δικτύων, άρα νέων κοινωνιών, όπως τις ορίζει ο Mann (2008:30-34). Η κοινωνική ζωή δεν έχει ανεξάρτητα πεδία, ούτε δομείται στη βάση μονοσήμαντων σχέσεων, που διέπουν τις λειτουργίες και τις οργανώσεις της εξουσίας. Με λίγα λόγια, είναι πολυπαραγοντική η σύνθεση μιας ανεξάρτητης (όπως φαίνεται τουλάχιστον) πηγής εξουσίας, παρόλο που λαμβάνει μια διακριτή οργανωτική μορφή σε ένα συγκεκριμένο χωρο-χρονικό πλαίσιο. Είναι πολυσήμαντες οι λειτουργικές και οργανωτικές σχέσεις των πηγών της κοινωνικής εξουσίας, κάτι που ο Mann χρησιμοποιεί ως κριτική στη μαρξιστική και νεοβεμπεριανή ορθοδοξία, που δίνουν την πρωτοκαθεδρία σε μία πηγή κοινωνικής εξουσίας (Mann, 2008:35-36).

Η πρώτη πηγή κοινωνικής εξουσίας είναι η ιδεολογική. Οι λειτουργίες της στηρίζονται στο νόημα, τις έννοιες και τις κατηγορίες του νοήματος, στους κανόνες, στις κοινές αντιλήψεις ηθικής και στις αισθητικές τελετουργικές πρακτικές. Η οργάνωση της ιδεολογικής εξουσίας λαμβάνει δύο μορφές. Πρώτον, μπορεί να είναι κοινωνιοχωρικά “υπερβατική”, η οποία είναι μια διάχυτη τεχνική εξουσίας και προκύπτει όταν αναδύονται νέες ιδιότητες στο πλαίσιο του δικτύου των πηγών της κοινωνικής εξουσίας και όταν επιβάλλεται η αντιμετώπιση αναδυόμενων κοινωνικών προβλημάτων (π.χ. χριστιανισμός στην παρακμάζουσα ρωμαϊκή εδαφική αυτοκρατορία). Υπερβαίνει το υπάρχον δίκτυο των αλληλεπιδρώντων πηγών εξουσίας. Δεύτερον, μπορεί να εμφανιστεί ως “εμμενές φρόνημα”, ενισχύοντας ό,τι ήδη υπάρχει, τις υπάρχουσες

αλληλεξαρτήσεις εξουσίας, λαμβάνοντας διάχυτη και εκτεταμένη μορφή, για παράδειγμα η Αυτοκρατορία Ασσυρίων και Περσών, όπου η θρησκεία εντατικοποιεί το εμμενές φρόνημα της τότε άρχουσας τάξης, του αυτοκράτορα και του συναφίου του (Mann, 2008:42-44).

Η δεύτερη πηγή κοινωνικής εξουσίας είναι η οικονομική εξουσία, η οποία, σύμφωνα με το Mann, μπορεί να είναι εντατική και εκτεταμένη, αλλά και διάχυτη και επιτακτική. Αυτή αφορά τον τρόπο παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης (και όχι μόνο στον τρόπο παραγωγής, όπως υποστηρίζει η μαρξική και μαρξιστική παράδοση, κατά τον Mann). Αναδύεται μέσω αυτής της πηγής εξουσίας η κοινωνική διαστρωμάτωση, ως τύπος κατανομής της εξουσίας, και η κοινωνική τάξη, ως οικονομική ομάδα εξουσίας. Για να προσεγγίσει το ζήτημα των τάξεων καταφεύγει στην ιστορία και στα ιστορικά προβλήματα. Κάνει λόγο για ταξική πάλη στην αρχαία Ελλάδα, εκεί όπου του το επιτρέπουν τα ιστορικά τεκμήρια. Διακρίνει τέσσερις φάσεις ανάπτυξης των ταξικών σχέσεων: λανθάνουσες, εκτεταμένες, συμμετρικές και πολιτικές ταξικές δομές και σχέσεις. Σημαντικό είναι να επισημανθεί πως, για το Mann, οι τάξεις δεν είναι η «ατμομηχανή της ιστορίας», όπως για το Μαρξ.

Η οικονομική εξουσία οργανώνεται σε «κυκλώματα πράξης», τόσο ως κυκλώματα εργασίας μιας ομάδας εργατών που κατακτά τη φύση, όσο και ως εκτεταμένα κυκλώματα ανταλλαγής, που εγκλωβίζουν τα άτομα σε συγκεκριμένες απρόσωπες κοινωνικές σχέσεις. Αυτές οι σχέσεις μπορούν να γίνουν ταξικές, μέσω του δυναμικού πεδίου αλληλεξάρτησης της εντατικής τοπικής παραγωγής και των εκτεταμένων κυκλωμάτων ανταλλαγής (Mann, 2008:44-47).

Η τρίτη οργάνωση κοινωνικής εξουσίας είναι η στρατιωτική, η οποία είναι εντατική και εκτεταμένη, συγκεντρωτική και εξαναγκαστική. Στηρίζεται, πρώτον, στο θετικό εξαναγκαστικό έλεγχο (αν τηρούνται αυτά που επιβάλλονται ρητά). Δεύτερον, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στις πρώτες αυτοκρατορίες κυριαρχίας, η συμπεριφορά των ανθρώπων που κατακτιόνταν δεν ήταν δυνατό να ελεγχθεί θετικά (δεν επηρεάζεται δηλαδή εξ ολοκλήρου η καθημερινή τους συμπεριφορά από το γεγονός της επικυριαρχίας κάποιων

ηγετών), τουλάχιστον, όμως περιοριζόταν στα πλαίσια των ορίων που τους είχαν επιβληθεί. Αυτή η δεύτερη μορφή της στρατιωτικής εξουσίας λαμβάνει αρνητική μορφή, στηριζόμενη στο φόβο της ενδεχόμενης επιβολής της εξουσίας των κυρίαρχων αν δεν τηρηθούν τα όρια (Mann, 2008:47-48).

Η τέταρτη πηγή της κοινωνικής εξουσίας είναι η πολιτική, η οποία λαμβάνει χαρακτήρα συγκεντρωτικό, στηρίζεται στη θεσμοποίηση και στην εδαφική ρύθμιση. Μπορεί να λάβει δύο μορφές, αυτή της «κρατικής εξουσίας» και αυτή της «γεωπολιτικής διπλωματίας». Η κρατική εξουσία στηρίζεται στον κεντρικό εξαναγκασμό και σε μια οριοθέτηση εδαφική και επιτακτική. Επομένως διαφέρει ως προς αυτά από τις άλλες πηγές εξουσίας, αφού ασκείται μέσα στις διαχωριστικές γραμμές των συνόρων και δεν επηρεάζει όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Η γεωπολιτική διπλωματία διαπερνά και αναφέρεται στη ρύθμιση των διακρατικών σχέσεων. Ο Mann εντοπίζει δύο τύπους γεωπολιτικής διπλωματίας: την ηγεμονική αυτοκρατορία, που στηρίζεται σε κατακτήσεις και υποτέλεια γειτονικών κρατών, και μια μορφή πολυκρατικού πολιτισμού (για παράδειγμα ο ύστερος μεσαίωνας και η πρώιμη νεωτερική ευρωπαϊκή δυναμική). Εμμένει, μάλιστα, και τονίζει τη σημασία αυτών των μορφών εξουσίας για την κατανόηση της ιστορίας της εξουσίας, ιδιαίτερα στον πρώτο τόμο (Mann, 2008:48-49).

Σε γενικότερο επίπεδο, οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας είναι αλληλεπικαλυπτόμενα δίκτυα εξουσίας, που λειτουργούν και οργανώνονται ως μέσα με σκοπό την ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών. Οι τέσσερις αυτές πηγές λειτουργούν ως ιδεότυποι⁹² (δεν μπορούν να εντοπιστούν σε καθαρή μορφή μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό γίγνεσθαι), δεν διακρίνονται από

---

⁹²Οι τέσσερις πηγές εξουσίας αποτελούν αφηρημένες τυποποιήσεις των πραγματικών κοινωνικών σχέσεων. Ο Mann ακολουθεί το μεθοδολογικό μονοπάτι των φορμαλιστικών επιστημολογικών προσεγγίσεων- και κυρίως της βεμπεριανής προσέγγισης (βλ. Μερos I, κομμάτι Α)- ως προς την κατασκευή “ιδεατών τύπων” για την κοινωνικοθεωρητική προσέγγιση της πραγματικότητας. Καταλήγει όμως έτσι αναπόφευκτα, στα ίδια αδιέξοδα του εξηγητικού σχετικισμού και της απροσδιοριστίας των φορμαλιστικών προσεγγίσεων (αφού δομεί τη θεωρία του περί κοινωνίας κατ’εξοχήν σε αφαιρέσεις από τις πραγματικές ιστορικές σχέσεις), όπως θα διαφανεί παρακάτω μέσα από την ανάλυση συγκριμένων εξηγητικών εγχειρημάτων του- και κυρίως στο επίμετρο.

μια συνέχεια στην ιστορική ροή, αλλά έχουν ασυνεχές χαρακτήρα (άλματα εξουσίας) ως διακριτές οργανώσεις και δρουν διαμορφωτικά στην κοινωνική οργάνωση της ζωής των ανθρώπων. Σκοπός είναι να εντοπιστεί το οργανωτικό ή τα οργανωτικά μέσα που αναδύονται εμβόλιμα ως η πρωταρχική αναδιαρθρωτική δύναμη, βραχυπρόθεσμα (π.χ. στρατιωτική εξουσία) και μακροπρόθεσμα (π.χ. ιδεολογική εξουσία), σε ένα συγκεκριμένο χωρο-χρονικό πλαίσιο. Η ανάλυση εστιάζει σε στιγμές αναδυόμενων κοινωνικών προβλημάτων, στις οποίες οργανώνονται οι πηγές εξουσίας, κυριαρχεί κάποια ή κάποιες από αυτές και ανοίγουν νέο δρόμο στην πορεία της εξουσίας. Οι πηγές εξουσίας λειτουργούν ως «γενικευμένα μέσα» διαμόρφωσης του εκάστοτε δικτύου κοινωνικής εξουσίας και της ιστορίας εν γένει, προσφέρουν διάρθρωση στην κοινωνική δομή και προκαλούν κοινωνική/συλλογική δράση. Τα λόγια του ίδιου του Mann (2008:51) είναι κατατοπιστικά:

Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας είναι «οχήματα ρύθμισης των σιδηροτροχιών»- γιατί οι τροχιές δεν υπάρχουν πριν αποφασιστεί η κατεύθυνση-, που συνδέουν διαφορετικές ράγες και ορίζουν διαφορετικές διαδρομές κατά μήκος του ιστορικού και κοινωνικού εδάφους. Οι στιγμές της ρύθμισης των σιδηροτροχιών, και της εναλλαγής από τη μία στην άλλη, είναι τα σημεία που μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε σε μέγιστο βαθμό το ζήτημα του πρωτείου...[Αυτό] λείπει σε πιο θεσμοποιημένες περιόδους.

Τι σημαίνει, όμως, πιο συγκεκριμένα, δίκτυο αλληλεπίδρασης της κοινωνικής εξουσίας; Κατά περιόδους υπάρχουν πιέσεις για θεσμοποίηση κάποιων κυρίαρχων μορφωμάτων που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των όψεων των τεσσάρων πηγών της κοινωνικής εξουσίας. Σε συγκεκριμένες, όμως, στιγμές στη διαδικασία αυτή της κυριαρχίας αναδύονται εμβόλιμα σημαντικές όψεις των τεσσάρων πηγών της κοινωνικής εξουσίας, που είναι “μη θεσμοποιημένες” στα κυρίαρχα μορφώματα και δίνουν νέα τροπή στο κοινωνικό και ιστορικό γίγνεσθαι. Αυτό συμβαίνει γιατί η κυριαρχία κάποιων μορφωμάτων δεν δύναται να είναι ολοκληρωτική στην κοινωνική ζωή.

Μέσω της αφήγησης της ιστορίας της ανάπτυξης της εξουσίας στις αγροτικές κοινωνίες (Α' τόμος), η οποία δεν είναι μονοδιάστατη, προκύπτει μια «δημιουργική αλληλεπίδραση», μια «διαλεκτική», που φαίνεται να στηρίζει ένα γενικότερο σχήμα, ανάμεσα σε δύο «μακρο-μορφώματα εξουσίας»: τις αυτοκρατορίες κυριαρχίας και τους πολιτισμούς πολλαπλών εξουσιαστικών δρώντων. Οι αυτοκρατορίες κυριαρχίας στηρίχθηκαν κυρίως στα μέσα της στρατιωτικής (συγκεντρωτικός εξαναγκασμός) και πολιτικής εξουσίας (εδαφικός συγκεντρωτισμός και γεωπολιτική ηγεμονία). Οι πολιτισμοί πολλαπλών εξουσιαστικών δρώντων στηρίχθηκαν σε αποκεντρωτικές δυνάμεις και σε μέσα της ιδεολογικής (γενική κουλτούρα) και οικονομικής εξουσίας (όπως οι τάξεις), με τη συνεπικουρία της πολιτικής και γεωπολιτικής οργάνωσης εξουσίας (βλ. Mann, 2008:720-6).

Στα πλαίσια της κοινωνικοϊστορικής του ανάλυσης ο Mann εντοπίζει ένα γενικό μοντέλο που το ονομάζει «μοντέλο της θεσμοποίησης και της εμβόλιμης έκπληξης»⁹³, όπως προαναφέρθηκε. Το σχήμα αυτό εμφανίζεται πολλές φορές μέσα στη διαδικασία ανάπτυξης της κοινωνικής εξουσίας στις αγροτικές κοινωνίες, όμως δεν αποτελεί «ουσία της ιστορίας», για τον ίδιο, δεν θα επαναλαμβάνεται αναγκαστικά για πάντα. Η συγκεκριμένη αντίληψη έγκειται ακριβώς στη δημιουργικότητα αυτού του μοντέλου, η οποία συνίσταται στην ποικιλία των αναπτυξιακών μονοπατιών και των «τελικών εκβάσεων». Βέβαια, ο Mann (2008:729), προσεγγίζοντας την καταγωγή της εξουσίας του σύγχρονου “δυτικού πολιτισμού” στη βάση του προαναφερθέντος σχήματος, δεν επιδιώκει να στηρίξει το συμπέρασμα για μια «μοίρα της Δύσης» προς πιο συγκεντρωτικές και εξαναγκαστικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

Στο πλαίσιο του εγχειρήματος της μελέτης της ιστορίας της εξουσίας – και της κοινωνίας εν γένει- ο Mann διακρίνει τις ανθρώπινες κοινωνίες σε αγροτικές (απαρχές-1760 μ.Χ.) και βιομηχανικές (1760 μ.Χ. και εξής). Το κάνει, όμως, με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Ενώ στις αγροτικές κοινωνίες (Α' τόμος) εντοπίζει γενικά «ατελή» μακρο-σχήματα (όπως είδαμε αμέσως προηγούμενα), στις βιομηχανικές κοινωνίες (ξεκινώντας από τον Β' τόμο) «αντικαθιστά τη

---

⁹³Στα συμπεράσματα του πρώτου τόμου το παρουσιάζει μέσα από μια συγκεκριμένη ιστορία στο Mann (2008: 724-5).

μακρο-διάσταση με τη μικρο-διάσταση», «στενεύει το πεδίο» εστιάζοντας στο δυτικό πολιτισμό. Ο τελευταίος αποτελεί ένα «παράδειγμα» μόνο «πολιτισμού πολλαπλών εξουσιαστικών δρώντων» στο πλαίσιο της «διαλεκτικής μεταξύ αυτοκρατοριών κυριαρχίας και πολιτισμών πολλαπλών εξουσιαστικών δρώντων». Αυτός είναι ο πολιτισμός που «μεταμόρφωσε τον κόσμο» και αποτέλεσε το υπερισχύον πεδίο για τους «αγώνες εξουσίας» μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό γίγνεσθαι (βλ. Mann, 2009:22-3).

Κεντρικό ζήτημα στο Mann (2009:23-32) είναι η «εξήγηση» της μετάβασης από τις αγροτικές στις βιομηχανικές κοινωνίες. Στο εγχείρημά του αυτό, όπως δε θεωρεί τις κοινωνίες ως «ενιαίες ολότητες», έτσι δε θεωρεί και τη διαδικασία μετάβασης ως «ενιαία», αλλά ενταγμένη μέσα στους αγώνες εξουσίας στο πεδίο των «δικτύων εξουσιαστικών σχέσεων αλληλεπίδρασης» (μοντέλο ΙΟΣΠ, το κάθε αρχικό γράμμα για κάθε πηγή εξουσίας). Όπως υποστηρίζει και στον Δ' τόμο με υπότιτλο "Παγκοσμιοποιήσεις" (Mann, 2013:8), «λίγα δίκτυα» αποδεικνύονται κάθε φορά υπερισχύουσες δομές, που αντέχουν στο χρόνο. Κάθε φορά «έχουν νέες μορφές, αλλά παλιές γενεαλογίες». Τα δίκτυα λαμβάνουν «νέες μορφές» στο εκάστοτε χωρο-χρονικό πλαίσιο, αλλά προέρχονται από ένα κοινό υπόβαθρο δικτύων αλληλεπίδρασης, όπως θεωρητικοποιούνται στο μοντέλο ΙΟΣΠ, και διαπερνά την ιστορία της εξουσίας και της κοινωνίας εν γένει. Γι' αυτό και υπάρχει η δυνατότητα για «γενικές αφηγήσεις» υπό ορισμένες προϋποθέσεις («πολλαπλότητα» και όχι «μεγαλεπίβολες» γενικεύσεις). Για τον ίδιο (Mann, 2009:32) οι όροι εξήγησης της μετάβασης συνοψίζονται ως εξής:

ο οικονομικός μετασχηματισμός δεν ήταν μια ενιαία αλλά μια πολλαπλή διαδικασία· η συλλογική διαδικασία επαναστατικοποιήθηκε· οι περισσότερες μορφές επιμεριστικής εξουσίας μεταβλήθηκαν αλλά δεν επαναστατικοποιήθηκαν· οι παραδοσιακοί κυρίαρχοι εξουσιαστικοί δρώντες επιβίωσαν περισσότερο από το αναμενόμενο· και οι εξουσιαστικοί δρώντες είχαν επίγνωση των δομικών μετασχηματισμών, αλλά αυτοί ήταν υπερβολικά σύνθετοι.

Η μετάβαση από την «παλαιότερη ιστορία» δεν ήταν «ασυνεχής», με την έννοια πως δεν άλλαξε ριζικά τους όρους της μέχρι τότε κοινωνικής συνύπαρξης, ούτε καθορίστηκε από μία «οικονομική επανάσταση», τη βιομηχανική. Άλλαξαν «ποιοτικά» οι όροι συγκρότησης της «συλλογικής εξουσίας» (όπως π.χ. «η ικανότητα κινητοποίησης μεγάλου αριθμού ανθρώπων»). Αντίθετα, οι σχέσεις επιμεριστικής εξουσίας δεν άλλαξαν ριζικά/»ποιοτικά», αλλά τέθηκαν σε μια ατραπό συνύφανσης του παλαιού με το νέο, στο πλαίσιο «βαθμιαίων αλλαγών που έδειχναν την τεράστια προσαρμοστικότητα των κυρίαρχων καθεστώτων». Οι «δομικές αλλαγές» στις βιομηχανικές κοινωνίες απαιτούσαν πολύ λιγότερο χρόνο, γι' αυτό και αναπτύχθηκε το επίπεδο «αναστοχαστικότητας» πάνω στις αλλαγές αυτές. Η συνθετότητα, όμως, των αλλαγών αυτών έθεσε το περιθώριο μη προσδιορισμού τους.

Αυτός ο τρόπος θεώρησης της μετάβασης από τις αγροτικές στις βιομηχανικές κοινωνίες έχει κατ' εξοχήν να κάνει με τον τρόπο θεώρησης της κοινωνίας, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω. Όπως οι κοινωνίες δεν αποτελούν στέρεες δομές που εναλλάσσονται, στη θεωρία περί κοινωνίας του Mann, έτσι και οι μορφές «επιμεριστικής εξουσίας» δε μετασηματίστηκαν ριζικά/ «ποιοτικά», αλλά ούτε και εξ' ολοκλήρου συνειδητά και σχεδιασμένα, αφήνοντας το περιθώριο σε τυχαίες καταστάσεις/ συγκυρίες και σε «ημισυνειδητές» δράσεις και «στρατηγικές» (Mann, 2009:33,36). Αφήνουν το περιθώριο για «ασαφείς συνυφάνσεις» στα πλαίσια μιας «μη συστημικής», «μη διαλεκτικής διαδικασίας αλληλεπίδρασης»⁹⁴. Η κοινωνία δεν αποτελεί κοινωνικό σύστημα, ούτε οι «επιμεριστικές σχέσεις εξουσίας» αναπτύσσονται διαλεκτικά μέσα στην ιστορία. Καθεμιά έχει τα δικά της «όρια» και τη δική της «εσωτερική λογική», καθώς δε συνίστανται σε «αυτόνομα επίπεδα» ή «υποσυστήματα». Ο Mann ορά το αντικείμενο ως χαώδες και κατακερματισμένο, το οποίο βάζει σε τάξη μέσω «ιδεοτυπικών» αφαιρέσεων (δίκτυα και πηγές κοινωνικής εξουσίας),

---

⁹⁴Η απροσδιοριστία που πηγάζει από την τυχαιότητα (μη υπολογισιμότητα) και την «ημισυνειδητότητα», ως επιστημολογικές αρχές θεώρησης της κοινωνίας, καθιερώθηκαν στη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών- σε μεγάλο βαθμό- από τις φορμαλιστικές και ερμηνευτικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών -κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} και στον 20^ο αιώνα- και από τις προσπάθειες σύγκλισης των ερμηνευτικών και τελεολογικών παραδόσεων- κυρίως από τον Giddens μετά το 1970. Βλ. μέρος Ι.

συμφωνώντας ρητά σε αυτό το σημείο με το Weber (μέρος I, κομμάτι A) και τη θεωρία του περί κοινωνίας (βλ. Mann, 2008:55,726· Mann, 2013:8,15-6). Η συστηματική κοινωνική ανάλυση της ιστορίας της εξουσίας (και της κοινωνίας) στις αγροτικές κοινωνίες, όπως τις ονομάζει, δεν είναι ενιαίες κοινωνικές συγκροτήσεις. Αποτελούν το γενεαλογικό εκείνο αφαιρετικό υπόβαθρο που μπορεί να θέσει τα ζητήματα και να προσανατολίσει την ανάλυση σε μια ατραπό «εξήγησης» των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών, και της πορείας που οδήγησε σε αυτές. Παρ' όλα αυτά, τις «ιδεοτυπικές» αφαιρέσεις, στις οποίες στηρίζει όλο το θεωρητικό του εγχείρημα ο Mann, δεν μπορεί να τις εντοπίσει κάποιος "καθαρά" στην πραγματικότητα των ανθρώπινων κοινωνιών. Αποτελούν τακτοποιήσεις μόνο μέσω της "διάνοιας" και ad hoc μεθοδολογικές παραδοχές προσέγγισης του κοινωνικού αντικειμένου μέσω της «τυπικής λογικής»⁹⁵ (φορμαλισμός). Και εδώ προκύπτουν ζητήματα της θεωρίας περί ιστορίας και κοινωνικής αλλαγής στο έργο του Mann, προερχόμενα από ζητήματα θεώρησης του αντικειμένου, και αντίστροφα.

Θεωρία περί ιστορίας

Το μοντέλο του Mann αποτελεί μια θεωρητική κατασκευή που απλοποιεί την πραγματικότητα με σκοπό να την αναλύσει ιστορικά και να την κατανοήσει, να καταστήσει κατανοητή την ιστορία της εξουσίας, και της κοινωνίας εν γένει. Σκοπός του είναι να εντοπίσει γενικά σχήματα ή «ατελή πρότυπα» μέσα στην «κοσμοϊστορική διαδικασία» που αναλύει, μέσω της συνύφανσης των τεσσάρων πηγών εξουσίας. Πρόκειται για μια μελέτη μεγάλης κλίμακας που, σύμφωνα με τον Burke (2002:38), σκοπό έχει τη «μελέτη της παγκόσμιας ιστορίας στην παράδοση του Adam Smith, του Karl Marx και του Max Weber», η οποία έχει ως σκοπό να «διακρίνει τους διαφορετικούς τύπους κοινωνίας και να εξηγήσει τη μετάβαση από τον ένα τύπο στον άλλο». Μελετά την «ιστορία της ισχύος» στην ανθρώπινη ιστορία και κοινωνία μέσω της αλληλεπίδρασης «παραγωγής» (οικονομικό), «καταναγκασμού» (στρατιωτικο- πολιτικό) και «γνώσης»

---

⁹⁵Για ανάπτυξη μιας κριτικής στις φορμαλιστικές επιστημολογίες του Menger/Weber βλ. Ψυχοπαίδης (1992: κυρίως 229-31). Θα επανέλθουμε παρακάτω στη συγκεκριμένη κριτική.

(ιδεολογικό), καθώς και της ανάδυσης του σύγχρονου κράτους μέσω, κατά κύριο λόγο, «γεωπολιτικών σχέσεων βίας» (Burke, 2002:242). Ουσιαστικά, επιχειρεί τη μελέτη των τροχιών που λαμβάνει η ιστορία της εξουσίας μέσα στο “κοινωνικο-ιστορικό γίγνεσθαι” μέσω των “ιδεότυπων”, που κατασκευάζει και που αποτελούν τα οργανωτικά μέσα και τις πηγές της κοινωνικής ισχύος, της ιδεολογικής, πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής εξουσίας.

Σε επιστημολογικό και μεθοδολογικό επίπεδο, οι ιδεότυποι που φτιάχνει ο Mann (2008:707-711), είναι απαραίτητοι για την δημιουργία θεωρίας και εννοιών, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του περί κοινωνίας, όπως αναπτύχθηκε προηγούμενα. Για τον ίδιο οι «πραγματικές κοινωνικές δομές» είναι γεμάτες διαφοροποιήσεις, όμως αυτές οι διαφοροποιήσεις είναι κατανοήσιμες και εξηγήσιμες σε μεγάλο βαθμό, εφόσον προσεγγιστούν από τη σκοπιά της ιστορίας, και των «δομών και θεωριών» που προκύπτουν μέσα από την ιστορική ανάλυση, και όχι μέσα από αφηρημένες και συγκριτικές θεωρίες. Αυτή η αντίληψή του διαπερνά το μεθοδολογικό του εγχείρημα.

Μέσω της ιστορικής ανάλυσης και του εμπειρικού ελέγχου, προκύπτει μια γενική “διαδικασία” ανάπτυξης, ως αύξησης των ανθρώπινων ικανοτήτων για συλλογική και επιμεριστική εξουσία. Συνεχώς αναπτύσσονται υποδομές, υλικοτεχνικές και μη, που οδηγούν σε κάποια «άλματα εξουσίας», όπως τα ονομάζει, σε «ασυνέχειες» μέσα στην ιστορία. Είναι κοινωνικές εφευρέσεις που αυξάνουν «τις δυνατότητες» των ανθρώπων στην άσκηση της εξουσίας (Mann, 2008:707-709).

Οι πηγές, όμως, δεν αποτελούν μια δομική ανεξάρτητη μορφή (τελεολογική προσέγγιση), αλλά παραλληλίζονται με τις κοινωνικές σχέσεις και δράσεις μέσω των «αιφνίδιων και εμβόλιμων κρίσεων», που προκύπτουν ενδιάμεσα στις θεσμοποιημένες και κυρίαρχες δομές εξουσίας ενός συγκεκριμένου χωρο-χρόνου. Σύμφωνα με τον ίδιο το Mann (2008:717):

(Πραγματικοί άνδρες και γυναίκες) προσπαθούν να ελέγξουν τον κόσμο και να αυξήσουν τα οφέλη τους μέσα σε αυτόν θεσπίζοντας οργανώσεις εξουσίας... Αυτοί οι αγώνες εξουσίας είναι οι κύριοι παράγοντες

*δόμησης της ιστορίας, αλλά οι εκβάσεις τους
υπήρξαν συχνά οριακές.*

Πρόκειται για αγώνες «εξουσίας», που η «έκβασή» τους δεν είναι σίγουρη, μέσω των οποίων δομείται η ανθρώπινη ιστορία, ως κοινωνική δράση εξουσιαστικών δρώντων (έννοιες που χρησιμοποιούν ο Weber και ο Giddens, βλ. μέρος Ι, κομμάτι Γ της παρούσας εργασίας). Ο Mann, αποδεχόμενος αυτή τη διαπίστωση, επιχειρεί να την τεκμηριώσει μέσω της ιστορικής του ανάλυσης, με στόχο να κατανοηθεί αυτός ο αγώνας ως διαδικασία, που κάποιες φορές παγιώνεται προσωρινά και κάποιες άλλες οδηγεί σε κρίσεις, από τις οποίες προκύπτουν νέες δυναμικές, όχι «τελεολογικά», αλλά που μπορούν ακόμα και να οδηγήσουν τη διαδικασία στην “αυτοαναίρεσή” της. Με λίγα λόγια, η αντίληψη του Mann για την ιστορία και την κοινωνική αλλαγή στηρίζεται σε μια διαδικασία «κοσμοϊστορικής ανάπτυξης», που όμως δεν έχει έναν «αναγκαίο» και «τελεολογικό» χαρακτήρα. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις έχει τυχαίο και συμπτωματικό χαρακτήρα, σε τέτοιο «οριακό» σημείο που, όχι μόνο θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε εναλλακτικές κατευθύνσεις, αλλά θα μπορούσαν οι αλλαγές που προκύπτουν να οδηγήσουν σε «αυτοκαταστροφή» την προηγούμενη διαδικασία (ζήτημα ανομίας και αναρχίας). Αυτή η δυναμική μιας εντελώς διαφορετικής ιστορικής κατεύθυνσης, ο ίδιος υποστηρίζει πως θα μπορούσε να υπάρξει, για παράδειγμα, στην εποχή του σιδήρου και στον ευρωπαϊκό μεσαίωνα. Στον ευρωπαϊκό μεσαίωνα, για παράδειγμα, η λύση ήρθε από την κανονιστική ειρήνευση που διασφάλιζε η «χριστιανική οικουμένη» (βλ. λεπτομερώς στο Mann, 2008: 707-11).

Αυτό που επιχειρεί είναι, για τον ίδιο (Mann, 2008:53-54), μια αναπτυξιακή ιστορία, που δεν έχει αναγκαίο και τελεολογικό χαρακτήρα, «απλώς συνέβη όπως συνέβη». Μελετά την «ανάπτυξη» της κοινωνικής ιστορίας με ένα τρόπο, που μοιάζει «ανιστορικός», αφού μελετά ασυνέχειες. Όμως, οι ικανότητες άσκησης της εξουσίας αναπτύχθηκαν άνισα, μέσω αλμάτων. Με τη συγκεκριμένη μεθοδολογία του, που τη θεωρεί την πλέον κατάλληλη, ο Mann επιχειρεί να μελετήσει και να εξηγήσει αυτά τα άλματα. Με δεδομένο πως η παγκόσμια ιστορία αναπτύσσεται, η ιστορική σύγκριση βοηθά να κατανοήσουμε ότι τα σύγχρονα προβλήματα είναι «καινοφανή». Αυτό, όμως,

που είναι κοινό σε κάθε οργάνωση της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, είναι οι «αιφνίδιες και εμβόλιμες κρίσεις» της κοινωνικής συνοχής που οδηγεί στην ανάπτυξη. Η μελέτη της ιστορίας αυτής της διαδικασίας μπορεί να οδηγήσει στην κατανόηση και την εξήγηση της ανθρώπινης κοινωνίας. Ο Mann (2008:55) δηλώνει ρητά ότι ασπάζεται την γενικότερη άποψη και αντίληψη του Weber για τις σχέσεις μεταξύ της κοινωνίας, της ιστορίας και της κοινωνικής δράσης, όμως δεν ακολουθεί πιστά τα μεθοδολογικά του χνάρια. Μάλιστα, τα “νεωτερικά” προβλήματα που, για τον ίδιο, είναι «καινοφανή»⁹⁶, αναδύονται εμβόλιμα σε θεσμούς και παγιώσεις κοινωνικές, που δημιουργήθηκαν εξ αρχής για την αντιμετώπιση παραδοσιακών προβλημάτων τα οποία είχαν προκύψει σε μια προηγούμενη ιστορικά εποχή. Αυτό που επιχειρεί να δείξει είναι πως αυτές οι «αιφνίδιες και εμβόλιμες κρίσεις» μέσα σε θεσμοποιημένες περιόδους μπορούν να αποτελέσουν ένα «γενικό σχήμα», ένα μοντέλο με σημασία για την προσέγγιση της ιστορίας της ανθρωπότητας, των σύγχρονων προβλημάτων και της θεωρίας της κοινωνίας εν γένει. Πρόκειται για το γενικό μοντέλο του Mann που το ονομάζει «μοντέλο της θεσμοποίησης και της εμβόλιμης έκπληξης».

Ένδειξη του μη αναπόφευκτου της ιστορικής ανάπτυξης αποτελεί και η ιστορική πορεία δύο άλλων προτύπων που εντοπίζει στα συμπεράσματα του πρώτου τόμου του. Τα πρώτο πρότυπο είναι η συγκεκριμένη μορφή που παίρνει το μοντέλο της «θεσμοποίησης/εμβόλιμης έκπληξης». Συχνά μήτρα των πηγών της «εμβόλιμης έκπληξης» ήταν μια περιφερειακή εμβόλιμη ανάπτυξη ακριτικών αρχόντων (κατόχων δηλαδή εξουσίας), αντίρροπων δυνάμεων που κυοφορούνταν στη μεθόριο από το κέντρο εξουσίας. Δεν σημαίνει βέβαια αυτό πως δεν υπήρξαν εξαιρέσεις. Το δεύτερο πρότυπο είναι η «μετανάστευση της εξουσίας» προς τα δυτικά και βορειοδυτικά (προς Ευρώπη και Αμερική). Αυτό προκύπτει μέσα από την ιστορική του αφήγηση, αλλά δεν το εντάσσει σε ένα γενικότερο εξελικτικό σχήμα. Για τον ίδιο αυτό συνέβη επειδή έτυχε να συμπέσουν τρεις παράγοντες οικολογικής και κοινωνικής προέλευσης: η έρημος

---

⁹⁶Γι' αυτό το λόγο υποστηρίζει πως η ιστορία αναπτύσσεται «μη διαλεκτικά» και «μη συστηματικά», καθώς τα προβλήματα αυτά δεν προκύπτουν μέσω μιας εσωτερικής λογικής με ό,τι προηγείται (βλ. Mann, 2009:21). Μ' αυτόν τον τρόπο επιχειρεί να ξεφύγει από τα αδιέξοδα των τελεολογικού τύπου μοντέλων. Θα επανέλθουμε στο παρόν ζήτημα παρακάτω.

στα νότια, οι μεγάλες αυτοκρατορίες στα ανατολικά και βορειοανατολικά και δύο γεωλογικές ιδιαιτερότητες στα δυτικά ευρωπαϊκά εδάφη. Πρώτον, τα βρόχινα, πλούσια, υγρότερα εδάφη και, δεύτερον, η ποικιλομορφία των ακτών της Μεσογείου, της Βαλτικής, της Μαύρης Θάλασσας και του Ατλαντικού. Βυθιζόμενος κανείς στην ιστορία μπορεί να κατανοήσει πως η «κοσμοϊστορική ανάπτυξη» προς τα δυτικά προχωρά τυχαία, ως αποτέλεσμα φυσικών και ιστορικών συμπτώσεων και εξωτερικών παραγόντων (Mann, 2008:729).

Αυτά τα πρότυπα που στηρίζουν μια «ιστορική διαλεκτική» που ενέχει κανονικότητα (normal historical dialectic), όπως είδαμε παραπάνω πως εντοπίστηκε στον πρώτο τόμο και συνεχίζει και στους επόμενους, δεν επαναλαμβάνεται -ούτε θα επαναλαμβάνεται- συνεχώς μέσα στο ιστορικό “γίγνεσθαι”, αλλά ενδέχεται να έχει ένα «τέλος». Κατά το Mann (2013:427), η αντίδραση και η «διαδοχή» δεν θα ξεκινά αναγκαία και ες αεί από την «περιφέρεια», αλλά πλέον, σε έναν κόσμο παγκοσμιοποιήσεων σε πολλαπλά επίπεδα, από το «επίπεδο της παγκόσμιας γεωπολιτικής».

Στηρίζει αυτή την ιστορική του αντίληψη στη γενικότερη θεώρησή του για την ιστορία, πως αυτή η τελευταία «δεν επαναλαμβάνει τον εαυτό της» (Mann, 2013:426-7). Κατά πρώτον, για το Mann, κάθε πολιτισμός φαίνεται να έχει τη δική του λογική ανάπτυξης (όχι νόμους που διέπουν όλους τους ανθρώπινους πολιτισμούς). Κατά δεύτερον, τα πεδία/πηγές εξουσίας έχουν το καθένα τις δικές του διακριτές και «ιδιαιτέρες ιδιότητες». Κατά τρίτον, οι κοινωνίες είναι εξαιρετικά πολύπλοκες και οι άνθρωποι πολύ «δημιουργικοί, συναισθηματικοί και ανορθολογικοί» για να επιτρέψουν μια ντετερμινιστική προσέγγιση στο πλαίσιο της μελέτης τους. Σε αυτό το σημείο καθίσταται κατανοητή η άμεση και επακόλουθη σχέση των προβλημάτων της θεωρίας περί του αντικειμένου (ανορθολογισμός, ιστορισμός, φορμαλισμός⁹⁷) με τα

---

⁹⁷ Προβλήματα που κληρονομεί κυρίως από τις φορμαλιστικές επιστημολογικές παραδόσεις και τον ερμηνευτικό τους εξηγητικό προσανατολισμό, όπως από την ιστορική κοινωνική σκέψη του Giddens, όπως θεματοποιήθηκαν στο μέρος I. Αυτά τα προβλήματα προσδίδουν διαστάσεις απροσδιοριστίας στο εξηγητικό εγχείρημα, διαστάσεις με περιεχόμενο ανορθολογικό, αγνωστικιστικό και φορμαλιστικό, όπως αναλύθηκαν παραπάνω.

προβλήματα της θεωρίας περί της ιστορίας αυτού (του αντικειμένου), όπως θα αποκρυσταλλωθούν παρακάτω στον τρόπο που αιτιολογεί και εξηγεί.

Βέβαια, ο Mann (2013: 426-7), στο πλαίσιο της μελέτης της πρώιμης μοντέρνας και της μοντέρνας Ευρώπης από το 1760 έως το 2011, εντοπίζει «συνέχεια» στην ανάπτυξη του καπιταλισμού και των «κοινωνικών τάξεών του», καθώς και στην «ανάπτυξη των εθνών-κρατών», όπως αποδεικνύονται μέσα από τις ιμπεριαλιστικές μεγάλες αυτοκρατορίες. Αυτό του επιτρέπει να διατυπώσει «σημαντικές γενικεύσεις» (ενάντια στο Weber) αλλά όχι να προσδιορίσει κάποιο «τελικό πρωτείο» (ενάντια στο Marx). Αυτή είναι και η φιλοδοξία του. Σε αυτό το σημείο ως κεντρικό ζήτημα τίθεται το πρόβλημα της αιτιότητας στο εξηγητικό του εγχείρημα, που προσλαμβάνει απροσδιόριστες διαστάσεις, η υφή και ο χαρακτήρας των οποίων είναι αναγκαίο να προσδιοριστούν.

Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας

Το μοντέλο αυτό (ΙΟΣΠ, το κάθε αρχικό γράμμα για κάθε πηγή εξουσίας) είναι κοινωνιο-χωρικό και οργανωτικό. Από τη μία, φιλοδοξεί να προβεί σε μια μέτρηση της κοινωνιο-χωρικής οργάνωσης της εξουσίας (απάντηση στο πώς) και, από την άλλη, να εξηγήσει την ανάπτυξη αυτής της οργάνωσης (απάντηση στο γιατί). Εντοπίζει, επίσης, κάποια επεισόδια «μείζονος δομικού μετασχηματισμού» (για παράδειγμα η επανάσταση της εποχής του σιδήρου, η τυπογραφία), στηριζόμενο έτσι σε μια θεώρηση «ασυνεχούς φύσης της ανάπτυξης της εξουσίας». Στη μελέτη της ανθρώπινης κοινωνίας τίθεται το ζήτημα του “τελικού πρωτείου”, του τι είναι σημαντικό σε σχέση με αυτή. Για να απαντήσει σε αυτό το ζήτημα, ο Mann (2008:15-17) ακολουθεί και προτείνει το παράδειγμα του Weber, σε επιστημολογικό και μεθοδολογικό επίπεδο. Προτάσσει την προσέγγιση της ακαταστασίας της κοινωνικής ζωής με την επινόηση κατάλληλα προσαρμοσμένων εννοιών, που προσιδιάζουν στους βεμπεριανούς «ιδεότυπους».

Παραδέχεται ότι πρωταρχική πηγή εξουσίας είναι η «αύξηση της απόλαυσης από τα καλά της ζωής». Όμως για να εξηγήσει την ανθρώπινη

κοινωνία δεν προτάσσει ένα γενικό μοντέλο κινήτρων ή κινητήριων ορμών. Αντί των κινήτρων, ο Mann (2008:18-19) εστιάζει στα δίκτυα αλληλεπιδρώντων προσώπων, τις κοινωνικές σχέσεις, και στα δίκτυα αλληλεπίδρασης με τη φύση, σε αντίθεση με την βεμπεριανή ατομιστική επιστημολογική σκοπιά που εστιάζει στα υποκειμενικά νοήματα των δρώντων (βλ. μέρος I, κομμάτι A). Δε συμφωνεί πως τα κίνητρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εξηγητική δύναμη των κοινωνικών φαινομένων. Δεν ξεκινά από τους σκοπούς, που είναι οι ανάγκες και οι ορμές, αλλά από τα μέσα, τα δίκτυα εξουσίας που οργανώνει ο άνθρωπος. Εκλαμβάνει τις σχέσεις εξουσίας ως αναδυόμενες ανάγκες, ως οργανωτικά αποτελεσματικά μέσα για την ικανοποίηση άλλων ανθρώπινων αναγκών.

Αν στόχος είναι η προσέγγιση ενός “τελικού πρωτείου”, αυτό δε μπορεί να απαντηθεί, κατά το Mann, στην εργασία του. Το «αιτιώδες μοντέλο» της οργανωμένης εξουσίας, που αναπτύσσει, δε δύναται να προσδιορίσει ποια μορφή εξουσίας καθορίζει «τη μορφή των κοινωνιών» (βλ. σχήμα 1.2 στο Mann, 2008:50). Ο εμπειρικός έλεγχος κρίνεται αναγκαίος, αλλά, για τον ίδιο, «οφείλει να είναι ιστορικός». Για να στηρίξει αυτή τη διαπίστωσή του προτάσσει κάποια επιχειρήματα. Πρώτον, υποστηρίζει πως μελετά «διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής». Δεύτερον, τίθεται ένα ζήτημα μεθοδολογικής υφής, αφού οι κοινωνίες δεν εκλαμβάνονται ως ενιαία μορφώματα ως «αυτάρκειες ενότητες», που μπορούν να συγκριθούν στο χώρο και στο χρόνο. Σημασία έχουν οι ιδιαίτερες συνθήκες «περιφερειακής αλληλεπίδρασης», όπως τις ονομάζει, που είναι μοναδικές κατά κύριο λόγο, επομένως η επιτυχία ενός εγχειρήματος συγκριτικής κοινωνιολογίας είναι περιορισμένη (αντί αυτής προτείνει μια ιστορική κοινωνιολογία). Τρίτον, σε μεθοδολογικό επίπεδο, προβαίνει σε έναν “ποσοτικό” προσδιορισμό των εξουσιαστικών ικανοτήτων και των υποδομών που αυτές αναπτύσσουν μέσα στην ιστορία, υποστηρίζοντας πως η εξουσία -πάνω στη φύση και στον άνθρωπο- εντάσσεται σε μια διαδικασία συνεχούς “ανάπτυξης” στο ιστορικό “γίγνεσθαι”(η εξουσία και οι υποδομές της συνεχώς αναπτύσσονται). Επομένως κεντρικό ρόλο παίζει η κατανόηση αυτής της διαδικασίας ανάπτυξης της εξουσίας, η κατανόηση της ιστορίας της εξουσίας, και όχι οι συγκρίσεις (παρόλο που κάποιες φορές τις πραγματοποιεί) ανά τη υφήλιο. Πρόκειται για ένα κοινωνιο-χωρικό και οργανωτικό μοντέλο (ΙΟΣΠ),

που μελετά τον «παγκόσμιο χρόνο», όπως αναφέρει, την ιστορία της ισχυρότερης ανθρώπινης κοινωνίας (του νεότερου δυτικού πολιτισμού και της Σοβιετικής επικράτειας), από την άποψη της δυναμικής ανάπτυξης της κοινωνικής ισχύος, από το 3000 π.Χ. μέχρι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα (Mann, 2008:52-54).

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, ο Mann (2008:705-707) δε δέχεται πως οι οικονομικές σχέσεις εξουσίας είναι «ο κινητήριο μοχλός της ιστορίας», ούτε πως κάποια άλλη πηγή, ή κάποια σχέση μεταξύ των πηγών μπορεί να στηρίζει ένα γενικό σχήμα στις ιστορικές μεταβολές που μελετά στον πρώτο τόμο. Υπάρχουν μόνο «ατελή πρότυπα», που υπόκεινται στους «νόμους» των μορφών της κοινωνικής δράσης, για να παραθέσει τη φορμαλιστική θεώρηση του Weber για την κοινωνία, την ιστορία και την κοινωνική δράση, την οποία δεδηλωμένα ακολουθεί (βλ. λεπτομερώς Mann, 2008:707). Ασκει έτσι κριτική στον ιστορικό υλισμό, αλλά και στους θεωρητικούς που προσδίδουν το τελικό πρωτείο μέσα στο “ιστορικό γίγνεσθαι” σε κάποια πηγή εξουσίας μεμονωμένα.

Αντλώντας ένα παράδειγμα από το δεύτερο τόμο του, ο Mann (2009:42-4,46) υποστηρίζει πως «οι μείζονες κοινωνικές αλλαγές δεν οργανώνονται ποτέ από ενιαίες, καθαρές τάξεις». Οι «τάξεις» (ως οικονομική πηγή οργάνωσης της κοινωνικής εξουσίας) δεν μπορούν να ιδωθούν ως «καθαρές οικονομικές ομάδες», που είναι ικανές να δράσουν ευρέως συλλογικά, διότι είναι ετερογενείς και αποτέλεσμα συνύφανσης και των άλλων πηγών εξουσίας, πέρα από την οικονομική. Μάλιστα, θεωρεί «ανόητα ουτοπικό» και απίθανο μια τάξη θύμα να μπορέσει να επαναστατήσει ανατρέποντας με δική της ευθύνη τις εκμεταλλευτικές σχέσεις και τις σχέσεις κοινωνικής διαστρωμάτωσης που έχουν διαμορφωθεί μέχρι τότε. Εδώ βέβαια προϋποθέτει αυτή την αδυναμία που οφείλει να αναπτύξει (με πραξιακούς- αναστοχαστικούς και αξιολογικούς όρους) και να επιχειρήσει να εξηγήσει⁹⁸.

Όπως διαφαίνεται ήδη μέσω της παραπάνω ανάλυσης του μοντέλου του τετράτομου έργου του Mann, προκύπτουν διάφορα ζητήματα επιστημολογικής

---

⁹⁸Βλ. Ψυχοπαίδης (2005, κυρίως το τρίτο κεφάλαιο) .Θα αναφερθούμε παρακάτω στο επίμετρο σε αυτή την κριτική που είναι βαθιά μαρξικού τύπου κριτική.

και μεθοδολογικής υφής. Το μοντέλο του, αυτό της «θεσμοποίησης και της εμβόλιμης έκπληξης», είναι «μη συστηματικό» και «μη διαλεκτικό», αλλά επιθυμεί να σκιαγραφήσει το χαρακτήρα και τις απαρχές της κοινωνικής εξουσίας (Mann, 2009:36). Με αυτούς τους όρους δηλώνεται ένας βαθμός απροσδιοριστίας στο εξηγητικό εγχείρημα του Mann, ο οποίος δεν αναπτύσσει ένα αιτιοκρατικό μοντέλο εξήγησης, αναζητώντας μια γενικευτική εξήγηση ή το «τελικό πρωτείο» κάθε φορά σε κάποιο παράγοντα, αλλά ένα «αιτιώδες μοντέλο», αναζητώντας πολυπαραγοντικές (multicausal) αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στα δίκτυα εξουσίας, που για τον ίδιο προσδιορίζουν τη συγκρότηση της κοινωνικής ζωής από τις απαρχές έως το σύγχρονο δυτικό πολιτισμό.

Το δίκτυο των αλληλεπικαλυπτόμενων εξουσιαστικών σχέσεων, υπό το πρίσμα των οποίων μελετά ο Mann την κοινωνία, αναδεικνύει ένα επίπεδο τυχαιότητας και συμπτωματικότητας στο "ιστορικό γίνεσθαι". Με ποια έννοια, όμως τυχαίο και συμπτωματικό; Ποιος είναι προσδιορισμός αυτών των όρων; Σύμφωνα με τον ίδιο (Mann, 2009:35-36), δεν εντοπίζεται αναγκαιότητα στην πορεία που λαμβάνει η εκάστοτε κοινωνική αλλαγή, την οποία επιχειρεί να αναλύσει, να κατανοήσει και να εξηγήσει (με απώτερο στόχο να δηλώνει τη διατύπωση μιας θεωρίας κοινωνικής αλλαγής). Το αποτέλεσμα δεν είναι απαραίτητα αναγκαίο. Γίνονται λάθη και υπάρχουν «αθέλητες συνέπειες» στο πλαίσιο της κοινωνικής δράσης των εξουσιαστικών δρώντων. Με βάση, όμως, τη θέληση αυτών των δρώντων προσδιορίζονται αυτές οι «αθέλητες συνέπειες». Από το εξουσιαστικό αυτό πλαίσιο προκύπτει το «τυχαίο» στην ιστορική ανάλυση και τη θεωρία κοινωνικής αλλαγής του Mann. Γι' αυτόν, υπάρχουν νόμοι της κοινωνικής δράσης στα πλαίσια δικτύων εξουσίας, αλλά το πώς και το πότε θα προκληθεί μια κοινωνική αλλαγή είναι απροσδιόριστο ⁹⁹.

Η τυχαιότητα, όπως είδαμε να αναπτύσσεται στα *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών* από το Weber (1972a:87-90), δεν τίθεται με την έννοια της «έλλειψης αιτιών» στα πλαίσια ενός αιτιοκρατικού μοντέλου, αλλά με την έννοια του «μη υπολογίσιμου» στα πλαίσια ενός πολυπαραγοντικού «αιτιώδους» μοντέλου. Τυχαίο θεωρείται αυτό που δεν αναμένεται να συμβεί σε

---

⁹⁹ Πρόκειται για τη θεωρητική παραδοχή του Weber περί «τυχαιότητας», όπως αναλύθηκε παραπάνω (κομμάτι Γ, Μέρος Ι), την οποία ακολουθεί ρητά ο Mann.

μια συγκεκριμένη περίπτωση, αν αυτό ιδωθεί από τη σκοπιά μιας «εννοιολογικής ενότητας». Βέβαια, ο Mann δεν θεωρεί την κοινωνία ως ενιαία ενότητα ή “ολότητα”, αλλά ως «δίκτυο αλληλεπικαλυπτόμενων σχέσεων εξουσίας». Συμπτωματικό είναι αυτό που δε μπορεί να εξηγηθεί με βάση τους «γενικούς όρους της πορείας των γεγονότων», αλλά με όρους εξωτερικούς αυτών των «γενικών όρων». Ο Weber, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με τις απόψεις του Eduard Meyer, διαγιγνώσκει μια σχέση ανάμεσα στην τυχαιότητα, όπως προσδιορίζεται παραπάνω, και την «ελεύθερη βούληση», που αναδεικνύει ένα βαθμό «αλογικότητας», ανορθολογισμού, αταξίας στο “ιστορικό γίνεσθαι”. Ο ανορθολογισμός αυτός της ιστορίας εμφανίζεται ως πρόβλημα γνώσης, ως πρόβλημα στη διάγνωση των αιτιών- σε όλο το εύρος τους- που οδήγησαν σε κάποιο ιστορικό αποτέλεσμα. Ο Mann (2009:36), στο αιτιώδες μοντέλο του, θίγει τις διαστάσεις της κοινωνικής αλλαγής που έχουν να κάνουν με στρατηγικές, οι οποίες είναι «ημι- συνειδητές» μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, «ασαφείς συνυφάνσεις» και «αθέλητες συνέπειες» των πράξεων των δρώντων. Εντοπίζεται εδώ ένα υπόβαθρο ασύνειδων και ασαφών πράξεων και συσχετίσεων στη θεωρία του Mann για το “ιστορικό γίνεσθαι”. Αυτή την αταξία ευελπιστεί να αντιμετωπίσει και να κατανοήσει μέσω του «αιτιώδους μοντέλου ΙΟΣΠ» που επιστρατεύει για την κοινωνική εξουσία, καταλήγοντας στα ίδια ανορθολογικά τέλματα με τη βεμπεριανή ανάλυση¹⁰⁰.

Ο Kalberg (1994:5-15)¹⁰¹, επιχειρώντας να μελετήσει την “Συγκριτική-Ιστορική Κοινωνιολογία του Max Weber” και να μελετήσει τις επιρροές της σε μετέπειτα κοινωνικοϊστορικά εγχειρήματα ιστορικών κοινωνιολόγων, προσδίδει στη μέθοδο του Mann μια «ερμηνευτική ιστορική προσέγγιση». Με αυτή τη μέθοδο αναδεικνύεται η ιστορική ιδιαιτερότητα κάθε περίπτωσης στη βάση ενός καθοδηγητικού μοντέλου, ενός ερωτήματος, μιας έννοιας ή εννοιών και των σχέσεων μεταξύ τους, χωρίς όμως να προσφεύγει σε υπερβολικές γενικεύσεις. Η αιτιότητα με τον πολυπαραγοντικό χαρακτήρα της αναδύεται από το χρονικό

---

¹⁰⁰ Αυτό συμβαίνει διότι θέτει το πρόβλημα της απροσδιοριστίας ως πρόβλημα γνώσης κι όχι ως αξιολογικό και βαθιά πολιτικό, με όρους Ψυχοπαίδη (2005, ενδεικτικά 147-9). Θα αναφερθούμε σε αυτή την κριτική λεπτομερέστερα στο επίμετρο.

¹⁰¹ Η μετάφραση από την αγγλική γλώσσα της μελέτης του Kalberg (1994) είναι δική μας.

των «ιστορικών γεγονότων», «ένα λεπτομερές και πλούσιο αφήγημα δίνει αιτιώδεις εξηγήσεις».

Το «αιτιώδες μοντέλο ΙΟΣΠ της οργανωμένης εξουσίας» του Mann συνδέει τη δομή με τη δράση στο "κοινωνικόγίνεσθαι" με δυναμικό τρόπο. Η δομή προσδιορίζεται ως μια διαδικασία «θεσμοποίησης», μιας παγίωσης μιας «κυρίαρχης δομής εξουσίας» σε μια συγκεκριμένη χωρο-χρονική περιοχή ως αποτέλεσμα μιας αλληλεπίδρασης των διασταυρούμενων δικτύων εξουσίας. Η δράση είναι που προσδίδει δυναμικό χαρακτήρα στο μοντέλο, καθώς μέσω αυτής αναδύονται «εμβόλιμα δίκτυα» εξουσίας που είναι ανταγωνιστικά των ήδη θεσμοποιημένων. Μέσα σε αυτό το παιχνίδι εξουσίας¹⁰² προσδιορίζεται η σύνδεση της δομής και της δράσης, που, με βεμπεριανούς όρους, σημαίνει το να προσδίδονται «αιτιώδεις εξηγήσεις» στη δράση. Αυτή η διαδικασία, σε συνδυασμό με την ιστορική ανάλυση, προσφέρει «πρότυπα δράσης», «ατελή» μεν, αλλά ικανά να συμβάλλουν σε μια «κατανοητική (verstehende) κοινωνιολογία», όπως τη φαντάστηκαν και τη συστηματοποίησαν ο Weber¹⁰³ και οι ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (βλ. μέρος I της παρούσας εργασίας).

Η εξουσία- και ο αγώνας γι' αυτή- έχει βαρύνουσα σημασία, κατά το Weber, για τις ανθρώπινες κοινωνίες, ως «βασική αιτιώδης δύναμη» για το «πώς αναδύονται και διασπείρονται νέα πρότυπα δράσης» και αποτελεί κινητήριο μοχλό της ιστορικής ανάπτυξης και της κοινωνικής αλλαγής, παρόλο που η «πολυπαραγοντικότητα» (multicausality) αφήνει περιθώριο σε «μοιραία γεγονότα» (μη προσδιορίσιμα) να επιδράσουν αποφασιστικά (βλ. Kalberg, 1994:73-74). Ο Mann, στο πλαίσιο των αγώνων «εξουσίας», δεν επιδιώκει να προβλέψει, ακόμη και όταν εντοπίζει σχήματα που επαναλαμβάνονται στην ιστορία, θεωρώντας πως η ιστορική πορεία θα μπορούσε να λάβει άλλη τροπή (να συμβεί αλλιώς), προτάσσοντας τη συμπτωματοκτικότητα και την τυχαιότητα του κοινωνικού πράττειν στο εξηγητικό του εγχείρημα, εστιάζοντας στους ιδιαίτερους «νόμους» της κοινωνικής δράσης. Βαρύνουσα σημασία γι' αυτόν έχει

---

¹⁰²Η εξουσία εδώ ορίζεται ως η κυρίαρχηση της θέλησης κάποιου στη θέληση κάποιου άλλου (βλ. Kalberg, 1994:71).

¹⁰³Για τη σύνδεση δράσης-δομής στον Weber βλ. Kalberg (1994:46-49).

η κοινωνική δράση, όχι όμως ως εξολοκλήρου ανεξέλεγκτη δράση, αλλά ως δράση που εντάσσεται στο πλαίσιο “αγώνων εξουσίας” (κατά Weber όπως αναπτύχθηκε στο πρώτο μέρος), στο πλαίσιο των οποίων, παρόλη την τυχειότητα και το μη τελεολογικό τους χαρακτήρα, μπορούν να εντοπιστούν «ατελή πρότυπα».

Σε κάποιες συγκεκριμένες εμπειρικές περιπτώσεις, ο Weber δέχεται πως κάποιος παράγοντας μπορεί να έχει κυρίαρχο ή σημαντικότερο ρόλο σε σχέση με τους άλλους. Παρόλη την «τυχειότητα» και το περιθώριο κοινωνικής απροσδιοριστίας, που δεν επιτρέπουν, κατά το Weber, τη διατύπωση γενικών θεωριών, είναι δυνατή η διατύπωση «αιτιωδών εξηγήσεων» για επιμέρους περιπτώσεις και αναπτυξιακές διαδικασίες μέσω «αιτιωδών» διαδικασιών και στρατηγικών που οδηγούν στην αιτιότητα (causality), και όχι στην αιτιοκρατία της μορφής “αίτιο-αιτιατό”(Kalberg, 1994:77).

Στη βάση αυτού του εξηγητικού πλαισίου, πιο συγκεκριμένα, ο Mann (2009:κυρίως 934-7) στα θεωρητικά συμπεράσματα του δεύτερου τόμου του, αναγνωρίζει ως κύριες πηγές «κοινωνικής εξουσίας» κατά την περίοδο 1760-1815 το «διευρυμένο καπιταλισμό» και το «μιλιταρισμό των εθνών-κρατών». Κατά την περίοδο 1815-1914, αναδεικνύει ως πρωτεύοντες παράγοντες το «βιομηχανικό καπιταλισμό» (διάχυτη μορφή εξουσίας) και το «έθνος-κράτος» (επιτακτική μορφή εξουσίας). Για τον ίδιο, δε μπορεί να δοθεί το τελικό πρωτείο στον καπιταλισμό σ’ αυτή την περίοδο για τη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής. Η συλλογική ανθρώπινη εξουσία πάνω στη φύση και στους άλλους ανθρώπους (και πολιτισμούς) είναι μεγαλύτερη από ποτέ. Τα μέσα είναι ο καπιταλισμός, τα κράτη, ο μιλιταρισμός, οι επιστημονικές ιδεολογίες. Δεν πρόκειται, όμως, για μια ενιαία, συστημική και εγγενή ανάπτυξη μέσα σε έναν ενιαίο κοινωνικό οργανισμό. Συμπερασματικά, ο Mann δίνει προτεραιότητα στο πολιτικό και οικονομικό πεδίο για τη συγκεκριμένη περίοδο, χωρίς να αποκλείει το ιδεολογικό (π.χ. Γαλλική Επανάσταση) και το στρατιωτικό (π.χ. με κορύφωση τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο), ως συν-διαμορφωτικούς όρους. Οι επιμεριστικές σχέσεις των σύγχρονων δρώντων (μικρο-θεωρητικό επίπεδο) είναι δύσκολο να κατανοηθούν και να προσδιοριστούν καθώς διαπλέκονται με συλλογικές σχέσεις εξουσίας (μακρο-θεωρητικό επίπεδο), στην ατραπό που λαμβάνουν οι

πηγές οργάνωσης της εξουσίας και σε αυτή των «αθέλητων συνεπειών» της δράσης.

Στο τρίτο τόμο (*Παγκόσμιες Αυτοκρατορίες και Επανάσταση, 1890-1945*), κατά τον Mann (2012: 3-4), για την περίοδο 1914-1945, που χαράσσεται από τρία μεγάλα ιστορικά γεγονότα (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μεγάλη Κρίση και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) δε μπορεί να ευσταθεί μια νομολογικού τύπου εξήγηση. Πρώτον, πρόκειται για ιστορικές εμπειρίες μη ομαλού χαρακτήρα καθώς προκάλεσαν ριζικές αλλαγές (τα πάνω-κάτω) στην παγκόσμια ιστορική εμπειρία. Δεύτερον, οι συγκεκριμένες ιστορικές εμπειρίες και η εξήγησή τους – ακολούθως- αφορούν τη Δύση και τη δική της ιστορική εμπειρία. Τρίτον, παρόλο που εντοπίζονται κάποιες «δομικές τάσεις» στη συγκεκριμένη ιστορία της εξουσίας, υπάρχουν «επιδράσεις» και «αποτελέσματα» «συγκυριακά». Στη θέση των «κοινωνικο-επιστημονικών νόμων» τίθεται μια «ιδιογραφικού» τύπου εξήγηση του συγκεκριμένου και «μοναδικού». Πρόκειται- θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος- για ένα ιστοριστικού τύπου επιχείρημα που προσιδιάζει στην εξήγηση του κοινωνικού “γίνεσθαι”, καθώς ακόμη και οι «μακρο-διαδικασίες» μπορεί να έχουν «μοναδικά αποτελέσματα». Με άλλα λόγια, πολλές ιστορικές διαδικασίες και γεγονότα (ακόμη και κοσμοϊστορικής σημασίας) έχουν «πολλαπλές αιτίες» και διαφορετικούς «αιτιακούς διαύλους» (causal chains) για την εξήγησή τους, οι οποίοι συνυφαίνονται με μη προσδιορισίμο, «μη αναμενόμενο», δηλαδή «συμπτωματικό» τρόπο. Συνυφαίνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε κανένας τέτοιος διάυλος να μην μπορεί να εξηγήσει το «αποτέλεσμα», την «έκβαση».

Μελετώντας λοιπόν «μοναδικότητες» στο ανθρώπινο “γίνεσθαι” και τις πηγές της κοινωνικής εξουσίας- της οργάνωσης του “γίνεσθαι”- οι οποίες έχουν καθεμιά τη δική της «λογική ανάπτυξης», ο Mann (2012: 4-5) προτείνει ντεσιζιονιστικά¹⁰⁴ (ανθρώπινη απόφαση) μονοπάτια στην προσπάθεια

---

¹⁰⁴Πρόκειται για έννοια όπως αναλύθηκε στη βεμπεριανή προσέγγιση στο μέρος Ι, κομμάτι Γ. Στα πλαίσια της ύστατης λύσης του ντεσιζιονισμού στην κοινωνικοθεωρητική εξήγηση, επιχειρείται να επιλυθεί η απροσδιοριστία των ερμηνευτικά προσανατολισμένων επιστημολογιών και του μεθοδολογικού ατομιστιστικού προσανατολισμού τους, καθώς και των φορμαλιστικών τυποποιήσεων στη διαδικασία της εννοιολόγησης. Οι διαστάσεις όμως της απροσδιοριστίας

εξήγησης της συνύφανσης αυτών των «μοναδικοτήτων». Όντως κάνει λόγο για τον αποφασιστικό ρόλο «μιας μικρής ομάδας κρατούντων», για παράδειγμα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ή γενικότερα «ατόμων» που κατέχουν θέσεις ισχύος (ιδιαίτερα στο στρατιωτικό πεδίο οργάνωσης της κοινωνικής ζωής).

Με δεδομένο πως η λογική ανάπτυξης των μακροδομών είναι μοναδική και ιδιαίτερη για την καθεμιά και πως η συνύφανση των μακροδομών επιτυγχάνεται με «μη προσδιορισμο τρόπο» το εξηγητικό εγχείρημα του Mann καθίσταται απροσδιόριστο. Στη βάση ιστοριστικών παραδοχών για το ιστορικό “γίγνεσθαι”, ο Mann καταλήγει -στις συγκεκριμένες περιπτώσεις- σε ατομιστικού τύπου εξηγήσεις και σε ντεσιζιονιστικές ατραπούς εξήγησης του αντικειμένου του. Ενώ δηλώνει ρητά –όπως είδαμε προηγούμενα- πως δεν μελετά ατομικές σκοποθεσίες και κίνητρα (σε αντίθεση με το Weber που ακολουθεί το μονοπάτι του μεθοδολογικού ατομισμού), καταλήγει στα τελευταία –κάποιες φορές έστω και για να δείξει την απόκλιση από το υπολογίσιμο-όταν το μακρο-θεωρητικό εξηγητικό του εγχείρημα φτάνει σε απροσδιόριστα τέλματα..

Στα συμπεράσματα του τρίτου τόμου, σχετικά με τις τρεις μεγάλες ανατροπές που αναφέρθηκαν παραπάνω, εντοπίζεται μια τέτοιου είδους συνύφανση μεταξύ των πηγών της κοινωνικής εξουσίας που στηρίζεται τόσο στη «δομή» (σχεδιασμένη οργάνωση) όσο και στη «συμπτωματικότητα», σύμφωνα με την οποία δεν τίθεται ζήτημα «τελικού πρωτείου» (βλ. Mann, 2012:463-6). Παίζει ρόλο η σκοπιά θέασης («με ποιον είσαι») κάθε φορά. Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση όμως ο Mann καταλήγει στην απροσδιοριστία των μεταμοντέρνων την οποία θέλει να αποφύγει. Πιο συγκεκριμένα, θέλει να αποφύγει την βύθιση του εξηγητικού εγχειρήματος των μεταμοντέρνων- στη συγκεκριμένη περίπτωση για την «παγκοσμιοποίηση» των δικτύων εξουσίας

λαμβάνουν πάλι σχετικιστικό προσανατολισμό, καθώς το κοινωνικό αντικείμενο και η εξήγησή του αποδεσμεύονται από την αξιακή (συνεννόηση για έναν κοινό σκοπό) θεμελίωσή τους. Για μια αντίστοιχη κριτική στη βεμπεριανή κοινωνιολογική ανάλυση βλ. ενδεικτικά Ψυχοπαίδης (1992). Θα επανέλθουμε στο επίμετρο.

της κοινωνικής ζωής- στην «απροσδιοριστία»¹⁰⁵ εστιάζοντας ο ίδιος στη συνύφανση «λίγων δικτύων», τα οποία έχουν ενταχθεί σε μια διαδικασία «δομοποίησης» και έχουν διάρκεια στο πραγματικό “γίνεσθαι”. Μέσα, όμως, από αυτή την εξηγητική ατραπό καταλήγει στην «απροσδιοριστία» και την αβεβαιότητα, την οποία επιθυμεί να αποφύγει, κάνοντας λόγο για σκοπιές θέασης και επιλογές «μέρους» μέσα σε μια διαδικασία γεμάτη «συμπτώσεις».

Ο Mann (2013:422-3) αναφέρεται στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής δυναμικής εντάσσοντάς τη σε ένα πλαίσιο «ανταγωνισμού» για να την εξηγήσει. Η δυναμική της μεσαιωνικής Ευρώπης εδραζόταν στον ανταγωνισμό πολλαπλών αντίπαλων εξουσιαστικών δρώντων, οι οποίοι συνέχονταν από έναν χριστιανικό πολιτισμό, ενώνονταν στα πλαίσια της χριστιανικής οικουμένης. Πρόκειται για μια «παραγωγική δυναμική» που εντασσόταν –στα πλαίσια της χριστιανικής οικουμένης- σε ένα «ρυθμιζόμενο ανταγωνισμό». Τους επόμενους αιώνες η δυναμική αυτή αποκρυσταλλώθηκε στον «ανταγωνισμό του καπιταλισμού» και στα «έθνη-κράτη». Η ανάπτυξη της δυναμικής αυτής είχε οριακά σημεία, σημεία κρίσης, όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και η μεγάλη οικονομική κρίση του μεσοπολέμου. Προχωρά μέσα από συγκρουσιακά συγκείμενα και πεδία. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι αποκρυσταλώσεις αυτές (καπιταλισμός, έθνη-κράτη) ξεκίνησαν συστηματικά να παγκοσμιοποιούνται, αντί να φθίνουν. Μάλιστα αυτό που προτείνει ως αναγκαίο είναι η ανάπτυξη «δια-εθνικών» και «διεθνών δικτύων αλληλεπίδρασης» για την αντιμετώπιση μελλοντικών κρίσεων.

Στη βάση αυτής της αναλυτικής επισκόπησης της ευρωπαϊκής δυναμικής, δεν μπορεί να εντοπιστεί κάποιο «τελικό πρωτείο» για την περίοδο 1945-2011,

---

¹⁰⁵ Πρόκειται για τη θέση της προσέγγισης των μεταμοντέρνων -και άλλων που τείνουν σε αυτή τη θέση με μικροδιορθώσεις (αναφέρει Appadurai και Baumann ανάμεσα σε άλλους), που εκλαμβάνουν την κοινωνία ως «απεριόριστα πολύπλοκη και ανεξήγητη» καταλήγοντας στον απόλυτο σχετικισμό («ρευστότητα, κατακερματισμό, απροσδιοριστία»). Ο ίδιος ο Mann διατείνεται πως αποφεύγει με την κοινωνική θεωρία και τη θεωρία για την κοινωνική εξουσία, που επιχειρεί στους τέσσερις τόμους του, τα απροσδιόριστα τέλματα του εξηγητικού εγχειρήματος των μεταμοντέρνων. Για μια αναφορά του Mann στην απροσδιοριστία και τα τέλματα της εξήγησης των μεταμοντέρνων βλ. Mann (2013:7-8).

καθώς η «ανθρώπινη αλληλεπίδραση» είναι ατέρμονη, δεν υπάρχει «απαραίτητα συνεχής πρόοδος». «Αθέλγητες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης» προκαλούν την ανάδυση «καινοφανών προβλημάτων» με «πολλαπλά πιθανά αποτελέσματα». Προκρίνει βέβαια τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις εξουσίας. Οι πρώτες και οι «δομές» που συνυφαίνονται στο πλαίσιο τους προκαλούν «βαθμιαίες», αλλά και τις μεγαλύτερες αλλαγές. Οι δεύτερες αποκρυσταλλώνονται στο «εθνικό» κρατικό «κλουβί» και στις «γεωπολιτικές διακρατικές σχέσεις» και αποτελούν τη «θεσμοποίηση των άλλων πηγών εξουσίας σε δεδομένες επικράτειες». Ο καπιταλισμός είναι «ένας» και αποτελεί «παγκόσμια πηγή οικονομικής εξουσίας» από την μεταπολεμική περίοδο και έπειτα. Όμως, κατά πρώτον, δε δρα μόνος του στην παγκόσμια ιστορική σκηνή, αλλά συν-καθορίζεται από τον κρατισμό (πολιτική πηγή εξουσίας) και αλληλεπιδρά με δομές, όπως οι «ελεύθερες αγορές», και ο «κρατικός σοσιαλισμός» και η «κοινωνική δημοκρατία». Κατά δεύτερον, οι καπιταλιστικές οικονομικές σχέσεις συνυφαίνονται στα πλαίσια του «έθνους-κράτους», τουτέστιν στο πλαίσιο «κρατικών καπιταλισμών» (βλ. Mann, 2013:428-32).

Στη δόμηση του αντικειμένου και στην εξήγησή του ο Mann εμπλέκει το πλαίσιο του «ανταγωνισμού» και του «αγώνα», ακολουθώντας τη βεμπεριανή προσέγγιση (μέρος I, Γ). Αυτός ο «αγώνας» γεννά τη συμπτωματικότητα και την παρεμβολή εξωτερικών/τυχαίων παραγόντων και συνθηκών, και εξηγείται με βάση αυτές τις συνθήκες- όπως φάνηκε παραπάνω για την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής δυναμικής. Στις συνθήκες όμως αυτές –και στους τυχαίους παράγοντες- δεν εντοπίζεται καμιά είδους αναγκαία ανάπτυξη και εσωτερική λογική (διαλεκτική σχέση), καθώς το πλαίσιο αυτό του «ανταγωνισμού» κατακερματίζει το κοινωνικό αντικείμενο (κοινωνική συνύπαρξη), το οποίο καλείται να ενώσει –τρόπον τινά- ξανά η διάνοια μέσω αφηρημένων σχεσιακών τύπων (πηγές εξουσίας ως «ιδεατοί τύποι»).

Το εξηγητικό εγχείρημα, λοιπόν, του Mann στηρίζεται και σε φορμαλιστικές επιστημολογικές παραδοχές. Σύμφωνα με τον ίδιο (Mann, 2012:15-6), οι τέσσερις πηγές κοινωνικής εξουσίας είναι «ιδεότυποι»- δεν μπορούν να βρεθούν σε καθαρή μορφή στην πραγματική κοινωνία. Το μοντέλο ΙΟΣΠ είναι ένα «αναλυτικό σημείο εκκίνησης» μελέτης της χαώδους κοινωνικής

πραγματικότητας. Με δεδομένη την κοινωνική του θεωρία, οι κοινωνίες δεν αποτελούν «συστήματα» ή «υποσυστήματα». Αντιθέτως οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας έχουν η καθεμιά διαφορετικά χωρο-χρονικά «όρια» και τη δική της «εσωτερική λογική» (όπως υποστηρίζει για τον καπιταλισμό). Δομώντας το θεωρητικό του μοντέλο (ΙΟΣΠ) με όρους φορμαλιστικού προσανατολισμού, και συμεριζόμενος -ρητά- τη βεμπεριανή θεώρηση περί της χαώδους ιστορικής πραγματικότητας, καταλήγει στα ίδια εξηγητικά τέλματα με το σχετικιστικό βεμπεριανό εγχείρημα. Το μακροθεωρητικό του εξηγητικό εγχείρημα τείνει στην απροσδιοριστία και στο σχετικισμό της βεμπεριανής φορμαλιστικής επιστημολογίας, παρόλο που ο Mann αφήνει το περιθώριο για τον εντοπισμό κάποιων «τελικών πρωτείων» στην ιστορικό-κοινωνική διαδικασία. Αυτά βέβαια τα πρωτεία προκύπτουν τις περισσότερες φορές συμπτωματικά¹⁰⁶.

Ο ίδιος υποστηρίζει τα εξής: «η οφειλή μου προς αυτόν [Weber] είναι τεράστια- όχι τόσο επειδή υιοθετώ τις συγκεκριμένες θεωρίες του, όσο μάλλον επειδή ασπάζομαι τη γενική άποψή του για τη σχέση μεταξύ κοινωνίας, ιστορίας και κοινωνικής δράσης» (Mann, 2008:55). Πέραν της «γενικής άποψης», θα επιχειρήσουμε να διαφανεί πως ο Mann, μέσα από την εξήγηση που δίνει σε συγκεκριμένα γεγονότα και φαινόμενα του 19^{ου} και κυρίως του 20^{ου} αιώνα μέχρι τις μέρες μας, στο εξηγητικό του εγχείρημα καταλήγει, με τον δικό του τρόπο, σε παρόμοια προβλήματα εξήγησης, απροσδιοριστίας και σχετικισμού, στα οποία καταλήγουν και οι μεθοδολογικές και επιστημολογικές επιλογές και θέσεις του βεμπεριανού έργου (φορμαλισμός, μεθοδολογικός ατομισμός, ιστορισμός, ανορθολογισμός εξουσιαστικού πλαισίου οργάνωσης της δράσης). Με άλλα λόγια, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πως «ασπάζεται» και διαιωνίζει και τα προβλήματα της βεμπεριανής κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης (και των μετέπειτα επηρεασμένων από το Weber ερμηνευτικών επιστημολογιών και των

---

¹⁰⁶ Κατά τον Kalberg (1994:198), οι «συγκυριακές (δυναμικές) αλληλεπιδράσεις» στο επίπεδο των «τύπων (patterns) της κοινωνικής δράσης» είναι βασικό «αιτιώδες» στοιχείο της βεμπεριανής μεθοδολογίας ώστε να εξηγηθεί η πολύπλοκη κοινωνική πραγματικότητα, δεδομένων των θεωρητικών επιστημολογικών παραδοχών του βεμπεριανού έργου, τις οποίες φαίνεται να ακολουθεί εδώ ο Mann.

επιστημολογικών προσπαθειών σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας του Giddens), πέραν της «γενικής άποψης» του Weber περί κοινωνίας.

Κατά τον Mann (2009:940,942,950), η απροσδιοριστία διέπει το εξηγητικό εγχείρημα σχετικά με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο τελευταίος, για τον ίδιο προέκυψε από τις «αθέλητες συνέπειες» της συνύφανσης των τεσσάρων πηγών εξουσίας σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής: τις τάξεις, τους «πολιτικούς άνδρες», τους στρατούς και τα εθνικιστικά κόμματα. Οι «αιτιώδεις» διαδικασίες στηρίζονται σε ένα εσωτερικό (ταξικό) και ένα εξωτερικό (γεωπολιτικό) πλαίσιο, τα οποία διακατείχαν «κακοί υπολογισμοί». Τεράστια ανθρώπινα «σφάλματα» και ελάχιστη «ευφυΐα» οδηγούν στον πόλεμο. Στους αγώνες εξουσίας, όταν χαθεί η ισορροπία ισχύος, τότε οι Δυνάμεις καταφεύγουν στον ανορθολογισμό του πολέμου (άμεση βία), κάτι που προκύπτει από μη προβλέψιμες συνέπειες και αποφάσεις «πολιτικών ανδρών».

Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται δύο διαστάσεις ορθολογικών υπολογισμών, που αλληλεπιδρούν με απρόβλεπτους τρόπους: οι ευμετάβλητες εσωτερικές (σε επίπεδο έθνους-κράτους) και γεωπολιτικές σχέσεις εξουσίας και η μη δυνατότητα πρόβλεψης των αντιδράσεων των άλλων Δυνάμεων (βλ. Mann, 2009:961). Επανέρχεται στον τρίτο τόμο για να εξηγήσει την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με βάση τη συνύφανση ατομιστικών και γεωπολιτικών όρων. Σχετικά με τους ατομιστικούς όρους, η εξήγηση του Mann (2012:139) στηρίζεται εν μέρει σε σκοποθεσίες κρατούντων (πολιτική εξουσία) και στην εξουσία που κατέχουν στη «λήψη αποφάσεων», σε αντίθεση με το λαό, που δεν είχε πρόσβαση. Επομένως, το εν λόγω εξηγητικό εγχείρημα ακολουθεί-εν μέρει-ατομιστικές και ντεσιζιονιστικές ατραπούς, κατ' ακολουθία της βεμπεριανής εξηγητικής μεθοδολογίας, και γι' αυτό το λόγο καταλήγει στη «συμπτωματικότητα» και την απροσδιοριστία, με την έννοια πως, δεδομένων αυτών των ατραπών, τα πράγματα μπορούσαν να συμβούν κι αλλιώς. Από την άλλη, στο γεωπολιτικό πεδίο, αναπτυσσόμενος με αυτό τον τρόπο, ο «ευρωπαϊκός μιλιταρισμός» διέρρηξε τις βάσεις της ευρωπαϊκής κοινωνικής ζωής (μέχρι τα όρια της καταστροφής της). Άλλωστε οι στρατιωτικές σχέσεις εξουσίας όποτε πρωτοστατούν στο ιστορικο-κοινωνικό "γίγνεσθαι" του

προσδίδουν έναν «εγγενώς συμπτωματικό» χαρακτήρα (βλ. Mann, 2012:141,166). Το γεωπολιτικό πεδίο τον οδηγεί σε μια τάση προς μια πιο μακρο-θεωρητική προσέγγιση και εξήγηση του φαινομένου του πολέμου (εντάσσοντας την ατομιστική οδό και τις επιμέρους σκοποθεσίες σε ένα ευρύτερο εξηγητικό πλαίσιο), η οποία αναπτύσσεται στη βάση της έννοιας του «αγώνα» εξουσίας, όπως αναπτύχθηκε από το Weber και τον Giddens (βλ. σχετικά μέρος I, κομμάτι Γ).

Ο ίδιος (Mann,2009:1013) καταλήγει πως με τον πρώτο πόλεμο παγκόσμιας εμβέλειας αναδεικνύεται ότι:

οι εξουσίες των κρατών είχαν γίνει τεράστιες όσον αφορά τα αποτελέσματά τους, αλλά ήταν πολύμορφες και κατακερματισμένες στις διαδικασίες τους. Ωστόσο τα κράτη αντανακλούσαν απλώς τη σύγχρονη κοινωνία, εξοπλισμένα με μαζικές συλλογικές εξουσίες, ενώ τα επιμεριστικά δίκτυα εξουσίας τους συνυφαίνονταν με μη διαλεκτικό τρόπο.

Οι «επιμεριστικές» σχέσεις εξουσίας διακατέχονται από απροσδιοριστία και μη δυνατότητα πρόβλεψης, καθώς οι εκάστοτε εξουσιαστικοί δρώντες μέσα στην ιστορία αγωνίζονται να επιβάλλουν την εξουσία τους μέσα σε ένα ανορθολογικό και αβέβαιο πλαίσιο, ένα πλαίσιο που δομείται στη βάση του ανταγωνισμού για την κυριάρχηση ετερόκλητων στοχοθεσιών (μεθοδολογικός ατομισμός), αφού δεν μοιράζονται έναν “κοινό σκοπό”¹⁰⁷. Η αξιολογική θεμελίωση λείπει από την κοινωνικοθεωρητική μελέτη και η μόνη αξιολογική περιεχομενική διάσταση στο αντικείμενο αποδίδεται στην «ατομική ευθύνη». Έτσι την εξήγηση διέπει μια «μη

---

¹⁰⁷Αυτή την παραδοχή περί μη «κοινού σκοπού», ο Mann την προϋποθέτει αντί να την θεματοποιήσει κριτικά και πρακτικά αναστοχαστικά, και να προσπαθήσει να εξηγήσει τους όρους συγκρότησής της. Αυτό θα ήταν εφικτό αν έθετε και θεματοποιούσε το πρόβλημα της απροσδιοριστίας ως αξιολογικό πρόβλημα στο κοινωνικοϊστορικό “γίνεσθαι” και την εξήγησή του. Αντιθέτως, την «έλλογη συνεννόηση πάνω σε κοινωνικούς (κοινούς) σκοπούς» τη θεωρεί «ανορθολογικό»- και με αυτή την έννοια απροσδιόριστο- υλικό και την τακτοποιεί μέσω νοητικών μορφοποιήσεων-όπως είναι οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, καταλήγοντας σε παρόμοια εξηγητικά τέλματα με τη βεμπεριανή φορμαλιστική επιστημολογία, όπως αναπτύχθηκε στο πρώτο μέρος. Για μια παρόμοια κριτική στο φορμαλισμό του βεμπεριανού έργου βλ. ενδεικτικά Ψυχοπαίδης (1992:238-40).

διαλεκτικά» συγκροτημένη απροσδιοριστία και αβεβαιότητα, προϊόν και αιτία της επιλογής του μεθοδολογικού ατομισμού ως εξηγητικής ατραπού. Αυτή η αβεβαιότητα μπορεί να- και έχει όπως μας έδειξε η ιστορία- καταλήξει σε ωμή πολεμική βία παγκόσμιου χαρακτήρα, ως γενικευμένη και ωμή σύγκρουση, με τον «αγώνα» -με τη βεμπεριανή έννοια- να αποκρυσταλλώνεται σε άμεση πολεμική κατάσταση παγκόσμιας εμβέλειας.

Το μεθοδολογικό ατομισμό και τις επιμέρους σκοποθεσίες ως εξηγητικό μονοπάτι επιστρατεύει ο Mann (2012: 427-8,435-6,455-6) και για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Για τον ίδιο, η έκρηξη αυτού του πολέμου- ως καθοδήγηση της κατάστασης της ευρωπαϊκής στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας σε πολεμική κατάσταση- έχει «άμεση αιτία» τον Χίτλερ και το «φασισμό» του, καθώς και - ως πρόσθετες «αιτίες»- την «αποστροφή» των φιλελεύθερων δημοκρατιών (όπως της Αγγλίας και της Γαλλίας) προς τον «πόλεμο, την αποτροπή του και τον Κομμουνισμό». Η έντονη αντικομμουνιστική ιδεολογία της περιόδου δεν ευνόησε τη συμμαχία των αντιπάλων του Άξονα με τη Σοβιετική Ένωση και το Στάλιν, γεγονός καθοριστικό, για το Mann, της μη αποτροπής του Παγκοσμίου Πολέμου¹⁰⁸. Επιλέγοντας την ατομιστική ατραπό για την εξήγηση αυτού του σημαντικού φαινομένου του 20^{ου} αιώνα, την περιορίζει σε «αποφάσεις» (ντεσιζιονισμός) των σημαντικών προσώπων (κρατούντων) των εμπλεκόμενων μερών, μην αφήνοντας περιθώριο στην κοινωνικο-επιστημονική μελέτη των «μη υπολογισμών» και των «μη αναμενόμενων συνεπειών».

Στα συμπεράσματά του γι' αυτόν τον πόλεμο υποστηρίζει πως «η βαθύτερη αιτία» του ήταν ο «Ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός», επιχειρώντας να εντάξει την κοινωνικο-θεωρητική του εξήγηση σε ένα ιστορικό μακρο-θεωρητικό πλαίσιο. Βυθίζεται όμως σε αυτό μέσω του μεθοδολογικού ατομισμού, ως μονοπάτι προσέγγισης του αντικειμένου του, ο οποίος δεν επιτρέπει τον εντοπισμό «δομικών αιτιών» σε μακρο-θεωρητικό επίπεδο, στα πλαίσια του οποίου η συνύφανση των εκάστοτε συγκεκριμένων αιτιακών διαύλων καθίσταται απροσδιόριστη και συμπτωματική. Αυτό συμβαίνει διότι η

---

¹⁰⁸Πιο συγκεκριμένα, οι αντίπαλες δυνάμεις του Άξονα ήταν «λιγότερο μιλιταριστικές» από το 1914 και δεν ήταν προετοιμασμένες για έναν τέτοιο πόλεμο (βλ. Mann, 2012:427-8).

αξιολογική θεμελίωση (κοινός σκοπός αντί των επιμέρους ατομικών σκοποθεσιών) λείπει από την κοινωνικο-επιστημονική μελέτη. Το κοινωνικό αντικείμενο- η κοινωνική πραγματικότητα- συνδέεται με τις μορφές προσέγγισής του (πηγές εξουσίας ως ιδεατοί τύποι) μέσω τυπικών αφηρημένων σχέσεων, δηλαδή μέσω φορμαλιστικά οργανωμένων σχέσεων (αφηρημένος τρόπος ανάλυσης του πράττειν). Με αυτόν τον τρόπο, το κοινωνικό αντικείμενο και η θεωρητική του μορφοποίησή του γίνονται δύο διακριτά πεδία, τα οποία καλείται να βάλει σε τάξη η διάνοια στο πλαίσιο ενός «ανταγωνιστικού, μη συναινεσιακού προτύπου». Η απροσδιοριστία τότε κυριαρχεί ως πρόβλημα αιτιότητας στην κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση, με την τελευταία να κληρονομεί προβλήματα της βεμπεριανής -και μενγκεριανής- φορμαλιστικής επιστημολογίας¹⁰⁹.

Για την εξήγηση της ανόδου του φασισμού¹¹⁰ και της αιτιολόγησης των τριών διαφορετικών εκβάσεων που είχε («φασισμός», «συντηρητικός δεσποτισμός», «δημοκρατία») ο Mann προτάσσει τις πολιτικές σχέσεις εξουσίας ως καθοριστικές. Μάλιστα, προτάσσει τη συνύφανση αυτών των σχέσεων ως «καθοριστικών» για την αντιμετώπιση οικονομικών (με αποκορύφωμα τη Μεγάλη Ύφεση) και των στρατιωτικών κρίσεων (Α' Παγκόσμιος Πόλεμος). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζει μια «γενική τάση», παρά τις επιμέρους ιδιαιτερότητες των χωρών που ακολούθησαν μια «δεσποτική» οδό. Όσο μεγαλύτερη ισχύ και συνοχή είχε το «παλιό καθεστώς» (old regime ως στρατός, Εκκλησία, πολιτειακό καθεστώς-κυρίως μοναρχίες) σε μια χώρα, τόσο λιγότερες πιθανότητες είχε ο φασισμός να επικρατήσει- και το αντίστροφο. Είναι σημαντικό να παρατηρηθεί

---

¹⁰⁹Για την ανάπτυξη της βεμπεριανής φορμαλιστικής επιστημολογικής προσέγγισης και των προβλημάτων της βλ. το κομμάτι για το Weber στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας και στο Πανταζής (2003). Θίγονται επίσης τα ζητήματα που θεματοποιεί ο τελευταίος στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας.

¹¹⁰Είναι σημαντικό εδώ να ειπωθεί πως ο Mann θεωρεί την επανάσταση στη Σοβιετική Ένωση και τον Φασισμό, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, «εναλλακτικές» ιστορικές εκφάνσεις έναντι της ανάπτυξης των καπιταλιστικών δημοκρατιών. Κι αυτό ως προς την ανάπτυξη των κοινωνικών πολιτικών δικαιωμάτων. Μάλιστα τις θεωρεί αποτυχημένες «εναλλακτικές», με την Κινέζικη Επανάσταση να είναι η πιο επιτυχημένη στον 20^ο αιώνα, ως εναλλακτική στις «Δυτικές Καπιταλιστικές Δημοκρατίες» (βλ. Mann, 2012: κεφ. 10,11,13).

σε αυτό το σημείο πως, για το Mann, στο «παλιό καθεστώς» είναι καθοριστικές – και το συνιστούν θα μπορούσε να ειπωθεί– οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο πολιτικό πεδίο, διαχωρίζοντάς τες, όμως, από αυτές που αναπτύσσονται στο στρατιωτικό και οικονομικό πεδίο. Οι σχέσεις, που αναπτύσσονται σε όλα τα προαναφερθέντα πεδία, όμως, συνιστούν αυτό που ονομάζει «παλιό καθεστώς». Με λίγα λόγια, καταλήγει να εξηγεί την εμφάνιση και την άνοδο του φαινομένου του φασισμού προσδίδοντας καθοριστική θέση σε μία πηγή εξουσίας, την πολιτική. Προσδίδει καθοριστική θέση σε έναν παράγοντα (παλιό καθεστώς) τον οποίο κατατάσσει το φάσμα του πολιτικού, ενώ ο ίδιος– στο πλαίσιο πραγματικών ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών– δεν αποτελεί τη συνύφανση μόνο πολιτικών σχέσεων εξουσίας, αλλά ενέχει και τις άλλες τρεις πηγές κοινωνικής εξουσίας, όπως τις ορίζει ο Mann. Αυτό συμβαίνει διότι αυτό του επιτρέπουν οι a priori μεθοδολογικές παραδοχές του και οι ad hoc αναγωγές ιστορικών φαινομένων σε κατασκευασμένους ιδεότυπους (φορμαλισμός), χωρίς όμως οι τελευταίοι να γίνονται ξεκάθαρα διακριτοί στο πραγματικό “γίγνεσθαι”. Οι ίδιες οι μεθοδολογικές του προ-αποφάσεις τον οδηγούν στα εν λόγω προβλήματα απροσδιοριστίας της κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης που επιχειρεί.

Σχετικά με την εξήγηση των προλεταριακών επαναστάσεων (1917-1923), ο Mann (2012:168-71) τις θεωρεί «συμπτωματικές» (contingent) και «απρόβλεπτες», και τα αποτελέσματά τους «αβέβαια». Τίθεται τότε σε κεντρική θέση το ζήτημα της «λήψης απόφασης» (ντεσιζιονισμός) και αυτό της «ηγεσίας». Σε αντίθεση με τη μαρξική θεωρία, ο Mann (2012:207) δεν εντάσσει αυτές τις επαναστάσεις της εργατικής τάξης σε μια «γενική αναπτυξιακή λογική του καπιταλισμού». Δεν τις ορά ως «συνέπεια» μακροπρόθεσμων «δομικών τάσεων», ούτε την «ήττα στον πόλεμο» ως κινητήρια δύναμή τους. Άλλωστε «ο επαναστατικός χρόνος δεν είναι γραμμικός», δηλαδή οι επαναστάσεις¹¹¹ ούτε εμφανίζονται ούτε αναπτύσσονται ως μέρος μιας διαδικασίας με δομικά χαρακτηριστικά. Προτάσσει για την εξήγησή τους (κυρίως για την εξήγηση της επιτυχίας της μπολσεβίκικης επανάστασης) την «αιφνίδια παρέμβαση

---

¹¹¹Για τον Mann οι επαναστάσεις είναι οι περίοδοι στις οποίες ανατρέπονται τουλάχιστον τρεις από τις τέσσερις πηγές κοινωνικής εξουσίας.

στρατιωτικών και πολιτικών σχέσεων εξουσίας»¹¹². Μάλιστα θεωρεί τις «στρατιωτικές» και «παραστρατιωτικές» σχέσεις εξουσίας καθοριστικές για την έκβαση των επαναστατικών εγχειρημάτων (Mann,2012:171)¹¹³.

Σχετικά με την Κινεζική Επανάσταση, κεντρική θέση και καθοριστική σημασία έχουν οι «στρατιωτικές σχέσεις εξουσίας» που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της δράσης των Κινέζων Κομμουνιστών (Mann, 2012:421-2). Μάλιστα αυτές είναι που κατέστησαν την επανάσταση αυτή επιτυχημένη, καθώς δύο «στρατιωτικές επεμβάσεις» έκαναν δυνατή την κομμουνιστική υπερίσχυση στην Κίνα. Πρώτον, η ιαπωνική εισβολή στην Κίνα και, δεύτερον, ο πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας και ΗΠΑ. Πρόκειται για μη «αναμενόμενη συνέπεια» του πράττειν δύο «αντικομμουνιστικών δυνάμεων», καθώς η κατάσταση του πολέμου αποδυνάμωσε το κράτος εντός της Κίνας. Η «αποδυνάμωση του κράτους»¹¹⁴ είναι, για τον Mann, απαραίτητη αιτία για τις μοντέρνες επαναστάσεις». Η κατάσταση του κράτους και των κρατούντων ελίτ, δηλαδή εξωτερικοί από την επανάσταση παράγοντες, καθορίζουν το “γίγνεσθαι” και την έκβαση της επανάστασης στην Κίνα.

Το εξηγητικό εγχείρημα σε αυτό τα σημείο λαμβάνει απροσδιόριστο χαρακτήρα, τόσο όσον αφορά στην Κινεζική Επανάσταση όσο και στις θεωρίες επαναστάσεων γενικότερα, όπως θα αναπτυχθούν στον τέταρτο τόμο. Αρχικά, ο αιτιακός προσδιορισμός της συγκεκριμένης επανάστασης στηρίζεται στις «μη αναμενόμενες συνέπειες» του πράττειν εξωτερικών (τυχαίων) από την επανάσταση παραγόντων, που αποδυνάμωσαν την κρατική εξουσία εντός της επικράτειας. Αυτό συνέβη στα πλαίσια πολέμου, όπου κυριαρχούν οι «στρατιωτικές σχέσεις εξουσίας». Ένα άλλο επίπεδο απροσδιοριστίας εντοπίζεται και στο εγχείρημα εξήγησης της επιτυχούς έκβασης της

---

¹¹²Ακολουθεί δηλαδή το «μη διαλεκτικό», «μη συστηματικό» μοντέλο της «θεσμοποίησης και της εμβόλιμης έκπληξης», όπως αναπτύχθηκε παραπάνω.

¹¹³Γι' αυτό το λόγο εμφανίζονται επιτυχημένες (Μπολσεβίκοι, Κινεζική Κομμουνιστική επανάσταση) και αποτυχημένες επαναστάσεις, όπως αναπτύσσεται στο Mann (2012: κεφ.6, σ. 167 κ.ε.).

¹¹⁴«Αποδυνάμωση» με την έννοια της εξασθένησης της «αλληλεγγύης μεταξύ της ντόπιας ελίτ και του κράτους» (βλ. Mann, 2012: 422).

επανάστασης, που αφορά τους ίδιους τους επαναστάτες και το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η επιτυχία στηρίχθηκε- σύμφωνα με τον Mann- κατά βάση στην ανάπτυξη στρατιωτικής ισχύος από μέρους τους (μεγαλύτερης και από αυτής των Μπολσεβίκων) και όχι στις «σχέσεις παραγωγής» και στη συνύφανση σχέσεων οικονομικής εκμετάλλευσης.

Εδώ προκύπτουν δύο ζητήματα στη διαδικασία εξήγησης της Κινέζικης Επανάστασης. Πρώτον, όπου οι «στρατιωτικές σχέσεις εξουσίας» έχουν την πρωτοκαθεδρία - όπως δηλώνεται ρητά από τον ίδιο τον Mann- εκεί κυριαρχεί σε μεγαλύτερο βαθμό η συμπτωματικότητα και οι συγκυρίες. Έτσι ακόμη κι όταν η εξήγηση της επιτυχίας στηρίζεται και σε εγγενείς όρους της ίδιας της επανάστασης (ως της πιο πετυχημένης εναλλακτικής στη Δυτική Καπιταλιστική Δημοκρατία) -και όχι μόνο σε εξωτερικούς (τυχαίους) όρους του επαναστατικού "γίνεσθαι"- το ζήτημα της αιτιότητας καταλήγει στο σχετικισμό και την απροσδιοριστία. Η ίδια η επαναστατική διαδικασία- και η εξήγησή της- συμμετέχει τότε στους αγώνες εξουσίας με τον πλέον εντατικό τρόπο (στρατιωτική οργάνωση) και έτσι η εξήγησή της καθίσταται «μη συστημική» (δεν εξηγείται δηλαδή ως μέρος της συγκρουσιακής κατάστασης μιας συνολικής διαδικασίας) και απροσδιόριστη. Δεύτερον, οι μορφές της κοινωνικής εξουσίας, ως «ιδεατοί τύποι», επιστρατεύονται στη εξήγηση με φορμαλιστικό τρόπο, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει περιθώριο να εντοπιστεί μια εσωτερική "περιεχομενική" λογική στη διαδικασία της συνύφανσής μεταξύ τους. Αναπτύσσονται «μη διαλεκτικά» και «ασυνεχώς», τόσο ξέχωρα και μονόπλευρα στο πεδίο της εσωτερικής ανάπτυξής τους, όσο και στο πεδίο της συνύφανσης των επιμέρους αναπτυξιακών διαδικασιών τους, και διαχωρίζονται μεταξύ τους, ως επακόλουθο της αφηρημένης τυπικής τους συγκρότησης¹¹⁵.

Ο Mann (2013: 179,198-9,164-6) για να εξηγήσει την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης επιστρατεύει μια ελιτοκεντρική προσέγγιση. Κατά πρώτον, η πτώση ήταν αποτέλεσμα «εγγενών/εσωτερικών» αιτιών και όχι γεωπολιτικών κρίσεων και εξωτερικών παρεμβάσεων. Κατά δεύτερον, η δράση και οι αποφάσεις ενός πολιτικού άνδρα (Γκορμπατσόφ) και μιας «μικρής ομάδας

---

¹¹⁵Ψυχοπαίδης (2005· 1992· 1996).

ηγετών», καθώς και τα λάθη και οι «μη αναμενόμενες συνέπειες» καθόρισαν το τελικό αποτέλεσμα. Κατά τον Mann, πρόκειται για μια «επανάσταση από τα πάνω» κάτι που τη διακρίνει από τις υπόλοιπες επαναστάσεις του τέταρτου τόμου του (1945-2011).

Η επανάσταση των Μπολσεβίκων, ως η μοναδική επιτυχημένη επανάσταση του 20^{ου} αιώνα –με μια τάση γενίκευσης για την επαναστατική προοπτική καθώς επιχειρεί να διατυπώσει μια θεωρία επανάστασης (Mann, 2013:246 κ.ε.)- έχει μια ιδιόμορφη εξήγηση, με την τελευταία να κληρονομεί προβλήματα που προκύπτουν από το βεμπεριανό εγχείρημα κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης. Η επανάσταση ξεσπά και αναπτύσσεται λόγω εξωτερικών/τυχαίων παραγόντων (κυρίως σε πολιτικό επίπεδο- αποδυνάμωση της ισχύος του πολιτικού καθεστώτος- και σε στρατιωτικό επίπεδο- πόλεμος και ήττα), ενώ η πτώση εξηγείται από ατομικές/ εγγενείς αιτίες της ίδιας της επαναστατικής πρακτικής (αποφάσεις και λάθη της ελίτ). Από τη μία, αναδύεται η απροσδιοριστία από την ένταξη της εξήγησης (και της κατασκευής των εννοιών που αυτή στηρίζεται) σε ένα εξουσιαστικό πλαίσιο (πλαίσιο σύγκρουσης/«αγώνα») και, από την άλλη, από την ατομιστική/ ντεσιζιονιστική ατραπό που λαμβάνει η εξήγηση, γενόμενη πάλι απροσδιόριστη όταν εντάσσεται στο παραπάνω πλαίσιο του «αγώνα». Η απροσδιοριστία έτσι εμφανίζεται ως ένα φάσμα μέσα στην εξήγηση, ανάμεσα στην ατομιστική/ ντεσιζιονιστική ατραπό και στον τυπικό φορμαλιστικό προσδιορισμό του εξουσιαστικού πλαισίου (οι πηγές εξουσίας ως αφηρημένοι ιδεότυποι), και στον τρόπο που συνυφαίνονται. Οι απρόβλεπτες συγκυρίες και ο σχετικισμός δεσπόζουν με αυτό τον τρόπο στην εξήγηση του ιστορικού “γίνεσθαι”.

Στη βάση της διατύπωσης μιας θεωρίας επανάστασης, ο Mann (2013:253-4,260-1) διατείνεται πως οι επαναστάσεις δεν μπορούν να εξηγηθούν «αυστηρά» και «απαραίτητα» από «ατομικές σχετικές αιτίες» (individual relevant causes), αλλά και από την απουσία κάποιων «σχετικών αιτιών». Θέτει ως παράδειγμα την Ιρανική Επανάσταση του 1979, η οποία έχει «ενδογενείς αιτίες» (domestic causes), αφού οι εξωγενείς παράγοντες, όπως η «γεωπολιτική ανισορροπία», ήταν απόντες. Το καθεστώς «απέτυχε να δράσει συλλογικά». Η «πολιτική και στρατιωτική αδυναμία» του καθεστώτος ήταν η πιο «σημαντική

αιτία» στη συγκεκριμένη περίπτωση για το ξέσπασμα της επανάστασης. Εδώ όμως προϋποθέτει και χρησιμοποιεί ως εξηγητικό εργαλείο την «αδυναμία» - φορμαλιστικά συγκροτημένων εννοιών-, ενώ δεν επιχειρεί να εξηγήσει τη μακροθεωρητική πρακτική διαδικασία, μια εσωτερική λογική ανάπτυξης, τη «συνολική διαδικασία», που οδήγησε σε αυτή την «ενδογενή αδυναμία», κάτι που δεν του επιτρέπει η φορμαλιστική ατραπός που ακολουθεί¹¹⁶ και οι επιστημολογικές προκείμενες και αρχές του.

Στα συμπεράσματά του για τις επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα, ο Mann (2013: 253,266-7) παραδέχεται πως οι επαναστάσεις εκλαμβάνονται ως στιγμές μέσα σε ένα πεδίο εξουσιαστικής διαπάλης, οι οποίες ενέχουν «μη αναμενόμενες συμπτώσεις» και απροσδιοριστία. Πράγματι οι επαναστάσεις αυτές ήταν αποτέλεσμα «ταξικής πάλης», συνδεδεμένης όμως με ήττες της καθεστηκυίας τάξης στους πολέμους, και όχι απαραίτητα και μόνο επικαθορισμένες από τις οικονομικές -καπιταλιστικά- οργανωμένες σχέσεις. Οι επαναστάτες εντάσσονται σε ένα πεδίο «σύγκρουσης» (που πολλές φορές ενέχει βία) με τους αντι- επαναστάτες και πολλές φορές τα αποτελέσματα δεν είναι τα αναμενόμενα. Ο Mann καταλήγει πως οι επαναστάσεις και η δημοκρατία έχουν αντιστρόφως ανάλογη πορεία, καθώς η δημοκρατία και οι κατακτήσεις της δεν επιτρέπουν την ανάδυση της επαναστατικής προοπτικής. Πιο συγκεκριμένα, διακατέχονται από «υπερβατική» ιδεολογική εξουσία. Ξεκινούν με μια «κοινή παραδοχή» με αρνητική χροιά -αρνούνται το εκμεταλλευτικό καθεστώς- αλλά όταν καλούνται να λάβουν θέση θετικά (αν δεν έχουν αποτύχει, όπως οι περισσότερες επαναστατικές απόπειρες), να χτίσουν το «νέο», τότε καταλήγουν σε «σύγκρουση και βία»¹¹⁷. Προϋποθέτει και οντολογοποιεί- στα χνάρια του κοινωνικοθεωρητικού εγχειρήματος του Weber (αγώνας, εξουσία) και του

---

¹¹⁶Για μια κριτική του βεμπεριανού φορμαλιστικού προτύπου βλ. Ψυχοπαίδης (1992:233-7). Θα επανέλθουμε παρακάτω.

¹¹⁷Γι' αυτό το λόγο, ο Mann (2013:406) λαμβάνει την πολιτική θέση, σύμφωνα με την οποία η υπερβατική ιδεολογία των επαναστάσεων οφείλει να ρυθμίζεται σε πραγματιστικά και συμβιβαστικά επίπεδα. Η επιστημολογική του σκοπιά τον οδηγεί σε συγκεκριμένες πολιτικές προεκτάσεις (ρεφορμισμός). Για μια λεπτομερή ανάλυση της σχέσης του προβλήματος της απροσδιοριστίας με τις πολιτικές προεκτάσεις σε επίπεδο πολιτικών επιλογών θα επανέλθουμε στο επίμετρο.

Giddens (διαλεκτική του ελέγχου), που αναπτύχθηκαν στο πρώτο μέρος- τις έννοιες της «σύγκρουσης και της βίας» για να προσεγγίσει την πορεία της επανάστασης γενικότερα.

Στο εγχείρημα του Mann για τη διατύπωση μιας (οιονεί) γενικής θεωρίας επανάστασης, το κοινωνικό του αντικείμενο χάνεται, μένει απροσδιόριστο, ακριβώς διότι στην κοινωνικο-ιστορική του ανάλυση και στο εγχείρημα μιας γενικότερης κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης, που εκκινεί και στηρίζεται-πολλές φορές όπως είδαμε- στο «ατομικό πράττειν», υπεισέρχονται «αξιακά μακρομεγέθη» (ταξική πάλη, ήττα καθεστηκυίας τάξης). Εντάσσεται, με άλλα λόγια, η ανάλυση σε «μακροθεωρητικά πλαίσια» και τότε ο λόγος (όπως συγκροτείται στο μονοπάτι του μεθοδολογικού ατομισμού και των φορμαλιστικών τυποποιήσεων) αδυνατεί να προσεγγίσει «συνολικές διαδικασίες», πέραν της εξατομικευμένης πράξης. Σε μεθοδολογικό επίπεδο, μέσω της μεθοδολογικής ατομιστικής οδού απορρίπτονται οι «περιεχομενικές» (αξιακές, αναστοχαστικές) διαστάσεις των εννοιών και τονίζονται οι «μορφικές» (τυπικές) διαστάσεις τους. Στις περιπτώσεις- όπως στην παραπάνω του Mann- που επιχειρείται η διατύπωση μιας γενικής θεωρίας- στη θέση των μακροθεωρητικών (περιεχομενικών) εννοιολογήσεων τίθενται οι «ενδιάμεσες έννοιες»¹¹⁸, «αναστοχαστικές του περιεχομένου» (συγκροτούνται αφηρημένα και όχι στη βάση ιστορικών υλικών όρων), όπως «συμφέροντα», «σύγκρουση», που αποτελούν βασικές κατηγορίες εννοιολόγησης της βεμπεριανής φορμαλιστικής μεθοδολογίας.

Για την Μεγάλη Κρίση του μεσοπολέμου, ο Mann (2012:238-40) υποστηρίζει πως αυτή ήταν μια «δομική αλλά όχι συστημική κρίση». Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μια «αλληλουχία συγκεκριμένων κρίσεων» που η κάθε μια έχει τις δικές της αιτιακές ατραπούς και συνυφαίνεται με τις άλλες με –

---

¹¹⁸Αυτή η κριτική του μεθοδολογικού ατομισμού, της φορμαλιστικής επιστημολογικής ατραπού και της συγκρότησης «ενδιάμεσων εννοιών», όπως «αγώνας στην αγορά», «ελευθερία της αγοράς», «συμφέροντα», αναπτύσσεται στο Ψυχοπαίδης (1992:147-8,233-7). Σε αυτές τις «ενδιάμεσες έννοιες» στηρίζει συγκροτητικά το θεωρητικό του μοντέλο και την εννοιακή συγκρότηση του τελευταίου (πηγές εξουσίας) ο Mann όταν επιχειρεί να διατυπώσει γενικεύσιμα συμπεράσματα, αλλά και να εξηγήσει επιμέρους φαινόμενα.

«εν μέρει»- «συμπτωματικό» τρόπο. Οι κρίσεις αυτές αναπτύσσονται ως δομικοί μετασχηματισμοί σε τέσσερα επίπεδα. Πρώτον, υπάρχει φθίνουσα πορεία του αγροτικού τομέα. Δεύτερον, εντείνεται η διεκδίκηση περισσότερων πολιτικών δικαιωμάτων από τις εργατικές και τις μικρο-μεσαίες τάξεις. Τρίτον, μετατοπίζονται οι «γεω-οικονομικές» πηγές εξουσίας μακριά από τη Βρετανία, που υπερίσχυε μέχρι τότε. Και τέταρτον, πρόκειται για μια περίοδο «δημιουργικής αποσύνθεσης» (creative destruction) των παλιών βιομηχανιών. Δεν πρόκειται λοιπόν για μια κρίση που πηγάζει από την «εσωτερική λογική ανάπτυξη του καπιταλισμού», από μια συγκρουσιακή λογική στο εσωτερικό του ίδιου του καπιταλισμού, ως ολόκληρου «συστήματος» (σύμφωνα με μια μαρξική και μαρξιστική προσέγγιση όπως αναφέρει ο ίδιος). Πρόκειται για μια κρίση που πυροδοτείται από την τάση οικονομικής παγκοσμιοποίησης της κοινωνικής ζωής και της διαχείρισης της τελευταίας από το διάυλο των «εθνο-κρατικών κλουβιών». Πρόκειται για μια συνύφανση- με απροσδιόριστο τρόπο και αποτελέσματα- της οικονομίας με τις άλλες πηγές εξουσίας.

Έχει σημασία να μελετηθεί εδώ η προσπάθεια εξήγησης της Μεγάλης Ύφεσης του 2008 στον τέταρτο τόμο του. Ο Mann (2013:356-8) για την εν λόγω ύφεση δεν ενστερνίζεται μια λειτουργιστική, ούτε ρασιοναλιστική ατραπό. Αποκλείει μια λειτουργιστική προσέγγιση, γιατί δεν θεωρεί πως η ανάπτυξη της ύφεσης μπορεί να εξηγηθεί μέσω μιας «διαδικασίας» βασισμένης στην «εσωτερική λογική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής». Προσδίδει εξηγητική βαρύτητα σε παράγοντες εξωτερικούς (τυχαίους) της «ανάπτυξης του καπιταλισμού», όπως «οι πόλεμοι και τα κράτη» που συγκυριακά συνυφαίνουν το αποτέλεσμα. Στηρίζει την εξηγητική του ανάλυση στην εξής παραδοχή: «τα συλλογικά συμφέροντα και ο ορθολογισμός (rationality) δεν κυβερνούν τις ανθρώπινες κοινωνίες», όσο –και μόνο όσο- δεν ξεσπά «λαϊκή επανάσταση» (popular revolt) εναντίον αυτής της κατάστασης. Μέσω, όμως, της θεωρητικής συγκρότησης του μοντέλου του και –ακολούθως και τούμπαλιν- της ιστορικής του ανάλυσης φαίνεται να μην επιχειρεί –κάποιες φορές ρητά όπως είδαμε στην ανάπτυξη του επαναστατικού εξηγητικού εγχειρήματος παραπάνω- να αναλύσει με πρακτικούς (και αξιολογικούς) όρους και να αναπτύξει αυτή την επαναστατική προοπτική. Το τελευταίο, βέβαια, φαίνεται να μην είναι δυνατό,

καθώς αναπτύσσει ένα φορμαλιστικό επιστημολογικό μοντέλο, διακριτών- και ξεχωριστά αναπτυσσόμενων- μεταξύ τους, ως προς την εξηγητική ατραπό, αφηρημένων ιδεατών τύπων των πηγών εξουσίας. Αυτό αποκλείει ένα διαφορετικό εξηγητικό δρόμο και διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές παρέμβασης¹¹⁹.

Σε μια προσπάθεια αντιπαράβολής και σύγκρισης της Μεγάλης Κρίσης του μεσοπολέμου και της Μεγάλης Ύφεσης του 2008, ο Mann (2013:358-60) αποκλείει οι δύο τελευταίες να είναι μέρος μιας «κυκλικής διαδικασίας», στηριζόμενος στο μοντέλο «θεσμοποίησης και εμβόλιμης έκπληξης» που διέπει τη θεωρία του περί ιστορίας και έχει αναπτύξει από την αρχή του πρώτου τόμου του. Παρόλες κάποιες αξιοσημείωτες ομοιότητες, πρόκειται για «καινοφανή» προβλήματα που προκύπτουν καθώς η ίδια η φύση του καπιταλισμού αλλάζει (το αντίκρουσμα της χρηματικής ροής σε χρυσό, μεγαλύτερος βαθμός ρύθμισης της κρίσης που προκάλεσε η Μεγάλη Ύφεση του 2008 σε σχέση με την κρίση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κ.α.). «Κάθε φάση του καπιταλισμού έχει διαφορετική λογική ανάπτυξης, διαφορετικούς θεσμούς, διαφορετικές αντιφάσεις», γι' αυτό «η ιστορία δεν επαναλαμβάνει τον εαυτό της», όπως αναφέρει. Οι αιτίες και τα αποτελέσματα των κρισιακών προβλημάτων (όπως η πολιτική κρίση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των ΗΠΑ) είναι καινοφανή και η αναγκαία λύση είναι, για τον ίδιο, αυτή της «μεγαλύτερης ρύθμισης». Μ' αυτόν τον τρόπο, εστιάζει πρωτίστως σε εξωτερικούς (τυχαίους) του αντικειμένου του (Μεγάλη Ύφεση) για να το εξηγήσει, προκρίνοντας το σημαντικό ρόλο των πολιτικών σχέσεων εξουσίας και των «εθνών-κρατών» (εννοεί τις κρατικές όπως αναπτύσσει τη θεωρία του περί κοινωνίας- βλ. παραπάνω για την τελευταία). Κυρίως, κατακερματίζει το ίδιο το αντικείμενο που επιχειρεί να εξηγήσει (καπιταλισμός και αλλαγή της «φύσης» του). Δεν δύναται να εντοπίσει μια εσωτερική λογική ανάπτυξης και κρίσης του κατακερματισμένου αντικειμένου του ήδη με τις ιστορικο-θεωρητικές του παραδοχές περί χαώδους και ανορθολογικής

---

¹¹⁹Γι' αυτό το λόγο και επακόλουθα προτείνει «πραγματιστικές» πολιτικές «λύσεις» για την άρση των «αντιφάσεων του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού». Αυτές στηρίζονται στη συνύφανση ενός «καπιταλισμού της αγοράς» και «εθνών-κρατών», ως ρυθμιστών στη βάση των συμφερόντων των ανθρώπων (βλ. Mann, 2013:358). Επομένως η λύση που προτείνει ο Mann στηρίζεται στην εξωτερική ρύθμιση των καταστροφικών-πολλές φορές- αντιφάσεων.

ιστορικής πραγματικότητας, καθώς και με το εγχείρημα προσέγγισης της τελευταίας με αφηρημένες τυπικές κατηγορίες φορμαλιστικά συγκροτημένων εννοιών (απροσδιόριστη η ιστορική ανάπτυξη του καπιταλισμού στο εσωτερικό του και στη συνύφανση των σχέσεών του με τις άλλες πηγές εξουσίας [έθνη-κράτη]).

Εν ολίγοις, οι δύο μεγάλες οικονομικές κρίσεις για τον ίδιο δεν μπορούν να αναχθούν σε δομικούς παράγοντες της οργάνωσης του ίδιου του καπιταλισμού μόνο. Επειδή επιχειρεί ένα μακρο-θεωρητικό πλαίσιο ανάπτυξης της εξήγησής του δεν την ανάγει σε ατομιστικούς όρους (και ντεσιζιονιστικές ατραπούς) καθώς θεωρεί ότι είναι μείζονα φαινόμενα «εν μέρει» «δομικών μετασχηματισμών». Όμως, οι φορμαλιστικές επιστημολογικές και μεθοδολογικές επιλογές του, όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω, και η εννοιακή συγκρότηση του μοντέλου από «ενδιάμεσες έννοιες»¹²⁰ (αγώνας, εξουσία) -όχι δηλαδή από περιεχομενικές έννοιες- οδηγούν το εξηγητικό του εγχείρημα στην απροσδιοριστία και το σχετικισμό. Στο πλαίσιο αυτής της επιστημολογικής προοπτικής, η κοινωνικοθεωρητική εξήγηση δεν οργανώνεται υπό έναν “κοινό σκοπό” (δεν θεμελιώνεται αξιολογικά), αλλά προσεγγίζεται έλλογα μόνο υπό το πρίσμα ενός «αγώνα αξιών», όπως αναπτύσσεται στο πρώτο μέρος, στα πλαίσια της βεμπεριανής φορμαλιστικής επιστημολογίας και των «εξουσιαστικών σχέσεων» του Giddens, που, σύμφωνα με τα παραπάνω επιστημολογικά πρότυπα, αποτελούν «δομικό χαρακτηριστικό» της κοινωνικής συγκρότησης και της διαδικασίας εννοιολογικής προσέγγισης της κοινωνικής ζωής. Με λίγα λόγια, εδώ εντοπίζεται αντίφαση καθώς το κοινωνικό αντικείμενο συγκροτείται και θεμελιώνεται στη βάση α-κοινωνικών όρων (αγώνας, σύγκρουση, επιμέρους συμφέροντα), σε όρους δηλαδή που το αποδομούν αξιακά και το κατακερματίζουν σε όρια μέχρι και καταστροφής του.

Η παγκόσμια κρίση της κλιματικής αλλαγής δεν προέκυψε, για τον Mann (2013:395-9), «μη αναμενόμενα» αλλά υπό την επίδραση «τριών σπουδαίων success stories αυτής της περιόδου (1945-2011)- του καπιταλισμού, των εθνών-κρατών και των ατομικών (καταναλωτικό πρότυπο) πολιτικών δικαιωμάτων».

---

¹²⁰Ψυχοπαίδης (1992).

Καταλήγει, όμως, πως η παρέμβαση στην «αυτονομία» αυτών των τριών παραγόντων είναι «ίσως ένα αδύνατο έργο» καθώς παρατηρεί πως στις ανθρώπινες κοινωνίες δεν κυριαρχεί ο «ανθρώπινος λόγος». Μάλιστα, στη βάση αυτής της θεώρησης περί κοινωνίας, προτείνει ως «καλύτερο δυνατό μονοπάτι» αυτό του ρεφορμισμού και ένα είδος παρέμβασης τύπου «κλιματικού Κεϋνσιανισμού», με εξωτερικές «κρατικές» και «διεθνείς» παρεμβάσεις «ρύθμισης» (regulation) της κρίσης (όπως φόρους για τους ρύπους κ.α.). Ο Mann όμως προϋποθέτει εδώ αυτό που κανονικά οφείλει να εξηγήσει και να αναλύσει κριτικά μέσω της κοινωνικής του θεωρίας και της ιστορικής του ανάλυσης. Προϋποθέτει αυτό που πρέπει να αναπτύξει, καθώς δε θεωρεί πως μπορεί να εντοπιστεί μια εσωτερική λογική στην διαδικασία ανάπτυξης των τριών παραγόντων, στους οποίους αποδίδει την παγκόσμια κρίση της κλιματικής αλλαγής, στηριζόμενος στη γενική θεωρία του περί ιστορίας και κοινωνίας, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικές και μεθοδολογικές του προκειμένες και αρχές (μη διαλεκτική ανάπτυξη χωρίς εσωτερική λογική, αφηρημένοι ιδεατοί τύποι, εξήγηση μέσω εξωτερικών/τυχαίων παραγόντων που δεν εμφανίζουν καμιά αναγκαιότητα στη διαδικασία ανάπτυξής τους και στην αλληλοσυσχέτισή τους) δεν του επιτρέπουν να προχωρήσει σε ένα τέτοιο κριτικό αναστοχαστικό διάβημα. Η εξήγηση (και η πολιτική παρέμβαση ακολούθως) ενός ιστορικο-κοινωνικού φαινομένου λαμβάνει διαφορετική ατραπό όταν στηρίζεται στη συμπτωματικότητα και τον ανορθολογισμό, από ότι όταν αυτό το ίδιο φαινόμενο θεωρείται αποκύημα μιας ιστορικής διαδικασίας με εσωτερική λογική και αναγκαία ανάπτυξη¹²¹ (π.χ. του καπιταλισμού ή/και των εθνών-κρατών).

Το σύγχρονο κράτος (πολιτικό πεδίο), ως συντονιστής των οργανώσεων της κοινωνικής εξουσίας, έχει κεντρική σημασία και κυρίαρχο «δομικό ρόλο» για

---

¹²¹Μια παρόμοια κριτική στην «οικονομική επιστήμη» αναπτύσσεται από τον Marx για τον τρόπο που η τελευταία «συλλαμβάνει» και εξηγεί την «ατομική ιδιοκτησία»- και τον χωρισμό «εργασίας και κεφαλαίου» και «κεφαλαίου και γης»- και τον «ανταγωνισμό» στα *Παρισινά Χειρόγραφα(1844)* (βλ. Marx, 2014:249, μτφρ. Θανάσης Γκιούρας).

τη σύγχρονη Δυτική κοινωνία στο εγχείρημα του Mann (2009:119-20). Υποστηρίζει πως:

Η ιστορία μου για τη δυτική κοινωνία θα εστιάζει σταδιακά όλο και περισσότερο στην αλληλένδετη, μη συστημική ανάπτυξη των καπιταλιστικών, των αντιπροσωπευτικών, των εθνικών και των μιλιταριστικών αποκρυσταλλώσεων του κράτους.

Το κράτος καθίσταται το συλλογικό υποκείμενο που καλείται να δράσει προσδιορισμένα, συνειδητά και με συνέπεια (με «δομικό ρόλο») ώστε να τακτοποιήσει/ρυθμίσει τον ανορθολογισμό του πραγματικού κοινωνικο-ιστορικού “γίγνεσθαι” και της συνύφανσης των οργανώσεων της κοινωνικής εξουσίας. Καλείται να τακτοποιήσει την απροσδιοριστία των επιμεριστικών σχέσεων εξουσίας μέσω των συλλογικών εξουσιών που δύναται να αναπτύξει. Όμως, επειδή η «ανάπτυξη» του είναι «μη συστημική» -θα μπορούσε να πει κάποιος πως- η παρέμβασή του είναι εξωτερική των εσώτερων προβλημάτων της κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή του κοινωνικού αντικειμένου. Μελετώντας κάποιος τα σύγχρονα κράτη και τις διαδικασίες τους, κατανοεί πως οι σχέσεις που οργανώνονται στο πεδίο τους- και που καλούνται να αντιμετωπίσουν- είναι εξουσιαστικές, «πολύμορφες» και κατακερματισμένες. Σύμφωνα με τον ίδιο (Mann, 2009:640-4), τα κράτη δεν μπορούν να ελέγξουν τις συλλογικές δυνάμεις που αναδύονται μέσα από την ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους, διότι φαίνεται να συναινούν αλόγιστα και ασύνειδα στα δίκτυα εξουσίας που παγιώνονται στη ζωή των ανθρώπων. Η «συναίνεση» αυτή συμβαίνει «τυχαία», απερίσκεπτα, «ανεξέταστα», χωρίς να δοθεί βάση στις αντιθέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των «πολύμορφων αποκρυσταλλώσεων εξουσίας». Τις τελευταίες τα σύγχρονα κράτη δεν τις ιεραρχούν, δεν τις συστηματοποιούν, δεν επιχειρούν συνειδητά να συμβιβάσουν τις κρίσεις των αντιθέσεων τους (όπως η άμεση ταξική πάλη κατά Marx), αλλά τις αφήνουν να υπάρχουν «προσθετικά» μέσα στην κοινωνική ζωή. «Στο εσωτερικό του, το κράτος... ήταν λιγότερο ένας φορέας δράσης και περισσότερο ένας χώρος στην αρένα της εξουσίας». Βέβαια το «τυχαίο» στην αιτιώδη ανάλυση προκύπτει όταν, για παράδειγμα, «αντιδημοκράτες» θεσπίζουν διεύρυνση του εκλογικού

δικαιώματος (Μπίσμαρκ, Ναπολέον Γ')¹²². Πρόκειται για μια μορφή «μη υπολογίσιμου»- και με αυτή την βεμπεριανή έννοια «τυχαίου»- που διέπει τις εξουσιαστικές σχέσεις, τις σχέσεις στις οποίες η μία πλευρά επιχειρεί να επιβληθεί και να ασκήσει έλεγχο στην άλλη.

Γενικότερα, ο συγκεντρωτισμός του κράτους μέσα στην ιστορία προέκυψε «μη συστηματικά» και «μη διαλεκτικά» μέσα από τις «συνυφάνσεις των πηγών εξουσίας». Δεν προέκυψε με μια εσωτερική λογική ή από μια διαδικασία με μια αναγκαία ανάπτυξη. Όταν προέκυψε αυτή η έντονη μορφή ελέγχου της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, οι τελευταίοι στράφηκαν στη συγκρότηση των όρων («συνθηκών») της κρατιστικής οργάνωσης, παρά στο να αποτινάξουν το «κλουβί» («δοχείο εξουσίας» κατά τον Giddens) του συγκεντρωτισμού της, που εμφανίζεται ήδη από προηγούμενες ιστορικά φάσεις της «ανάπτυξης του κράτους» (πρωτόγονοι πολιτισμοί ποτάμιων κοιλάδων, Αρχαία Ελλάδα) για να καταλήξει στην ανάπτυξη των εθνών-κρατών κατά τον ύστερο 18^ο αιώνα. Ο ριζοσπαστισμός ακολούθησε το συντηρητικό μονοπάτι: «οι έγκλειστοι ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για τις συνθήκες μέσα στα κλουβιά τους παρά για τα ίδια τα κλουβιά» (βλ. Mann, 2009:323-4).

Το ζήτημα που προκύπτει είναι αν η θεωρία του Mann για το κοινωνικό αντικείμενο, οι επιστημολογικές του προκείμενες και -κατ' επέκταση- οι πολιτικές προεκτάσεις που πηγάζουν από αυτές, αφήνουν το περιθώριο στους κοινωνικούς δρώντες (και στους κοινωνικούς επιστήμονες) να προσεγγίσουν κριτικά και να θεματοποιήσουν τους όρους συγκρότησης των κοινωνικών «κλουβιών» που συνυφαίνουν οι κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες εντάσσονται και οργανώνονται στο πεδίο «αγώνων εξουσίας», και να τους ανασυγκροτήσουν κριτικά ώστε να άρουν τα ίδια τα «κλουβιά». Σύμφωνα με τη θεώρηση του Mann, ο ανορθολογισμός, το ασυνείδητο, το τυχαίο, το αθέλητο, το συμπτωματικό φαίνεται να πηγάζουν από την ένταση των σχέσεων και των αγώνων εξουσίας. Αν οι αγώνες εξουσίας αποτελούν, για τον Mann, οντολογική κατηγορία στο κοινωνικο-ιστορικό «γίγνεσθαι», επακόλουθα της εννοιακής θεωρητικής συγκρότησης του μοντέλου του (στα χνάρια του Weber και του

---

¹²²Η αναφορά αυτού, μαζί με άλλα παραδείγματα, που στηρίζονται στην «τυχειότητα»- με αυτούς τους όρους- βλ. Mann (2009: ενδεικτικά 319-20).

Giddens όπως παρουσιάζονται στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας), τότε καταλήγει- θα μπορούσε να πει κάποιος- σε έναν τελεολογισμό- τον οποίο επιχειρεί εξ αρχής ρητά να αποφύγει- από μια αντίστροφη πορεία. Ντετερμινιστικός παράγοντας της κοινωνικής του θεωρίας γίνεται η απροσδιοριστία της ανθρώπινης ιστορίας και της εξήγησής της και οι «αθέλητες συνέπειες» της κοινωνικής δράσης, όπως συνυφίνεται η τελευταία στην «αρένα της εξουσίας», χωρίς, όμως, να επιχειρεί μια θεματοποίηση με κριτικά αξιακό- αναστοχαστικό τρόπο (στη βάση των πραγματικών κοινωνικο-ιστορικών πρακτικών και σχέσεων) αυτής της απροσδιοριστίας- δηλαδή ως ζήτημα εγγενές του ίδιου του αντικειμένου -, παρά μόνο προτείνει, ως κατάλληλη, μια εξωτερική πολιτική κρατιστική ρύθμιση. Όταν δεχτούμε, όπως λέει ο ίδιος (Mann, 2008:55), πως «όλες οι κοινωνίες αντιμετώπισαν αιφνίδιες και εμβόλιμες κρίσεις- και σε κάποιες περιπτώσεις βγήκαν από αυτές ενισχυμένες», όχι όμως με έναν έλλογο, συστηματικό και με συνέπεια (με λίγα λόγια απροσδιόριστο) τρόπο, τότε το κοινωνικο-επιστημονικό εγχείρημα της εξήγησης- όπως και το ίδιο το κοινωνικοϊστορικό “γίγνεσθαι” (κοινωνικό αντικείμενο)- καθίσταται προβληματικό και τρέπεται στο σχετικισμό, ο οποίος καλείται να “ρυθμιστεί” –εντέλει- εξωτερικά. Το ίδιο προβληματικό καθίσταται, επομένως, και το εγχείρημα προσέγγισης και επίλυσης αυτής της απροσδιοριστίας, όταν η τελευταία δε θεματοποιείται κριτικά στη βάση των προβληματικών στο εσωτερικό των όρων του ίδιου του αντικειμένου, αλλά μόνο ως ζήτημα του υποκειμένου (πρόβλημα γνώσης και κατανόησης) –μέχρι του σημείου οντολογοποίησης (“παντού και πάντα”) της απροσδιοριστίας αυτής ως ζήτημα του υποκειμένου-, όπως αναπτύσσεται και θεμελιώνεται στις σχετικιστικές επιστημολογικές παραδόσεις που παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας.

Επίμετρο: Απροσδιοριστία και σύγχρονη κοινωνική θεωρία

Σε αυτό το πλαίσιο της θεματοποίησης και της κριτικής προσέγγισης των προβλημάτων αιτιότητας και απροσδιοριστίας στο εγχείρημα του Mann, τα προβλήματα της κοινωνικοθεωρητικής εξήγησης μπορούν να οργανωθούν υπό το πρίσμα τεσσάρων αξόνων (μορφών) της έκπτωσης της διαλεκτικής κρίσης, όπως αναδείχθηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας –μέσω της θεματοποίησης κάποιων προβλημάτων στο εγχείρημα της σχετικιστικής παράδοσης για τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών στα τέλη του 19^{ου} και κυρίως κατά τον 20^ο αιώνα. Αυτές οι τέσσερις μορφές, που αλληλεξαρτώνται και συσχετίζονται, είναι οι εξής: φορμαλιστικές επιστημολογίες, μεθοδολογικός ατομισμός, ανορθολογισμός του κοινωνικο-ιστορικού “γίνεσθαι”, εξουσιαστικό/ «αγωνιστικό» πλαίσιο. Η απροσδιοριστία ως αποκύημα αυτών των προβλημάτων του εξηγητικού εγχειρήματος (και της κοινωνικής πραγματικότητας) συνδέεται με συγκεκριμένο τρόπο με το κράτος και την πολιτική εξουσία, κατά τον Mann, και ανοίγει το δρόμο για συγκεκριμένες λύσεις «εξωτερικής ρύθμισης». Αυτή την τροπή της απροσδιοριστίας σε σχέση με την κρατιστική λύση θα αναδείξουμε και θα προσεγγίσουμε κριτικά. Τέλος, θα διερευνηθεί πως ένα κριτικό επιχείρημα αξιολογικής θεμελίωσης της κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης και των κοινωνικών επιστημών μπορεί να προσεγγιστεί στη βάση του προβλήματος της απροσδιοριστίας.

Μεθοδολογικός ατομισμός

Ο Mann ακολουθεί σε πολλές περιπτώσεις ατομιστικές ατραπούς (βεμπεριανός μεθοδολογικός ατομισμός) για να εξηγήσει την εμφάνιση και το αποτέλεσμα ιστορικών φαινομένων, και ιδιαίτερα αυτών με κοσμοϊστορική σημασία, όπως οι παγκόσμιοι πόλεμοι και η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Προτάσσει ως αιτιακά σημαντικούς παράγοντες τις επιμέρους σκοποθεσίες «μικρής ομάδας ηγετών», «ομάδων κρατούντων», ή και προσώπων (Χίτλερ, Γκορμπατσόφ). Σε περιόδους που η κοινωνική συνοχή (θεσμοποιημένες περίοδοι) απειλείται άμεσα και εντατικά, όπως στους πολέμους, αυτός προτάσσει ως καθοριστικές εξατομικευμένες αιτιολογήσεις, ατομικές ευθύνες

και αποφάσεις (ντεσιζιονισμός), ακολουθώντας τα χνάρια του μεθοδολογικού ατομισμού. Δεν θεωρεί πως στα φαινόμενα αυτά εντοπίζεται μια εσωτερική λογική ανάπτυξη των αιτιών που τα προξένησαν. Όταν επιχειρεί να εντάξει αυτές τις επιμέρους σκοποθεσίες σε ένα οιονεί μακρο-θεωρητικό πλαίσιο, όπως είναι το γεωπολιτικό πεδίο ανάπτυξης της κοινωνικής εξουσίας, τότε το εξηγητικό του εγχείρημα καταλήγει στην απροσδιοριστία και το σχετικισμό, καθώς απρόβλεπτες συγκυρίες παρεμβαίνουν, οι οποίες δεν δύνανται να προσεγγιστούν θεωρητικά, λόγω της μεθοδολογικής του απόφασης.

Σύμφωνα με την κριτική του Ψυχοπαίδη (1993:69-71· 1992:238-40) στην βεμπεριανή μεθοδολογία, η τελευταία βρίσκεται αντιμέτωπη με την εξής αντινομία: όταν επιθυμεί να προσεγγίσει το «γενικό», τότε ακολουθεί την «ατομιστική τυποποίηση». Με άλλα λόγια, όταν η μελέτη πραγματικών ιστορικών φαινομένων οδηγεί στην ανάλυση «κανονικοτήτων του πράττειν» σε ένα «μακροθεωρητικό πλαίσιο εξήγησης», τότε η ανάλυση καταλήγει σε αδιέξοδο. Όταν το κοινωνικό αντικείμενο κατακερματίζεται σε «ατομικές εγωιστικές» δράσεις, η κοινωνική συνοχή και συνύπαρξη («κοινό καλό») καθίσταται απροσδιόριστη. Δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ορθολογικά και διασφαλίζεται μέσω ντεσιζιονιστικών οδών μιας «ηγεσίας», ενός «σχεδιαστικού οργάνου» -μεταξύ άλλων. Συνεκτικό κρίκο θα μπορούσε να αποτελέσει η «αξιολογία», μια «έλλογη συνεννόηση πάνω σε κοινωνικούς (κοινούς) σκοπούς», που όμως απορρίπτεται από τη βεμπεριανή οπτική. Αυτή η «συνεννόηση» θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της αναστοχαστικής τριβής και της θεματοποίησης των «επιμέρους κοινωνικών σχέσεων» και των «πρακτικών αξιώσεων», οι οποίες -κατά τη βεμπεριανή θεώρηση, όπως και για τον Mann ακολούθως- καθίστανται «ανορθολογικό υλικό» (απροσδιόριστο) και καταντούν να μορφοποιούνται (τακτοποιούνται, προσδιορίζονται) μέσω της «διάνοιας». Η διέξοδος που προσφέρει η φορμαλιστική μέθοδος είναι η ανάλυση των «κανονικοτήτων του κοινωνικού πράττειν», «ως εάν» αυτό να ακολουθούσε κάποιους κανόνες (ιδεατοί τύποι), όπως είναι και οι πηγές κοινωνικής εξουσίας του Mann. Αυτοί όμως οι κανόνες μελετώνται ως «αποκλίσεις από κανονιστικά πλαίσια που τίθενται συνειδητά» (μη υπολογίσιμες συγκυρίες στη βάση

εξατομικευμένων σκοποθεσιών¹²³), με αποτέλεσμα να μην μπορούν να προσεγγιστούν θεωρητικά τα «μη αναμενόμενα αποτελέσματα» του κοινωνικού πράττειν (πρόβλημα Menger, όπως αναπτύχθηκε το πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας) και το εξηγητικό εγχείρημα καταλήγει στο σχετικισμό και την απροσδιοριστία.

Φορμαλισμός

Η φορμαλιστική επιστημολογική προσέγγιση και μεθοδολογία που επιλέγει ο Mann (ιδεατοί τύποι) οδηγούν την κοινωνικο-θεωρητική εξήγηση στην απροσδιοριστία. Όπως και στο Weber, ο «ορθολογισμός» (το προσδιορισίμο) εντοπίζεται «αποκλειστικά» στο μοντέλο «τυπικής ορθολογικότητας» του πράττειν, ως «υπολογισιμότητα». Η απροσδιοριστία (μη υπολογίσιμο, «πολυσήμαντο») αναδύεται στα «υλικά-ορθολογικά μοντέλα της οικονομίας» ως αδυναμία «ανεξάρτητης περιεχομενικής θεματοποίησης» και θεμελίωσης μιας αντικειμενικής θεωρίας της αξίας» (κοινός σκοπός, «κοινό καλό»). Έτσι η κοινωνιολογική ανάλυση εκκινεί από το «ατομικό πράττειν» και, όποτε παρεμβαίνουν «αξιακά μακρομεγέθη», το κοινωνικό αντικείμενο χάνεται, μένει απροσδιόριστο. Με λίγα λόγια, ο λόγος αδυνατεί να προσεγγίσει «συνολικές διαδικασίες», πέραν της εξατομικευμένης πράξης, και αυτό τίθεται ως ζήτημα αξιολογικό, με την παραπάνω έννοια. Στο πλαίσιο της κατασκευής εννοιών, μέσω της μεθοδολογικής ατομιστικής ατραπού και της φορμαλιστικής επιστημολογικής οπτικής, απορρίπτονται οι «περιεχομενικές» (αξιακές, πραξιακά αναστοχαστικές) διαστάσεις των εννοιών και τονίζονται οι «μορφικές» (τυπικές) διαστάσεις του. Στη θέση μακρο-θεωρητικών (περιεχομενικών) εννοιολογήσεων τίθενται οι «ενδιάμεσες έννοιες» - «αναστοχαστικές του περιεχομένου»- όπως «αγώνας στην αγορά», «ελευθερία της αγοράς», «συμφέροντα». Πρόκειται για αντίστοιχες έννοιες μ' αυτές που

---

¹²³ Οι κανονικότητες αυτές προσδιορίζονται στη βάση τυπικών-ορθολογικών κατηγοριών (ορθολογισμός κατά το σκοπό).

αποτελούν τη βάση της βεμπεριανής κοινωνικο-θεωρητικής ανάλυσης («αγώνας»), όπως και της ανάλυσης του Mann (πηγές κοινωνικής εξουσίας)¹²⁴.

Η θεωρία και η διαδικασία της εξήγησης δε δομείται στη βάση «ολοτήτων σχέσεων» αλλά στη βάση μιας «μορφικής λογικής επιχειρηματολογίας» και εμπρόθετης ορθολογικής δράσης- σε κάποια από τα εξηγητικά εγχειρήματα του Mann και ως μεθοδολογική αρχή στον Weber. Αντί το εξηγητικό εγχείρημα να εντάσσεται σε μια τέτοια «ολότητα» και τη μελέτη αναπαραγωγής της, εστιάζει στη μελέτη της «μοναδικής ιστορικής» πορείας του αντικειμένου (ιστορισμός). Γι' αυτό ο Mann προτάσσει στον τέταρτο τόμο του μια ιδιογραφικού τύπου εξήγηση μοναδικοτήτων (βλ. δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας), υποστηρίζοντας πως η λογική ανάπτυξης (και τα αποτελέσματα) "μακροδομών" –μπορεί να- είναι μοναδική και ιδιαίτερη. Κατά συνέπεια, το θεωρητικό του μοντέλο και το εξηγητικό του εγχείρημα είναι «μη διαλεκτικό», «μη συστημικό». Η θεωρία κοινωνικής αλλαγής δεν στηρίζεται σε μια μελέτη της αλλαγής των εξωτερικών συνθηκών- και των υλικών όρων- (συμφέροντα, ιστορικές σχέσεις) αλλά σε εσωτερικές «αλλαγές νοήματος» (ζήτημα κατανόησης¹²⁵) για να εξηγήσει το νέο. Με αυτό τον τρόπο το νέο εκλαμβάνεται ως «καινοφανές» σε αναλογία με την «ορθολογικότητα» της «προηγούμενης κατάστασης της δράσης», με αποτέλεσμα η θεωρία της αλλαγής και της εξήγησης να διέπεται από «ασυνέχειες» (από "άλματα" κατά Mann), από ένα «λογικό κενό»¹²⁶. Η απροσδιοριστία αυτή, υπό αυτό το φορμαλιστικό πλαίσιο, τίθεται ως ζήτημα κατανόησης (ανακατασκευή υποκειμενικού νοήματος) και όχι ως αξιολογικό ζήτημα (αδυναμία συγκρότησης ενός κοινού συλλογικού σκοπού- αντικειμενικό νόημα).

---

¹²⁴Για όλη την παραπάνω ανάπτυξη σχετικά με την κριτική του βεμπεριανού φορμαλισμού βλ. Ψυχοπαίδης (1992: 233-7).

¹²⁵Πρόκειται για την απροσδιοριστία ως πρόβλημα κατανόησης, όπως διαγιγνώσκεται από τις ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (βλ. αντίστοιχα πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας).

¹²⁶Για τα εν λόγω προβλήματα της φορμαλιστικής προσέγγισης, που κληρονομεί και ο Mann, βλ. Ψυχοπαίδης (2005:138).

Ανορθολογισμός

Η επιλογή αυτής της επιστημολογικής και μεθοδολογικής σκοπιάς πηγάζει από μια θεώρηση του κοινωνικού αντικειμένου, η οποία του προσδίδει μια «ανορθολογική φύση». Ο Mann υποστηρίζει, όπως είδαμε παραπάνω, πως ο «ανθρώπινος λόγος» δεν φαίνεται να διέπει τις ανθρώπινες κοινωνίες. Υπάρχουν αξιακές συνδέσεις στο κοινωνικό αντικείμενο, αλλά αυτές είναι «ανορθολογικής φύσης», προκύπτουν απροσδιόριστα και συμπτωματικά στην ιστορία και όχι ως συνειδητή συλλογική δράση και έλλογη συνεννόηση. Ό,τι συνέχει, λοιπόν, το κοινωνικό αντικείμενο ως «ολότητα», είναι ο ανορθολογισμός. Στο βεμπεριανό φορμαλιστικό μοντέλο, η αμφισβήτηση των «αντικειμενικών αξιών» και της θεώρησης της κοινωνίας ως «συνεκτικής ολότητας», οδήγησε το εξηγητικό εγχείρημα σε έναν αντινομικό προσανατολισμό. Η πράξη έγινε «ανορθολογική, αγνωστικιστική και εξατομικευμένη», οι αξίες «υποκειμενικές επιλογές και αποφάσεις» και το «νόημα της δράσης» το υποκειμενικό νόημα του δρώντος. Στη βάση αυτού του «μεθοδολογικού ατομισμού» και «αξιακού σχετικισμού» η εξήγηση συνδέθηκε με την «κατανόηση (Verstehen) της δράσης»¹²⁷.

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος, σε αυτό το σημείο, πως ο ανορθολογισμός αυτός του κοινωνικού αντικειμένου προκύπτει από την έλλογη συνειδητή δράση (συλλογικά) μιας μερίδας κυρίαρχων ατόμων, που έχουν ευκολότερη πρόσβαση στους πόρους της εξουσίας (σχέσεις ισχύος). Προκύπτει μέσα από ένα πλαίσιο εξουσιαστικών και εκμεταλλευτικών σχέσεων, οι οποίες οφείλουν να αρθούν αν προσεγγιστούν αξιακά. Αυτό που συνιστά την απαξίωση, είναι πως από τα παραπάνω απειλείται η συνοχή του ίδιου του αντικειμένου, η κοινωνική συνύπαρξη, η οποία όμως δεν αποφεύγεται κριτικά όσο το ανορθολογικό διέπει το ανθρώπινο “πράττειν”. Η κοινωνική θεωρία είναι αναγκαίο να προσδιορίσει τις περιεχομενικές διαστάσεις των εξουσιαστικών

---

¹²⁷Ψυχοπαίδης (2005:137· 1993:51-2,54). Σε αυτό το ανορθολογικό επιστημολογικό (και κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο) αναπτύχθηκαν οι ερμηνευτικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (Dilthey, Ricoeur), όπως προσεγγίστηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας. Η απροσδιοριστία τίθεται ως πρόβλημα εξήγησης και κατανόησης, και ως πρόβλημα γνώσης (Dilthey, Ricoeur, Giddens), στη βάση ανακατασκευής επιμέρους υποκειμενικών νοημάτων.

σχέσεων («κοινωνικές σχέσεις εξατομίκευσης» και «ιδιωτικός έλεγχος των συνθηκών της κοινωνικής ζωής») και τη σχέση τους με την απροσδιοριστία με αναστοχαστικό/κριτικό τρόπο -κι όχι να δομεί την εννοιολόγηση και το εξηγητικό εγχείρημα με βάση τις τυπικές μορφές των σχέσεων αυτών, ως εάν οι τελευταίες να αποτελούν οντολογική κατηγορία για την κοινωνική πραγματικότητα και το εξηγητικό εγχείρημα. Οφείλει να επαναστοχαστεί κριτικά πάνω στο «πρακτικό» περιεχόμενο της συγκρότησης της απροσδιοριστίας στην κοινωνική ζωή και στη θεωρία περί αυτής¹²⁸.

Έννοια του αγώνα/εξουσίας

Το κατακερματισμένο κοινωνικό αντικείμενο συνέχεται “κανονιστικά” και προσεγγίζεται ορθολογικά (θεωρητικά) στη βάση ανάλυσης εξουσιαστικών πλαισίων σχέσεων. Το ιστορικο-κοινωνικό “γίγνεσθαι” συνέχει η έννοια (ακριβώς γιατί είναι μια αφαίρεση) της εξουσίας, του βεμπεριανού «αγώνα»¹²⁹, ένα «στοιχείο σύγκρουσης» μεταξύ των επιμέρους κομματιών. Εκεί που το αντικείμενο πραγματώνεται σε «κανονιστικά πλαίσια» είναι το πλαίσιο του «ανταγωνισμού». Ο Mann, ακολουθώντας τη βεμπεριανή επιστημολογική οπτική και θεωρία περί κοινωνικής αλλαγής, θεμελιώνει το κοινωνικο-θεωρητικό του εγχείρημα στο «στοιχείο της έντασης και της σύγκρουσης». Το στοιχείο αυτό ο Weber δε θεματοποιεί ως οντολογική κατηγορία της πραγματικότητας (τελεολογισμός, ολισμός), αλλά «στη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού» (ως προσπάθεια «ανακατασκευής των επιμέρους λόγων του ανταγωνιστικού πράττειν»)¹³⁰.

Είναι σημαντικό να τονιστούν εδώ δύο σημεία. Πρώτον, η συγκρότηση του κοινωνικού αντικειμένου και η συνοχή του δομείται στη βάση -κατεξοχήν- α-κοινωνικών όρων (αγώνας, ανταγωνισμός), με την έννοια πως οι όροι αυτοί θέτουν την κοινωνική συνοχή σε διακινδύνευση μέχρι τα όρια της καταστροφής της. Δεύτερον, ο Weber (όπως και ο Menger) επιθυμεί να αποφύγει μια

---

¹²⁸Ψυχοπαίδης (2005:130-1).

¹²⁹Ως αποκύημα της βεμπεριανής παραδοχής περί «ανορθολογικής φύσης της αξιακής συγκρότησης του κοινωνικού είναι».

¹³⁰Ψυχοπαίδης (1993:91-3,97).

τελεολογική ή ολιστική θεμελίωση της έννοιας του «αγώνα», σε αντίθεση με τον Giddens και το Mann, που, όπως είδαμε, οντολογικοποιούν την έννοια της «εξουσίας», ως κατεξοχήν («παντού και πάντα») όρο συγκρότησης της κοινωνικής συνύπαρξης εν γένει.

Η φορμαλιστική (ιδεοτυπική) συγκρότηση και ένταξη της έννοιας της εξουσίας στο κοινωνικο-θεωρητικό εξηγητικό εγχείρημά του Mann προκαλεί την απροσδιοριστία και το σχετικισμό στο εγχείρημά του αυτό. Προκύπτει μια απροσδιοριστία διότι ο Mann δε θεματοποιεί, ούτε εξηγεί τους λόγους που οι διάφοροι τύποι εξουσίας «συναντώνται και ανταποκρίνονται» ο ένας στον άλλον (όπως ο οικονομικός με τον πολιτικό). Η ανταπόκριση αυτή καθίσταται απροσδιόριστη στη φορμαλιστική προσέγγιση, προβλήματα της οποίας κληρονομεί ο Mann, καθώς οι έννοιες συγκροτούνται μονόπλευρα/μονοδιάστατα και τυπικά. Κάθε τύπος εξουσίας έχει τη δική του ανεξάρτητη λογική ανάπτυξης και η συνύφανση με τους άλλους τύπους καθίσταται συμπτωματική και συγκυριακή. Έτσι δεν μπορεί να εξηγηθεί το ιστορικό “γίγνεσθαι” στα πλαίσια μιας εσωτερικής λογικής ανάπτυξης αιτιακών διαύλων. Απροσδιόριστη, για παράδειγμα, είναι και η εσωτερική λογική ανάπτυξης του καπιταλισμού και η σχέση του με τις άλλες πηγές εξουσίας (π.χ. έθνη-κράτη). Η απροσδιοριστία αυτή στη συγκρότηση του κοινωνικού αντικειμένου, το οποίο συγκροτείται από επιμέρους ανεξάρτητες τυπικές μορφές (π.χ. σχέσεις πολιτικού-οικονομικού), δημιουργεί- για το Weber- ως «μόνη δυνατότητα που μένει ανοιχτή στην κοινωνιολογική ανάλυση» έναν «ad hoc συνδυασμό τυπικών μορφών για την ανακατασκευή του ιστορικού ως συγκεκριμένου. Το γεγονός πως τα στοιχεία που συνδυάζονται προέρχονται από τη μακροθεωρία έχει εξαφανισθεί πίσω από τη μεθοδολογική απόφαση»¹³¹. Ο βεμπεριανός φορμαλιστικός προσανατολισμός -στην κατασκευή εννοιών και στη χρήση τους στην εξήγηση- δεν αφήνει τα περιθώρια να ιδωθούν οι επιμέρους τυπικές μορφές ως μέρος μιας «συνεκτικής ολότητας»¹³².

---

¹³¹ Βλ. Ψυχοπαίδης (1992:221).

¹³² Στη βεμπεριανή προσέγγιση «δεν είναι δυνατή (μια) συνεκτική θεωρία “ορθής” αξιολόγησης του αντικειμένου... (ούτε) να υπάρξει συνεκτική μεθοδική ανάπτυξη των κατηγοριών της κοινωνικής πραγματικότητας». Πρόκειται για φορμαλιστική προ-παραδοχή της βεμπεριανής θεωρίας

Η φορμαλιστική επιστημολογική προοπτική και η απροσδιοριστία που γεννά στο πλαίσιο των «εξουσιαστικών σχέσεων» δεν αφήνει το περιθώριο για την ανάπτυξη ενός κριτικού αναστοχαστικού επιχειρήματος. Κατά τον Ψυχοπαίδη (1993:45), «η έννοια (τύπος) εξουσίας δεν αναπτύσσεται με αναφορά σε κοινωνικο-οικονομική σχέση που θεμελιώνει την εξουσία (και κατεξοχήν σε σύγχρονες κοινωνίες, ως εξουσία βασισμένη σε οικονομική δύναμη), αλλά αναπτύσσεται κατά μήκος της πορείας της τυπικής επιβολής μιας βούλησης πάνω σε άλλες, της διαδικασίας επιλογής των κατάλληλων μέσων για το σκοπό αυτό». Η έννοια της «εξουσίας» δε θεμελιώνεται στη βάση πραγματικών ιστορικών και κοινωνικών σχέσεων, αλλά ως τυπικά συγκροτημένη κατηγορία της πραγματικότητας. Με αυτόν τον τρόπο, δε θεματοποιείται ο κριτικός αναστοχασμός πάνω στους σκοπούς της δράσης (αξίες), αλλά μελετάται η αποτελεσματικότητα των μέσων ως προς τους σκοπούς¹³³. Πρόκειται για μια μορφοποιούσα κατηγορία που προσδιορίζει το κοινωνικό "πράττειν". Δημιουργεί μια δομή «σχέσεων σκοπών και μέσων», δομοποιεί το κοινωνικό "γίγνεσθαι". Η θεωρία της εξουσίας, όπως αυτή του Mann, είναι φορμαλιστικά συγκροτημένη, με την έννοια πως δεν εστιάζει στην ανάλυση του συσχετισμού συμφερόντων¹³⁴. Στον Weber, η εξουσία (power) είναι ο πιο «απλός προσδιορισμός» που διαπερνά όλη την ανθρώπινη ιστορία ως έννοια. Πρόκειται όμως για κοινωνιολογικά «άμορφη» (τυπικά συγκροτημένη) έννοια, καθώς δεν ενέχει "περιεχομενικές"/σχεσιακές διαστάσεις¹³⁵. Ο φορμαλισμός αποκλείει την πραγμάτευση της «περιεχομενικής ορθολογικότητας» και της «ανάλυσης και αξιολόγησης των ιστορικών συνθηκών της δράσης». Στο φορμαλιστικό αυτό πλαίσιο, η απροσδιοριστία- στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία και στη θεωρία της εξήγησης- εμφανίζεται όταν

αντικειμένου (βλ. Ψυχοπαίδη, 1993:57). Και πάλι: «απόρριψη του ορθολογισμού του όλου ως αξία, η αξιακή διάσταση ανορθολογοποιείται» (βλ. Ψυχοπαίδη, ο.π. σ. 25).

¹³³ Με όρους του Mann, η αποτελεσματικότητα των μέσων (πηγές κοινωνικής εξουσίας) ως προς τους σκοπούς (ικανοποίηση από τα καλά της ζωής).

¹³⁴ Ψυχοπαίδη (1994:341).

¹³⁵ Σε αντιπαράβολή, για μια «περιεχομενική» συγκρότηση της κοινωνιολογικά «άμορφης» έννοιας της «εξουσίας» ως «εργασίας»(work), ως του πιο «απλού προσδιορισμού» της ανθρώπινης πρακτικής στην ιστορία βλ. Holloway (1995:172-3).

στο εγχείρημα διαμόρφωσης «συνεκτικών θεωριών ορθολογικής δράσης» (μακρο-θεωρητικό εξηγητικό πλαίσιο, όπως του Mann) παρεμβαίνει η συνειδητοποίηση της «αβεβαιότητας»- δίπλα στη βεβαιότητα- και της «διακινδύνευσης» στο επίπεδο της δράσης¹³⁶.

Με λίγα λόγια, δεδομένων των προσδοκιών του Mann για τη διατύπωση μιας θεωρίας της εξουσίας και της κοινωνίας εν γένει, εντάσσει την ιστορική και κοινωνιολογική του ανάλυση μέσα σε ένα μακρο-θεωρητικό πλαίσιο. Αυτό όμως το κάνει μέσω της φορμαλιστικής ατραπού, μέσω των ιδεατών τύπων της εξουσίας, τυπικών μορφών που δεν αποτελούν μέρος μιας “συνολικής διαδικασίας”, αλλά εκκινούν από εξατομικευμένους (εξουσιαστικούς) όρους (κατ’ ακολουθία του κατακερματισμένου κοινωνικού αντικειμένου). Οι όροι αυτοί, που είναι συγκροτητικοί της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, επιστρατεύονται για τη θεμελίωση της κοινωνικής θεωρίας εν γένει. Πρόκειται για έννοιες «ενδιάμεσες»- αναστοχαστικές του περιεχομένου- που αποδεσμεύουν την εννοιακή συγκρότηση από τις περιεχομενικές διαστάσεις της (κοινωνικές και ιστορικές πρακτικές και αξιώσεις). Η απροσδιοριστία είναι αποκύημα αυτής της μεθοδολογικής απόφασης, στα χνάρια των βεμπεριανών φορμαλιστικών αδιεξόδων.

Το πρόβλημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας στην ιστορική κοινωνική σκέψη του Mann λαμβάνει σχετικιστικές διαστάσεις στα πλαίσια των μορφών έκπτωσης της διαλεκτικής κρίσης, όπως αυτές οι μορφές αναπτύχθηκαν και κληροδοτήθηκαν από τις φορμαλιστικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (Weber, Menger), στη σχολή του Dilthey και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις (πρόβλημα κατανόησης), και στη κοινωνική θεωρία που δομεί ο Giddens στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ανάμεσα στην ερμηνευτική και την τελεολογική επιστημολογική προσέγγιση. Η απροσδιοριστία λαμβάνει περιεχόμενο μέσα σε αυτό το πλαίσιο της διαλεκτικής κρίσης και των μορφών έκπτωσής της.

---

¹³⁶Ψυχοπαίδης (2005:139).

Η απροσδιοριστία στη μαρξική διαλεκτική κρίση προκύπτει ως αποτέλεσμα της αλλοίωσης του κοινωνικού περιεχομένου (κοινωνικότητα) από τις μορφές (απαξιώτικες για την κοινωνική συνοχή) αποκρυστάλλωσης των κοινωνικών σχέσεων. Τίθεται μάλιστα ως κεντρικό ζήτημα αυτή η αλλοίωση του περιεχομενικά «ουσιώδους» (αξία) από τις πραγματωμένες μορφές των κοινωνικών σχέσεων (καπιταλισμός), με ταυτόχρονο αίτημα για κριτική άρση αυτής της κατάστασης. Στο πλαίσιο της έκπτωσης της διαλεκτικής κρίσης, η αλλοίωση αυτή οντολογικοποιείται στη βάση ενός πλαισίου θεωρητικού ανορθολογισμού, αντί να ιστορικοποιείται μέσω περιεχομενικών και αξιακών εννοιών. Εντάσσεται σε ένα πλαίσιο «σύγκρουσης κοινωνικών αξιών... με υπαρξιακό και υπεριστορικό χαρακτήρα», στα χνάρια της βεμπεριανής επιστημολογικής προσέγγισης, με την αξιακή αποδέσμευση της θεωρητικής συγκρότησης των τυπικά αφηρημένων εννοιών ως μεθοδολογική προ-επιλογή. Έτσι η απροσδιοριστία καθίσταται οντολογική κατηγορία της κοινωνικής συνύπαρξης - και της θεωρητικοποίησής της- που η βεμπεριανή προσέγγιση και οι παραδοχές της σε επιστημολογικό και μεθοδολογικό επίπεδο (φορμαλισμός, μεθοδολογικός ατομισμός, ανορθολογισμός, ιστορισμός) δεν δύναται εκ προοιμίου να υπερβεί κριτικά «ως συνειδητό επίτευγμα συλλογικής δράσης»¹³⁷.

Σε περιόδους κρίσης, τις οποίες μελετά ο Mann, που η κοινωνική πράξη εναντιώνεται στην φετιχοποίηση (αλλοίωση) της ζωής (όπως η επανάσταση), το ζήτημα της αιτιότητας και της απροσδιοριστίας αντί να καθίσταται αξιακό πρόβλημα, τίθεται ως πρόβλημα που καταλήγει στον σχετικισμό ακριβώς διότι προκύπτει από τις θεωρητικές και μεθοδολογικές προ-αποφάσεις. Από τη μία, οι όροι συγκρότησης της κοινωνικής αυτής πράξης καθίστανται ανορθολογικοί, συμπτωματικοί, χωρίς μια συνοχή μεταξύ τους: είναι μη συστηματική, μη διαλεκτική η οργάνωσή τους. Δεν είναι αποτέλεσμα πρακτικού και πολιτικού αυτοκαθορισμού, κι αν είναι, αυτό συμβαίνει μέσω μιας ατομιστικής και ντεσιζιονιστικής ατραπού (αποφάσεις μεμονωμένων προσώπων και ομάδας ελίτ). Το εξηγητικό εγχείρημα διέπεται έτσι από απροσδιοριστία, όχι ως

---

¹³⁷ Για την ανάπτυξη της παραγράφου βλ. Ψυχοπαίδης (2005:245,247-9) και περί αλλοίωσης του περιεχομενικού «ουσιώδους» από τις φετιχοποιημένες (πραγματοποιημένες) κοινωνικές μορφές με κεντρική την έννοια της «εργασίας» (work) βλ. Holloway (1995: 175-6,178-9).

αποτέλεσμα του πραγματοποιημένου (αλλοτριωμένου με μαρξικούς όρους) κοινωνικού “γίγνεσθαι”- ως ζήτημα θεωρίας του αντικειμένου και της θεωρίας της αξίας που το διέπει- αλλά γίνεται απροσδιόριστο στηριζόμενο στις θεωρητικές και μεθοδολογικές παραδοχές (φορμαλισμός, ατομισμός, εξουσιαστικό εννοιακό πλαίσιο) στις οποίες ανάγεται a priori¹³⁸. Το κοινωνικό αντικείμενο, όπως και η εξήγησή του, δεν μπορούν να ιδωθούν ως στιγμές μιας ολότητας που διέπεται από διαλεκτικού χαρακτήρα αντινομικές κατηγορίες με πρακτικο-αξιολογικούς όρους. Από την άλλη, η έκβαση της κοινωνικής πράξης που εναντιώνεται στην φετιχοποίηση της ζωής ανάγεται στην παρέμβαση εξωτερικών/τυχαίων παραγόντων, που στηρίζονται στη σύμπτωση. Ξανά το επιχείρημα καταλήγει στην απροσδιοριστία. Όμως, οι παράγοντες αυτοί θεωρούνται συμπτωματικοί και εξωτερικοί/τυχαίοι ακριβώς διότι το κοινωνικό αντικείμενο, η κοινωνική πράξη, δεν εκλαμβάνεται ως μέρος μιας διαλεκτικής ολότητας. Δεν είναι οι αντινομικού χαρακτήρα διαλεκτικές κατηγορίες (χάσμα μορφής -περιεχομένου) που παράγουν την εξηγητική απροσδιοριστία, αλλά οι a priori μη διαλεκτικού χαρακτήρα θεωρητικές παραδοχές περί του ιστορικο-κοινωνικού “γίγνεσθαι” και οι μεθοδολογικές αποφάσεις προσέγγισής του.

Αυτό ευτελίζει τη διαδικασία προσέγγισης των πρακτικών και πολιτικών όρων του ιστορικού αυτοκαθορισμού, καταλήγοντας σε εξωτερικές παρεμβάσεις ρύθμισης που προτείνει ο Mann (πραγματιστικές και συμβιβαστικές παρεμβάσεις κρατικού τύπου, συγκεντρωτικής εξουσίας). Αυτό όμως δεν δίνει πραξιακές απαντήσεις στα κρισιακά τέλματα της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, ούτε της θεωρίας που συγκροτείται περί αυτής. Οφείλουμε να επαναπροσδιορίσουμε εξ’ αρχής τους πραξιακούς και αξιολογικούς όρους

---

¹³⁸Είναι σημαντικό εδώ να τονιστεί η κριτική του Ψυχοπαίδη (1992: 229-31) στη βεμπεριανή κοινωνιολογική ανάλυση, σύμφωνα με την οποία, η απροσδιοριστία προκύπτει από τις μεθοδολογικές ad hoc παραδοχές προσέγγισης του κοινωνικού αντικειμένου μέσω της «τυπικής λογικής» (φορμαλισμός) και των «ατομικών σκοποθεσιών» (μεθοδολογικός ατομισμός). Ακριβέστερα, οι τελευταίες, μέσα από το παραπάνω μεθοδολογικό μονοπάτι, χάνουν το ιστορικό τους περιεχόμενο και τη δυνατότητα ένταξής τους σε «μακροθεωρητικά πλαίσια» ανάλυσης. Αυτή η απροσδιοριστία προκύπτει στο βεμπεριανό εγχείρημα ενώ ακριβώς την απροσδιοριστία των «κριτηρίων υλικής ορθολογικότητας» (μαρξική προσέγγιση) και το σχετικισμό των ιστορικιστικών επιχειρημάτων (Schmoller) θέλει να αποφύγει.

συγκρότησης του κοινωνικού αντικειμένου, το οποίο, προκειμένου να τακτοποιηθεί διανοητικά (στη θεωρία) και πραξιακά, κατακερματίζεται, οι κοινωνικές σχέσεις διαχωρίζονται και δε συνέχονται, με αποτέλεσμα οι έσχατες συμβιβαστικές λύσεις να καθίστανται οι μόνες λύσεις.

Η λύση της κρίσης δεν προέρχεται εξωτερικά, για παράδειγμα μέσω μιας πολιτικής διευθέτησης, αλλά μέσα από εσωτερικούς και εγγενείς όρους του κομματιασμένου αντικειμένου, μιας μη «συνεκτικής ολότητας». Σε αυτό το πλαίσιο ενταγμένο, το κριτικό εξηγητικό εγχείρημα επικεντρώνεται στις «συγκροτησιακές αξίες», καθώς και στην αποκάλυψη των «ιστορικών πρακτικών», μέσω των οποίων οι αξίες αυτές αλλοιώθηκαν και διαστρεβλώθηκε η κοινωνική συνοχή. Έτσι δύνανται να συλληφθούν οι όροι της κρίσης της κοινωνικής ζωής, ώστε το πρόβλημα (αντινομίες του “γίγνεσθαι”) να τεθεί ως βαθιά πολιτικό, και ως τέτοιο να επιχειρηθεί να επιλυθεί (βλ. Ψυχοπαίδης, 2005:147-9). Ο Mann, ακριβώς διότι δε θεματοποιεί την απροσδιοριστία στη βάση ιστορικών σχέσεων και συνυφάνσεων αλλοτρίωσης και εκμετάλλευσης, αλλά ως εάν αυτή να αποτελεί οντολογική κατηγορία οργάνωσης του ανθρώπινου “γίγνεσθαι”, σύμφωνα με την κοινωνικο-ιστορική του ανάλυση και την οργάνωση του θεωρητικού του μοντέλου, δεν θεωρεί πραγματιστική μια έλλογη συνειδητή συλλογική δράση και συνεννόηση. Αντ’ αυτού, ως πραγματιστική λύση, σε αυτό το παραδεχόμενο ως ανορθολογικό “γίγνεσθαι” (απροσδιοριστία ως πρόβλημα κατανόησης και γνώσης¹³⁹), προτείνει μια κάποιου είδους εξωτερική συμβιβαστική κρατιστική ρύθμιση, με το κράτος να είναι το συλλογικό υποκείμενο που θα δράσει όσο το δυνατόν πιο συνειδητά, προσδιορισμένα και με συνέπεια. Η ενσυνείδητη παρέμβαση του κράτους μπορεί να ελέγξει, κατά τον Mann, τις συλλογικές σχέσεις εξουσίας, ενώ οι επιμεριστικές σχέσεις εξουσίας είναι έρμαια της απροσδιοριστίας, της αβεβαιότητας και της

---

¹³⁹ Η απροσδιοριστία τίθεται ως πρόβλημα κατανόησης και γνώσης (λογική απροσδιοριστία), όπως κατασκευάζεται στα πλαίσια των φορμαλιστικών και ερμηνευτικών επιστημολογιών καθώς και στην επιστημολογική προσπάθεια σύγκλισης μεταξύ ερμηνευτικής και τελεολογίας του Giddens. Ακόμη τίθεται και ως πρόβλημα με υπερϊστορικό χαρακτήρα (ιστορική απροσδιοριστία) όπως θεματοποιείται στην κοινωνική θεωρία των Giddens και Mann, και –σε μεθοδολογικό επίπεδο– στους Menger και Weber.

αστάθειας (αδυναμία έλλογης συνεννόησης) ακριβώς γιατί δεν είναι συνειδητές και ελεύθερες, αλλά εξουσιαστικές και κατακερματισμένες¹⁴⁰.

Ο Mann στο ιστορικο-κοινωνιολογικό του εγχείρημα εμβαθύνει στην ανάλυση- σύμφωνα με τις *a priori* θεωρητικές και μεθοδολογικές του παραδοχές- παρά στον ιστορικό αναστοχασμό, με αποτέλεσμα η απροσδιοριστία να μην αποκτά περιεχομενική αξιακή διάσταση αλλά να καθίσταται οντολογική κατηγορία του ανθρώπινου "γίγνεσθαι" και της ανάλυσής του. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρεί πως οι εξουσιαστικές σχέσεις δεν ανατρέπονται διότι δεν υπήρξε συλλογική οργάνωση των εξουσιαζόμενων ή πως τις ανθρώπινες κοινωνίες δεν φαίνεται να- διέπει ο ανθρώπινος λόγος, όσο αυτές δεν αντιδρούν συλλογικά. Παρόλη την αναφορά, δε θεματοποιεί κριτικά τον αναστοχασμό του, αλλά ακολουθεί τις μεθοδολογικές και θεωρητικές προ-αποφάσεις της κοινωνιολογικής του ανάλυσης, προϋποθέτοντας αυτό που κανονικά οφείλει να αναπτύξει και να αιτιολογήσει.

Κατά τον Ψυχοπαίδη (2005: 144, 147), όταν το κοινωνικό αντικείμενο είναι διαχωρισμένο και κομματιάζεται - και με τέτοιους όρους προσεγγίζεται από τη θεωρία- τόσο πιο δύσκολο είναι και το εγχείρημα μιας κριτικής γνώσης των όρων της προβληματικής κοινωνικής αναπαραγωγής. Για να αρθεί αυτό, πρέπει να υπάρξει εστίαση στην επιστημολογική σκοπιά, σύμφωνα με την οποία «η κοινωνικοθεωρητική εξήγηση είναι αδιαχώριστη από το πρακτικό πρόβλημα του να καταστήσει ορατές και να πραγματοποιήσει τις αξιολογικές προϋποθέσεις του εξηγητικού πλαισίου». Ο δρόμος προς αυτή την κατεύθυνση είναι η επιστράτευση μιας «κριτικής τελεολογίας των αξιολογικών συνθηκών/ αξιωμάτων» οι οποίες (συνθήκες) αναφέρονται στην άρση των διαχωρισμών,

---

¹⁴⁰Είναι σημαντικό να παρατηρηθεί εδώ πως, για τον Ψυχοπαίδη (1994: 358), η φορμαλιστική θεώρηση της κοινωνίας αντιτίθεται σε μια «ελεύθερη και αλληλέγγυα οργάνωσή» της. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, μια άνοδος του σοσιαλισμού μπορεί να οδηγήσει σε άνοδο της υποτέλειας. Ο Weber, στα πλαίσια της φορμαλιστικής του σκοπιάς, μεταφέρει την πολιτική ευθύνη σε πολιτικούς αρχηγούς, αμφισβητώντας τις αξιακές ιδέες στις οποίες στηρίχθηκε η θεωρία της κοινωνίας το 18^ο και 19^ο αιώνα. Ο Ψυχοπαίδης (ο.π., σ. 360) τονίζει- αντ' αυτού- τη συνειδητοποίηση των πρακτικών αναγκών διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής από τους ίδιους τους δρώντες. Αυτή τη θεώρηση δε συμμερίζεται ο Mann-στα χνάρια του βεμπεριανού φορμαλισμού-, θεωρώντας τις επιμεριστικές σχέσεις μεταξύ των δρώντων ως εν γένει απροσδιόριστες.

του «κομματιάσματος» του αντικειμένου, διαχωρισμών που ευνοούν την ανάδυση της κυριαρχίας και του καταναγκασμού στις κοινωνικές σχέσεις.

Ο προσανατολισμός της κοινωνικής θεωρίας του Mann προς μια αξιολογική αποδέσμευση του κοινωνικού αντικειμένου και μιας τροπής της προς ένα θεωρητικό αγνωστικιστικό μονοπάτι δεν είναι τυχαίος αλλά εξυπηρετεί μια «ορθολογική ταξική πολιτική» (με όρους Ψυχοπαίδη¹⁴¹): τη διατήρηση της «θέσης» και της «κοινωνικής πρακτικής» στο πλαίσιο της καπιταλιστικής δημοκρατίας και των εθνών-κρατών. Δεν στοχεύει σε μια άρση των όρων συγκρότησης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής οργάνωσης, ούτε στον περιορισμό του συγκεντρωτικού κρατικού παρεμβατισμού, αφού- σε πολλές περιπτώσεις- τον προτείνει (όπως και τον κεϋνσιανού τύπου παρεμβατισμό) ως τη μόνη “πραγματιστική” λύση σε περιόδους κρίσης- όπως στην παγκόσμια κλιματική κρίση. Πρόκειται για μια λύση στην κρίση της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής θεωρίας και εξήγησης, κρίση η οποία “ρυθμίζεται” στη βάση αξιακών πλαισίων που στηρίζονται σε «φετιχιστικές ατομικιστικές και ιστορικιστικές» προκείμενες (κρατική εξωτερική ρύθμιση, ατομική ευθύνη “ομάδας κρατούντων”). Αυτή τη διέξοδο του επιτρέπουν οι θεωρητικές και μεθοδολογικές του παραδοχές, όπως αναπτύχθηκαν παραπάνω, για το κοινωνικό αντικείμενο. Το αξιακό στοιχείο, όμως, έτσι αποδυναμώνεται ακριβώς γιατί δεν στηρίζεται σε συλλογικές πολιτικές απαιτήσεις.

Η «απροσδιοριστία» καθίσταται, λοιπόν, κεντρικό πρόβλημα της κοινωνικο-επιστημονικής πραγματείας και δεν δύναται να προσδιοριστεί με τυπικές κατηγορίες της σκέψης, αλλά ως «φάσμα απροσδιοριστίας» που διέπει το κοινωνικο-θεωρητικό εγχείρημα. Από μια ατομικιστική σκοπιά θέασης και εξηγητικής προσέγγισης, που αντικείμενο της είναι η επιμέρους ατομική δράση, απροσδιόριστο γίνεται το εγχείρημα ένταξης των ατομικών δράσεων σε πλαίσια σχέσεων (σχέσεων ατομικών δράσεων θεσμοποιημένων ή μη)- «δομών συμφερόντων», σε «δομικά χαρακτηριστικά» ατομικών δράσεων. Οι δράσεις αυτές διαπλέκονται, αλλά αυτή τη διαπλοκή δεν μπορεί να ανασυγκροτήσει μια ατομικιστική μεθοδολογική σκοπιά (βλ. την ιστορική κοινωνική σκέψη των

---

¹⁴¹ Παρόμοια κριτική ασκεί ο Ψυχοπαίδης (2005:142-5) στο κεϋνσιανό οικονομικό μοντέλο.

Menger, Weber, Dilthey, Ricoeur), με δεδομένο πως στο επιστημολογικό πλαίσιο της τελευταίας το κοινωνικό αντικείμενο κατακερματίζεται, και με δεδομένο αυτόν τον κατακερματισμό προσεγγίζεται μεθοδολογικά. Με αυτό τον τρόπο, το πρόβλημα της απροσδιοριστίας- ιδωμένο από μια ατομικιστική σκοπιά- γίνεται πρόβλημα γνώσης (και «άγνοιας») της θεωρίας σχετικά με τον προσδιορισμό της «φύσης των κοινωνικών σχέσεων σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας». Από μια ολιστική σκοπιά (μακρο-θεωρητικά μοντέλα), αυτό που παραμένει απροσδιόριστο είναι η παραγωγή της «ιδιαιτερότητας» του επιμέρους «συμβάντος», το οποίο γίνεται έρμαιο της συμπτωματικότητας και της συγκυρίας στο πλαίσιο της συνύφανσης εξουσιαστικών (εξατομικευμένων) σχέσεων (βλ. θεωρητικά εγχειρήματα Giddens, Mann). Με άλλα λόγια, απροσδιόριστη καθίσταται η «πλήρης» ανασυγκρότηση του «ατομικού συμβάντος». Στα πλαίσια και τα αδιέξοδα αυτής της διπλής απροσδιοριστίας η κοινωνικο-επιστημονική σκέψη και εξήγηση οδηγείται σε «αγνωστικιστικά» και ανορθολογικά μονοπάτια (βλ. εγχειρήματα των Menger, Weber, Dilthey, Ricoeur, Giddens, Mann), η διέξοδος από τα οποία καθίσταται ζήτημα του υποκειμένου κι όχι του κοινωνικού αντικειμένου. Για τον Ψυχοπαίδη (1996: 552 κ.ε.)- όπως και για τον Von Wright, αν και δε θεματοποιείται και δεν αναπτύσσεται συστηματικά στον τελευταίο, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας- αυτό το «φάσμα απροσδιοριστίας» μπορεί να προσδιοριστεί ως «αξιολογικό πρόβλημα», σε σχέση με το «αξιακό πρόβλημα» για τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών. Το πρόβλημα της απροσδιοριστίας τίθεται έτσι ως «πρόβλημα της φύσης του κοινωνικού αντικειμένου», θέτοντας, όμως, στο προσκήνιο τις αξιακές του διαστάσεις στο εγχείρημα επίλυσής του.

Βιβλιογραφία (* Η χρονολογία μέσα στην αγκύλη αφορά στην πρώτη έκδοση του έργου)

Ελληνόγλωσση

Μαρκούζε, Χ. (1985 [1941]). *Λόγος και Επανάσταση*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία, σ. 307-39

Πανταζής, Α. (2003). *Φορμαλιστικές Επιστημολογικές Θεμελιώσεις στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή (<http://phdtheses.ekt.gr>)

Ρικέρ, Π. (1990). *Δοκίμια Ερμηνευτικής*, μτφρ. Α. Μουρίκη. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας

Ψυχοπαίδης, Κ. (1992). Φορμαλισμός, ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της Πολιτικής Οικονομίας (Carl Menger, Max Weber), *Αξιολογικά*, τχ. 5, σ. 145-240

Ψυχοπαίδης, Κ. (1993). *Ο Max Weber και η κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κένταυρος

Ψυχοπαίδης, Κ. (1994). *Ιστορία και Μέθοδος*, μτφρ. Λ. Σακαλή. Αθήνα: Σμίλη

Ψυχοπαίδης, Κ. (1996). Προβλήματα θεμελίωσης των Κοινωνικών Επιστημών, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Νήσος, σ. 543-62

Ψυχοπαίδης, Κ. (2005). *Όροι, πράξεις, αξίες*. Αθήνα: Πόλις

Burke, P. (2002 [1993]). *Ιστορία και Κοινωνική Θεωρία*, μτφρ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Νήσος

Dilthey, W. (1996b [1910]). Η κατανόηση άλλων προσώπων και των εκφάνσεων της ζωής τους, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Νήσος, σ. 117-36

Giddens, A. (1996 [1980]). Χρόνος και χώρος στην κοινωνική θεωρία, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Νήσος, σ. 497-514

Habermas, J. (1996 [1965]). Γνώση και διαφέρον, στο Γ. Κουζέλης & Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Νήσος, σ. 351-70

Mann, M. (2008 [1986]). *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας*, τ. Α', μτφρ. Γ. Καράμπελας. Αθήνα: Πόλις

Mann, M. (2009 [1993]). *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας*, τ. Β', μτφρ. Α. Κιουπκιόλης. Αθήνα: Πόλις

Marx, K. (2014 [1844]). Παρισινά Χειρόγραφα, στο Θ. Γκιούρας (επιμ.-μτφρ). *Karl Marx: κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*. Αθήνα: ΚΨΜ, σ. 201-322

Skocpol, Th. (1999 [1984]). *Ιστορική Κοινωνιολογία. Όραμα και Μέθοδος*, μτφρ. Σπ. Μαρκέτος. Αθήνα: Κατάρτι

Weber, M. (1972a). *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. Α', μτφρ. Α. Γρηγορογιάννης. Αθήνα: Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών

Weber, M. (1972b). *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. Β', μτφρ. Α. Γρηγορογιάννης. Αθήνα: Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών

Weber, M. (1991). *Η Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, μτφρ.-προλ.-εισαγ. Μ. Κυπραίος. Αθήνα: Παπαζήσης

Weber, M. (2005). *Οικονομία και Κοινωνία*, τ. 1, μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: Σαββάλας

Weber, M. (2009). *Οικονομία και Κοινωνία*, τ. 5, μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: Σαββάλας

Ξενόγλωσση

Abrams, Ph. (1982). *Historical Sociology*. Ithaca, New York: Cornell University Press

Collingwood, R. G.(2001). *The Principles of History and other writings in philosophy oh history*, eds-introd. by W.H. Dray & W.J. van der Dussen. New York: Oxford University Press

Cunnigham, F. (1967). More on Understanding in the Social Sciences. *Inquiry*, vol. 10, p. 321-6

Dilthey, W. (1989). Introduction to the Human Sciences, in R. A. Makkreel and Fr. Rodi (eds). *Wilhelm Dilthey, Selected Works*, Volume I. Princeton, New Jersey: Princeton University Press

Dilthey, W. (1996a). Hermeneutics and the Study of History, in R. A. Makkreel and Fr. Rodi (eds). *Wilhelm Dilthey, Selected Works*, Volume IV. Princeton, New Jersey: Princeton University Press

Dray, H. W. (1995). *History as Re-enactment*. Oxford: Clarendon Press

Giddens, A. (1976). *New rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. Stanford, California: Stanford University Press

Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. London: Macmillan

Giddens, A. (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, vol. 1. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

Giddens, A. (1982). *Profiles and Critiques in Social Theory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

Giddens, A. (1995). *Politics, Sociology and Social Theory*. Stanford, California: Stanford University Press

Gruner, R. (1967). Understanding in the Social Sciences and History. *Inquiry*, vol. 10, p. 151-63

Holloway, J. (1991). In the Beginning was the Scream. *Common Sense*, vol.11, p. 69-77

Holloway, J. (1995). From Scream of Refusal to Scream of Power, in W. Bonefeld, R. Gunn, J. Holloway & K. Psychopedis (eds). *Open Marxism III: Emancipating Marx*. London: Pluto Press

Holloway, J. (2003). *Change the World without Taking Power*. London: Pluto Press

Kalberg, St. (1994). *Max Weber's Comparative-Historical Sociology*. Polity Press

Lichtman, R. (1967). Indeterminacy in the Social Sciences. *Inquiry*, vol. 10, p. 139-50

Mackay, D. M. (1960). On the Logical Indeterminacy of a Free Choice. *Mind*, New Series, vol. 69, No 273, p. 31-40

Mann, M. (2012). *The Sources of Social Power*, v. 3. New York: Cambridge University Press

Mann, M. (2013). *The Sources of Social Power*, v. 4. New York: Cambridge University Press

Menger, C. (1985). *Investigations Into the Method of the Social Sciences*, transl. F.J. Nock. New York and London: New York University Press

Von Wright, G. H. (1971). *Explanation and Understanding*. Ithaca, New York: Cornell University Press